

**ӨЗБЕКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ЖОҚАРЫ ҲӘМ ОРТА АРНАЎЛЫ БИЛИМЛЕНДИРИЎ
МИНИСТРЛИГИ**

**ЭЖИНИЯЗ АТЫНДАҒЫ НӘКИС МӘМЛЕКЕТЛИК ПЕДАГОГИКАЛЫҚ
ИНСТИТУТЫ**

**«Баслаўыш тәлимди модернизациялаў процесслери: машқалалар ҳәм
шешимлөр» атамасындағы
Республикалық илимий-теориялық
конференция**

МАТЕРИАЛЛАРЫ

**«Бошланғич таълимни модернизациялаш жараёнлари: муаммолар ва
ечимлар» мавзусидаги
Республика миқёсида илмий-назарий
анжуман**

МАТЕРИАЛЛАРИ

МАТЕРИАЛЫ

**Республиканской научно-теоретической конференции на тему
«Процессы модернизации начального образования: проблемы и
решения».**

2-СЕКЦИЯ

НӘКИС-2019

УДК **«Баслаўыш тәлимди модернизациялаў процесслери:**
372.3/4 **машқалалар ҳәм шешимлөр»** атамасындағы
ББК **Республикалық илимий-теориялық конференция**
74.263.3 **материаллары топламы.** Нөкис. НМПИ баспаханасы. 2019
Б.35 **ж.**

«Баслаўыш тәлимди модернизациялаў процесслери: машқалалар ҳәм шешимлөр» атамасындағы республикалық илимий-теориялық конференция материалларына Өзбекстан Республикасының жоқары ҳәм орта арнаўлы оқыў орынлары педагог-хызметкерлери, үлкен илимий хызметкер-излениўшилер, магистрантлар, студентлер ҳәм улыўма билим бериў мектеплери баслаўыш тәлим муғаллимлери ҳәм педагогика, психология пәнин оқытыўдың актуаль мәселелерине арналған илимий баянатлары киргизилген.

Конференция материалларының мазмұны ҳәм онда көрсетилген дереклердин дұрыслығына авторлар жуўапкер.

Жуўаплы редактор: ф.и.к., профессор Қ.Қошанов

Редколлегия қурамы:

- 1. Б.Отемуратов** - ректор, редколлегия баслығы
- 2. П.Қалханов** - илимий ислер ҳәм инновациялар бойынша проректор, редколлегия баслығы орынбасары

Редколлегия ағзалары:

- 3. У.Сейтжанова** – Мектепке шекем ҳәм баслаўыш тәлим факультети деканы, п.и.к., доцент
- 4. Т.Утебаев** - Улыўма педагогика ҳәм психология кафедрасы баслығы, п.и.д., доцент.
- 5. С.Шынназарова** – Баслаўыш тәлим кафедрасы баслығы ф.и.к., доцент
- 6. А.Пазылов** - Улыўма педагогика ҳәм психология кафедрасы п.и.к., доцент
- 7. Қ.Сейтмуратов** - Улыўма педагогика ҳәм психология кафедрасы п.и.к., доцент
- 8. Г.Қаллибекова** - Улыўма педагогика ҳәм психология кафедрасы п.и.к., үл. оқытыўшы
- 9. Т.Жиемуратов** - Улыўма педагогика ҳәм психология кафедрасы п.и.к., доцент
- 10. М.Ембергенова-** Баслаўыш тәлим кафедрасы ф.и.к., доцент
- 11. З.Қурбаниязова-** Баслаўыш тәлим кафедрасы п.и.к., доцент
- 12. Н.Нағметова** - Баслаўыш тәлим кафедрасы (PhD) үлкен оқытыўшысы
- 13. С.Тажбенова** - Баслаўыш тәлим кафедрасы (PhD) үлкен оқытыўшысы
- 14. Т.Есемуратова-** Улыўма педагогика ҳәм психология кафедрасы үлкен оқытыўшы
- 15. П.Абдалиева** - Улыўма педагогика ҳәм психология кафедрасы асистент оқытыўшы
- 16. А.Нажимова** - Баслаўыш тәлим кафедрасы асистент оқытыўшы
- 17. Н.Қайпов** - Улыўма педагогика ҳәм психология кафедрасы асистент оқытыўшы

Топлам Әжинияз атындағы Нөкис мәмлекеттік педагогикалық институтының Илимий-оқыў-методикалық Кеңеси (20-апрель 2019-жыл, 7-санлы баянлама) қаравы менен баспадан шығарыўға усыныс етилди.

БИЛИМЛЕР БОСТАНЫ - БАСЛАЎЫШ ТӘЛИМ

Б.П.Отемуратов –
Эжинияз атындағы НМПИ ректоры

Кеүли аппақ қағаз яңлы жас әўладқа қәлем услатып, «А» ҳәриптен баслап танытып, санлар әлемине саяхат еттирип, реңлерди айырып, ең туңғыш, әпиүайы сүйретлерди салып, тәбиятты Ана ўатан, шаңарактан баслап үйретип, ой-санасына билимнен дәслепки соқпақты салған – бул баслаўыш класс мұғаллимі. Сонықтан да, баслаўыш тәлимди-билимлер бостаны, дүньялық илимлердин тутасқан сағасы, ашылар есиги, инсанның өзлигин, сезимин, пикир дүньясын танытыўши күш деп баҳалаў мүмкін. Президентимиз Ш.М.Мирзиёев: «Жас әўладтың еркін пикирлейтуғын, жоқары интеллектуал ҳәм руўхый мәдениятқа ийе, дүnya жүзинде өз қатарынан ҳеш қайсы тарауда бос келмейтуғын инсанлар болып камалға келийи, баһытлы болыўы ушын мәмлекетимиз ҳәм жәмийетимиз бар күш-жигерин бағышлайды» – деген еди.

Келешегимизди белгилеўши тийкарғы хұжжет есапланған 2017-2021-жылларда Өзбекстан Республикасын раўажландырыўдың тийкарғы бес бағдары бойынша Ҳәрекетлер стратегиясында төртинши баслы жөнелис «Жәмийетлик тарауды раўажландырыўдың баслы жөнелислери» деп аталып, онда баслаўыш тәлимге де айрықша итибар қаратылып, «Ұзлиksiz билимлендириў системасын және де жетилистириў жолын даўам еттириў, сырпатлы билим хызметлери имканияттарын асырыў, улыўма орта билимлендириў сырпатын түпкиликли жақсылаў» ҳәм басқа да итибарлы мәселелерди стратегия сырпатында қояды. Сондай-ақ, «Жоқары билимлендириў системасын және де раўажландырыў ҳаққындағы» 2017- жыл 20-апрель күнги ПҚ 2909 –санлы Қаравы, «Жоқары билимлендириў мәкемелеринде педагогика жөнелисінде арнаўлы сыртқы бөлімлерди шөлкемlestириў ҳаққында» 2017-жыл 9-августтағы Қаравы, «Педагог кадрларды таярлаў, халық билимлендириў хызметкерлерин қайта таярлаў ҳәм олардың билимин асырыў системасын және де жетилистириў шара –илажлары ҳаққында» Өзбекстан Республикасы Президентиниң 2017-жыл 26-сентябрь күнги Қараплары баслаўыш тәлимди еле де жетилистириў, жақсылаў, келешегин белгилеўде белгили әхмийетке ийе.

Педагогикалық институттың қурамында 1966-жылы өз алдына «Баслаўыш тәлим методикасы» деген атама менен қәд көтерген бул кафедраның даўрықлы тарийхый басып өткен жолына итибар қаратсақ, оны педагогика илимлериниң докторы Жұмек Орынбаев, педагогика илимлериниң кандидаты, профессорлар Кутмамбет Қосназаров, Жумырбай Кайырбаев, филология илимлериниң кандидаты, доцент Қудияр Пирниязов, филология илимлериниң докторы Мақсет Айымбетов сыйқылы белгили инсанлар басқарған. Бүгинги күнге келип Қарақалпақстан Республикасы бойынша жәми 706 улыўма билим бериў мектеби болса, соңнан 1-11-класслар бойынша 32943 оқыўшы билим алмақта. Атап айтқанда, түркмен классларда-1037 оқыўшы, рус классларда 37688, өзбек классларда 141947, қазақ классларда-20906, қарақалпақ классларда 115365 оқыўшы болса, айрықша атап өтиўимиз тийисли көрсеткиш усылардан баслаўыш класс оқыўшылары саны (1-4-класслар) 1-классларда -34224, 2-

классларда 35855, 3-классларда-36631, 4-классларда-35741 оқыуышыларға тәжирийбели, терен сауатлы, искер баслауыш класс мұғаллимлери тәlim ҳәм тәрбия берип келмекте. Жаңа педагогикалық технологияларды менгерген, компетентликке ииे оқытыуышыларды таярлауда Мектепке шекемги ҳәм баслауыш тәlim факультетиниң Баслауыш тәlim ҳәм спорт тәрбиялық ис тәlim бағдарында жәми 531 студент болып, соннан: тәlim қарақалпақ тилинде алғып барылатуғын топарларда – 326, өзбек топарларында – 132, қазақ топарларында – 74, рус топарларында – 72, түркмен топарларында – 27 студент сапалы билим алмақта. Тәlim бес тилде алғып барылады. Себеби Қарақалпақстан Республикасында да улыўма билим бериў мектеплеринде де тәlim бес тилде алғып барылып, қарақалпақ тилинде – 363, өзбек тилинде – 68, рус тилинде – 72, түркмен тилинде – 40, қазақ тилинде – 163 мектеп искерлик көрсетпекте.

«Жоқары билимлендириў мәкемелеринде педагогика жөнелисінде арнаўлы сыртқы бөлимдерди шөлкемлестириў ҳаққында» 2017-жыл 9-августтағы Қарапына мүўапық, қабыллауда үлкен жаңалықтар жүз берип институтта Арнаўлы сыртқы бөлимде баслауыш тәlim ҳәм спорт тәрбиялық ис тәlim бағдарына абитуриентлер қабыл етилди. Бул бөлимде тәlim 3 тилде: қарақалпақ, өзбек, рус тиллеринде алғып барылады. Атап айтқанда, Арнаўлы сыртқы бөлимде жәми-710 студент, соннан: 1-курсларда 209 (1-курс қарақалпақ топарларында – 81, өзбек топарларында – 102, рус топарларында – 26 студент), ал 2-курста – 501, сыртқы бөлимде – 60, екинши қәнигеликтегі Баслауыш тәlim ҳәм спорт тәрбиялық ис қәнигелигінде 7 студент билим алмақта. Магистратураның 5А111701-Тәlim ҳәм тәрбия теориясы ҳәм методикасы (баслауыш тәlim) қәнигелигінде 1-2-басқышларында 7 магистрант илим, билим сырларын үйренбекте.

Баслауыш тәlimде сыр емес, шешилийи тийис машқалалар әдеўир дәрежеде, улыўма билим бериў мектеплерин, аз комплектли баслауыш мектеплерди жоқары билимли қәнигелер менен толықтырыў, имланы жетилистириў, баслауыш класс сабаклықларындағы олқылықларды сапластырыў, заманагәй талапларға сәйкес қолланбалар, мийнетлер жаратыў, жаңа педтехнология, хабар технологияларын пухта менгерген, қәбилетли, дөретиўши баслауыш класс мұғаллимлери таярлап бериўде Әжинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институтымыз бәрқулла алдыңғы сапларда турады. Себеби, Баслауыш тәlim-пүткил милдетимиз келешеги болған әдиўли перзентлеримизди, ертеңги күнимиз жеткиншеклерин тәрбиялауда өз гиреўли орнына ииे болып қала береди.

2-СЕКЦИЯ
ҰЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИҮДИ МОДЕРНИЗАЦИЯЛАЙДЫҢ
ПЕДАГОГИКАЛЫҚ-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТИЙКАРЛАРЫ

**«ТОҒЫЗ ҚУМАЛАҚ» - ҚАРАҚАЛПАҚ ХАЛҚЫНЫҢ
МАТЕМАТИКАЛЫҚ ОЙЫНЫ**

Проф. Өсербай Әлеүов

Нөкис мәмлекеттік педагогикалық институты

Түркій халықлары, соның ишинде қазақ, қарақалпақ, қырғыз, тува, алтай еллеринде түрк қағанаттығы дәүиринен қалған жаслардың логикалық ойлаўшылығын жетилистирип тәрбиялауда «шопанлар алгебрасы» есапланған «тоғыз қумалақ» ойыны пүкта сақланған. Бул ойынның ҳәзирги жаслар тәрбиясында да өз маңызын жойтпағаны мәлим.

Тоғыз қумалақ ойыны халық педагогикасындағы жасларды аўыз еки есап шығарыўға үйретиүши ең тәсиршөң усыл есапланылып, қосыў, алыў, көбейтиў, бөлиў әмеллерин иркилместен, тез шығарыўға жатлықтырып, балаларды логикалық ойлауға, мийнетсүйгишликке, сабыр-тақатлы, шыдамлы, еркиниң беккем болыўын қәлиплестирип отырған¹.

Тоғыз қумалақ жарыс ойыны, бунда жеңиске ерисиў мақсет етиледи. Көпшилиқ жағдайда бул ойынға арифметикалық төрт әмелди жақсы билген, ядта сақлау, логикалық пикирлеў қәбилети күшли жаслар тартылған. Усы талаптың қойылыўы арқалы ойын жасларды жокарыдағы қәбилетликлерди ийелеүге умтылдырған.

Шығыс халықларында тоғыз саны кийели санлар қатарына кирип, ойынның тоғыз қумалақ аталыўы, бунда тоғыз уя болыўы, хәр уяды тоғыз (қумалақ) тас болыўы өзине тән сырлы құбылыслар есапланады.

«Тоғыз қумалақ» ойыннан жаслардың жас ҳәм ақыл өзгешелигин есапқа алып ойналыўы нәзерде тутылғанлығына сер салатуғын болсақ, халық бул ойынды оғада бай тәжирийбе, билим тийкарында жаратқан. Усы себепли «тоғыз қумалақ» ойынның балалардағы билим, түснік айырмашылығын есапқа алған әпиүайы түрдеги: «Қоздату» ҳәм «Бестемше» деп аталған жеңиллеў версияларыда бар. Халық тоғыз қумалақ ойыны жаслардың ақылтүснігі, ой-пикириниң раўажланыў дәрежесине қарай қоспалыланып, қыйынласып барыўын нәзерде тутып отырған.

Шынында да, тоғыз қумалақ ойыны қазақ, қарақалпақ халықларында ертеден киятырған ойын түри есапланылып, дәслепки дәүирлерде жерден шуқыр, уя қазып, ойнаў ушын қойдың қумалағын пайдаланған. Хәр ойыншының тоғыз-тоғыздан шуқыры -уясы ҳәм бир-бирден қазаны болады. Тоғыз қумалақ ойыннан қумалақтың улыўма саны 162 болған. Хәр бир ойыншыға 81 қумалақ тийисип, усыдан хәр бир уяға тоғыз қумалақтан салынады.

¹ А.Даўлетов. Ө. Әлеўов. «Тоғызқумалақ» ойыны ҳақында баҳалы монография.
Газ. «Устаз» 2006ж 3-декабрь

Хәзирги ўақытта «тоғыз қумалақ» ойынын ойнаў ушын арнаўлы тақтай исленип, бунда 18 уя (киши отаў), еки қазан (үлкен отаў) яки орда пайдаланылады. Ҳәр жақта тоғыз уя, бир қазан (орда) болыўы зәрүр. Ойын алдында «жеребе» тасланылып, кимниң қайсы тасты (қумалақты) ийелейтуғыны анықланады. Ойынды миннетли түрде ақ тас (қумалақ) тәрепи баслаўы шәрт. Ойынды баслаў хуқықын ийелеген қумалақшы өзиниң отаўына солдан онға қарай жүрип ҳәр уяға бир-бир қумалақтан таслайды. Бул жағдайда еки жақ ойыншының да отаўларында қумалақ саны теңдей бола бериўи мүмкін. Ең соңғы қумалақ түсін қарсы жақтың уясындағы сан жуп болса (10, 12, 14, 16,) онда сол уя босатылады да қумалақ жүриўши тәрептиң қазанына салынады. Егер жүриўшиниң соңғы қумалағы өз уясына түссе, ол алынбайды. Утыўды мақсет еткенликтен ойыншылар бул мүмкиншиликті ийелеўге тырысқан. Бундағы мақсет қарсы тәрептиң уяларындағы қумалақ санын жуп етиўине мүмкиншилик туўғызыбаў. Бунда ойын шийеленисип узаққа созылыўы мүмкін. Бул жағдайда ойында «жай жүрис» деп атаған, ал қарсы жақтың уасы жеңилсе «шабыслы жүрис» деп аталған. Гезектеги жүриске мүмкиншилик алған қарсы тәрептиң де мақсети бәсекелесиниң тақ санлы қумалағы бар уясына өзиниң соңғы тасын салып, ондағы қумалақтарды утып алыў. Усындай тәртип пенен жүрис алма-гезек еки ойыншыға тиисли болып отырған. Ҳәр отаўдағы қумалақтардың санының азайып-көбейиўи қарсы тәрепке топылыс жасаўдың мүмкиншилигин анықлайды. Буның ретин табыў ойыншының билим, тәжирийбесине, шеберлигине, есап-санақ жүргизиў, уқыптылығына байланыслы. Ҳәр бир отаўдың аты бар. 1- арт яки таңлық, 2- текстурмас, 3- ат өтпес, 4- атсыратар, 5-бел, 6- бел басар, 7- қанлы қақпан, 8- көк мойын, 9- маңлай.

Қарсы тәрептиң «манлайдан» басқа дус келген отаўындағы қумалақтар саны екеў болып, топылыс жасаўшы тәрептиң ең соңғы қумалағы соған түссе бул «дузлық» деп саналады. Дузлық шахматтағы «жаяўдың» «ферзаға» көтерилгениндей жетискенликке ийе уя. «Дузлық» берген тәреп сол уядан жүрис баслай алмайды ҳәм ондағы қумалақтар «дузлықтың» ийесиниң пайдасына өтеди.

Егер бир отаўға 19 дан көп қумалақ жыйналса, ол «бай отаў» деп аталады. Ойыншылар усы бай отаўды шаўып алыўға, ийелеўге тырысқан. Сондай-ақ ойында «ат өтпес», «атсыратар» деген отаўлар бар. Жүрилетуғын уя «ат »деп аталған. Қарсы тәрептиң бир отаўы шабылайын деп турса, «атым жетип тур»-деп айтқаң, ямаса «көк мойынға атым жетпейди»,-деп түсіндірип, «көк мойын» уясына жететуғын тасы бар отаўым жоқ деген мәнисти билдирген. Қазақ, қарақалпақ халқындағы «Байға жетемен десен ат жыйна» деген мақалдың келип шығыў тәркини бир жағынан усы «тоғыз қумалақ» ойынына байланыслы дөрөген. Ойын ақырында тас азайып, қарсы жақтың отаўына топылыс жасаў мүмкиншилиги төменлеген жағдайды «атсыраў» деп есаплаған. Атсырамаў ушын ойыншы оғада шебер болыўы керек. Ең соңында көшө алмаған ямаса отаўларында қумалақ қалмаған ойыншы жеңилген болып есапланады.

Шынында да түрки халықтарындағы «тоғыз қумалақ» ойыны дүнья мәдениетінде орны бар, логикалық ойлауды жетилистириүши, жаслардағы ойлау операциясын; анализлеу, синтезлеу, абстракт ойлау, салыстырыу, улыұмаластырыу қубылыштарын мазмунластырышы усыллардың бири. Булар түрки халықтарында жас әүлад тәрбиясына айрықша жүўапкершилик пенен қарағанлығының, жаслардың дене күшиниң мықлы қәлиплесиүи менен қатар, ақыллы болыуына да итибар бергенлигиниң көриниси есапланады. Усы себепли «тоғыз қумалақ» ойыны әсирлерден берли жаслар тәрбиясында кең қолланылып келген.

Халық бол ойынды «шексиз қозғалыс» ойыны деп есаплад, ондағы 162 қумалақтың ерсили-қарсылы қозғалыштарын жаслардың алжаспай бақлап, есаплад барыуы, қозғалыстан жүзеге келген өзгерислерди ядында сақлап турыуы арқалы олар жаратылыс сырларын билиүди жүзеге асырып отырады деп еаплаған.

Халықтың түснегинше шексиз қозғалыс мәлим бир нызамға бағынады. Халық бол нызамды жаратылыс қубылыштарын есапқа алған ойын қағыйдасынан келтирип шығарған. Усылай етип «тоғыз қумалақ» ойыны арқалы түрки халықтары өзлериниң дүнъятаныу түснеклерин, турмыстағы есаплау, өлшеү тәжирийбелерин жетилистирип отырган.

Китап оғада мазмунлы, оқыуға түснекли, стилистикалық жақтан шебер жазылған, халық ойынларына, этнографияға қызығышы жаслар ушын айрықша баҳалы дерек есапланады. Ойынның билим бериүшилик ҳәм руүхий жақтан тәрбиялаушылық мазмұны эстетикалық зауық бағышлауы, онда берилген теориялық ҳәм әмелій мәселелер усы күнгі тоғыз қумалақшылар ушын бай мағлыұматлар береди.

Гәрэзсизлик алған жыллардан кейинги дәүирде тоғызқумалақ ойынының компьютерлик нусқаларын жасау менен бир қатар бағдарламашылар шуғылланды. Ойыншылар техника жаңалықтарының жаңа мүмкіншиликтерин миллий ойынға енгизиүге тырысты. Әсиресе соңғы изленийлер сәтли шықты. Дәслепки ўақытларда ойын бағдарламаларын адамзат ақыл-ойын аңсат, қолайлы утып отырса, одан кейинги ўақытлары бул бағдардағы изленийлер өз жемисин бере баслады.

Интернет сайтларындағы тоғызқумалақ нусқасының пайда болыуы тоғызқумалақшылар арасында ойынға деген қызығыұшылықты арттырмақта. Соның менен бир қатар алдыңғы ўақытта бундай бирлескен жарыслардың қатарын санын көбейтип, егер компьютерлик бағдарламалардың саны артатуғын болса, олардың өзлериниң арасында жарыс өткериү арқалы ойынның негизги нызамлықтары менен теориялық жақларын жүйелеүге унамлы, тәсири болар еди. Техниканың жардеми менен тоғызқумалақ партияларының архивин пайда етиүде алдағы ўазыйпалардың бири болмақта.

Ойынның негизги нызамлықтары менен өзине тән өзгешеликleri қандай деген сорауларға ҳәзирги ўақытта нықлы анық жуўап бериү мүмкін емес. Миллий ойынның сан-санақсыз тарихы бар бола турып, жазба дереклердин аз болыуы теориялық сыпаттағы мийнетлердин жазылмауы бул бағдардағы изертлеўлерге иркиниш болып отыр.

Биз бул мақаламызда қолдан келгенинше ойынның базы бир тәреплерин ашып беріүге ҳәрекет еттик. Ойын ҳәзирғи ўақытта да жаслар тарбиясында үлкен әхмийетке ийе.

ҚАРАҚАЛПАҚСТАНДА ҒӘРЕЗСИЗЛИК ЖЫЛАРЫНДА ПЕДАГОГИКА ИЛИМИНИҢ РАҮАЖЛАНЫЎЫ

*П.и.д., доцент Т.Т.Утебаев
Эжинияз атындағы Нәқис мәмлекеттік
педагогикалық институты*

Ғәрезсизлик дәүириnde мәмлекеттік экономика, мәденият ҳәм илимниң раүажланыўында әдеуир табыслар қолға киргизилди. Әсиресе педагогика илеми тарауында тұпкилиқли бурылыштар болды, жаслардың мәнаүй тәрбиясы қолға алынды. Педагогика илеми ҳәр тәреплеме раүажланып, оны изертлеўши алымлар қатары жетилисип толысты. Жаңа педагогикалық ой-пикирлер жүзеге келди. Ғәрезсизлик жыллардың 1991-1912-жыллар ишинде яғнай бириńши 20 жыл ишинде 2 илим докторы ҳәм 50 ге жақын илим кандидатлары жетилисип шықты. Олар педагогика тарийхы, теориясы ҳәм оқытыў усыллары бойынша ҳәр қылышы илимий машқалаларды заман талабына сай шешип берди. Нәтиjжеде тәlim-тәrbия мәселелери бойынша жаңа педагогикалық концепциялар жүзеге келди.

Педагогика теориясы ҳәм тарийхы тарауы бойынша ғәрезсизлиktiң бириńши он жыллығында педагогика илимдериниң докторы, профессор Ө.Әлеўов, педагогика илимдериниң кандидатлары, доцентлер И.Алланиязов, Г.Жумашева, У.Сейтжанова, И.Пирниязов, П.Абдимуратов, Р.Сейтимбетова, Ф.Бабашев, А.Тилегенов, Т.Сапарбаевлар өзлеринин илимий жұмысларын қорғап шыққан болса, екинши он жыллықта З.Құrbаниязова, М.Пазылова, П.Берданова, С.Романова, Т.Қудайбергенова, Т.Жиемуратов, Р.Алеуова, Р.Нуржанова, Р.Төрежанова, Қ.Сейтмуратов, А.Бекимбетова, Т.Сапаров, С.Сайтбекова, И.Матчановлар[1] қарақапақ халқының миллий өзгешелигин инабатқа алған ҳалда тәrbия бериў зәрүүрлигин көрсетип келешек әүладты руўхый жетилискең билимли, инсаный пазыйлетлерге бай, ақыл-ойлы етип тәrbиялаў мәселелери бойынша илимий теориялық ҳәм әмелий усынысларын берди.

Соның менен бирге Ғәрезсизлиktiң бириńши 20 жыллығы ишинде мәмлекеттік жас әүлат дени саў, ҳәр тәреплеме кәмал тапқан инсан қылыш тәrbиялаў, сондай-ақ жаңаланған тәlim системасы, тәlim процессиниң мазмұны, формасы ҳәм методларын жетилистириў, алдыңғы педагогикалық технологияларды тәlim процеслерине енгизиў ҳәмде тәlim сыпаттының мазмұнын еле де байытыў саласында үлкемизде бир қанша илим-изертлеў жұмыслары алыш барылыш атыр. Әсиресе дидактика ҳәм педагогикалық технологияларды жетилистириў бойынша алымларымыз көп жұмыслар исследи. Булар қатарында педагогика илимдериниң докторы Е.Янгабаева, педагогика илимдериниң кандидатлары, доцентлер Н.Жумабаев, А.Урумбаева,

П.Серимбетов, А.Ниязов, Г.Урумбаева, А.Наўрызбаева, Д.Мамырбаева, Х.Аламинов, А.Хожаниязова, М.Пирмжаров, Т.Сапарбаев, Г.Сапарова, М.Алламбергенова, Г.Қарлыбаева, Н.Қайпов, Ж.Курбанбаев, А.Тажиевалар[2] дыққатқа ылайық изертлеў жумысларын алып барды.

Ғәрәзсизликтің үшинши он жылларында 2012-2015 жыллар аралығында илим тарауы бираз үзилиске түсе баслады. Себеби Өзбекстан Республикасы Министрлер Кабинети 2012-жыл 28-декабрь күнги «Жоқары оқыу орнынан кейинги билимлендириў ҳәм де жоқары қәнигели илимий ҳәм илимий-педагог кадрларды аттестациядан өткериў системасын жетилистириў ис-илажлары ҳаққында»ғы 365-санлы қарапардың орынланыўына бир басқышлы докторантуралың талаплары жас илимпазларымыз ушын бираз қыйыншылық туўдырды ҳәм 2012-2016 жыллар аралығында бираз үзилиске түсти, 365-қарапардың орынланыўына Қарақалпақстаннан 2016-жыл бир илим докторы педагогика тарауы бойынша (DSc) жақлап шыққан болса, 2017-жыл 22-майдағы «Жоқары оқыу орнынан кейинги билимлендириў системасын жәнеде жетилистириў ис-илажлары» ҳаққындағы 304 қарап бойынша Қарақалпақстанда педагогика илими бир қанша жоқары дәрежеде алға қарай илгерледи. Себеби Жоқарғы Аттестация комиссия тәрепинене 2017-жыл 28-декабрьдеги 193-қарапары тийкарлында Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты, Қарақалпақ мәмлекетлик университети, Ургениш мәмлекетлик университет жаңындағы илимий дәрежелер бериў бойынша **DSC.28.12.2017.PED.58.01.** санлы илимий кенестиң ашылыўы тарыйхый ўақыя болды, бул илимий кенестиң бириңи мәрте ашылыўы Қарақалпақстан ушын үлкен жаңалық болыў менен бирге Қарақалпақстанлы жас илимпазларымыз өзлериниң илимий жумысларын қорғаўға еристи.

Булардан 2018-жылдың өзинде Г.Абылова, Г.Изетаева, М.Айтymbетов, Н.Нағымбетова, С.Тажбенова, Н.Матчановлар өзлериниң илимий жумысларын қорғап шыққан болса, 2019-жылдың басларында Ж.Ассаматдинова, И.Алламбергеновлар **DSC.28.12.2017.PED.02.02.** санлы Қарақалпақ мәмлекетлик университети, Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты, Ургениш мәмлекетлик университет жаңындағы илимий кенесте өзлериниң диссертация жумысларын қорғаўға миясар болды. Соның менен бирге педагогика тарауы бойынша жас илимпазларымыз Н.Бабаниязова, Д. Нуровевлар Ташкент қаласында барып өзлериниң илимий жкмисларын қорғап философия пәнлери докторы педагогика бойынша (PhD) илимий атағын алыўға еристи.

Қарақалпақстанда педагогика тарауында ғәрәзсиз жылларында ҳәр бири келешек жасларымызға өзине тән илимий мектеплерин жаратқан алымлар болып есапланады.

Өзбекстан Республикасы өз ғәрәзсизлигине ийе болғаннан кейин тәлим-тәрбия тарауында тұпкиликли бурылыштар болды. Соңғы жылларда республикамыздың педагогика илимин ҳәр тәреплеме изертлеўши алымлар қатары күн-күннен өсип, педагогика илими раўажланбақта. Ҳәзирги күнде Қарақалпақстанда 60 қа жақын илимпазларымыз жетилисип шықты. Олар педагогика тарийхы, теориясы ҳәм оқытыў усыллары бойынша ҳәр қылыш илимий машқалаларды заман талабына сай изертлемекте.

Солай етип, қарақалпақ халықының миллий менталитети, сиясый көз-қарасларын инабатқа алған ҳалда халықымыздың ғәрзесизлик дәүириндеге тәлим-тәрбияға байланыслы пикирлер, бай тарихый-миллий тәжрийбелер тийкарында рауажланып, оларды үзлиksиз билимлендириў системасына орынлы ҳәм үнемли пайдаланыў өзиниң нәтиjесин бериўи сөзсиз.

Әдебиятлар

1. Әлеўов У., Өтебаев Т. Қарақалпақстанда педагогика илминиң қәлиплесиўи ҳәм рауажланыўы.- Тошкент Фан ва технологиялар, 2007. – 128 б.

2. Утебаев Т.Т. Қорақалпоғистонда XX аср иккинчи ярми–XXI аср бошида таълим-тарбиявий фикрларнинг ривожланиши.-Нукус, Билим, 2015.-198 б

ГУМАНИСТИЧЕСКАЯ ПЕДАГОГИКА ДВАДЦАТЬ ПЕРОВОГО ВЕКА

*д. н. профессор Юзликаев Ф.Р.
ТГПУ им. Низами*

Гуманистическая педагогика декларирует «единство – в многообразии, ответственность – в свободе, устойчивость – в развитии». В условиях реформирования узбекского образования в целом и модернизации педагогического, когда приходится осуществлять свою деятельность в условиях изменяющейся правовой базы, условий и механизмов финансирования, что в свою очередь ведет к изменению регламентов взаимодействия субъектов внутри вуза и вуза с внешними партнерами. Мы живем во времена перемен, хотя классики и предостерегали от этого. Но такие нам достались времена. Соответствовать этому вызову образовательные организации могут только одним-усовершенствованием качества подготовки. На наш взгляд, главный критерий эффективности вуза - обеспечение образовательного стандарта, что должно, в свою очередь обеспечивать гарантию соответствия выпускника стандарту профессиональному.

Во главе всего стоит профессиональный стандарт педагога. И, на наш взгляд, важно не упустить в погоне за показателями эффективности, фундаментальность и практикоориентированность подготовки специалиста, соответствующего этому стандарту. На наш взгляд, в качестве ответа на этот вызов педагогический ВУЗ сегодня может взять на себя функцию регионального оператора по реализации нового профессионального стандарта педагога.

Есть надежда, что проект модернизации педагогического образования позволит добиваться более высоких образовательных результатов. Личность будущего педагога с устойчивой системой духовно-нравственных ценностей, высокой гражданской позицией можно ли рассматривать как образовательный результат? А если да, то как формальный показатель «количество иностранных студентов» с этим результатом связан? В исследованиях некоторых ученых (В.Г. Воронцова, М.Г. Казакина, А.В. Кирьякова, Н.А. Коростелева, Л.П. Разбегаева) указывается, что духовно-нравственные ценности выполняют регулирующую функцию в жизнедеятельности людей, обладают

самостоятельным смыслом и поэтому образуют целый пласт в культурном наследии, определяют особенности мировоззрения. Изучая особенности процесса формирования(под формированием мы понимаем процесс управления развитием) духовно-нравственных ценностей студента, нами было выявлено, что первое место в иерархии ценностей для студентов занимает познание, в отличие от школьников (общечеловеческие ценности). Формируя положительную общественную оценку деятельности студентов через СМИ, совершенствуя методы нематериального стимулирования студентов, мы закрепляем социально востребованный сегодня нравственный идеал будущего педагога. ВУЗы, которые скопировали западную модель и нивелировали структуру воспитательных управлений и отделов в погоне за спорными инновациями на каком-то этапе теряют управление воспитательным процессом.

Проект модернизации педагогического образования наполняет новыми смыслами понятие «прикладной бакалавриат» и подходы к инструментарию оценки сформированности профессиональных компетенций выпускников. Ведущими вузами страны апробируются новые формы практикоориентированности учебного процесса. Необходимо решать эту задачу через создание имитационной учебной фирмы, где студенты ежедневно ассистируют педагогу, при этом выполняют задания по ряду спецдисциплин. Анализ рефлексии студентов, видеоматериал представляет собой материал для будущих квалификационных испытаний и методических пособий. В качестве одной из приоритетных задач в рамках проекта модернизации педагогического образования необходимо совершенствования электронного сопровождения образовательного процесса.

Необходимо создание системы взаимодействия вуза с образовательными организациями (стажировочными площадками) по вопросам разработки и реализации практикоориентированных образовательных программ, на базах образовательных организаций создавать проектные объединения «Педагогические мастерские» для осуществления адресной подготовки педагогических кадров.

В соответствии со спецификой развития республики в качестве основных задач необходимо создание гибкой системы реструктурирования социально-педагогических направлений и специальностей в соответствии с запросами рынка труда, реорганизацию мероприятий по внедрению практико ориентированного педагогического бакалавриата, формирование востребованной системы качества образовательных результатов, проведение их на высоком уровне прикладных научных исследований, консалтинговых разработок и проектов.

Литература

1. Г.Б. Корнетов Педагогика: Учебное пособие.– М.: Изд-во УРАО, 2003.– 184с.
2. Ф.Р. Юзликаев Интенсификация процесса дидактической подготовки будущего учителя в педагогическом институте: Монография. – Ташкент: Фан, 1995. – 203 с.

3. Ф.Р. Юзликаев Теория и практика интенсификации дидактической подготовки будущего учителя в системе высшего педагогического образования (на материале педагогических дисциплин): Дис. докт. пед. наук. – Ташкент, 2005. – 303 с.

УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ИЛМИЙ-ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТНИ САМАРАЛИ ТАШКИЛ ЭТИШ МАЗМУНИ

*П.ф.д., профессор Б.Рахимов
Гулистон Давлат Университети*

Маълумки, жамият тараққиётида илм-фанинг ривожи ва уни такомиллаштиришга бўлган интилиш, изланишлар ҳар бир жамиятнинг илмий-ижодий тараққиёти ва маданиятининг юксак кўрсаткичларидан бири бўлиб ҳисобланган.

Бугунги кунда олий таълим тизимида илмий-тадқиқот фаолиятини ташкил этиш ва уни ривожлантиришга катта эътибор қаратиш долзарб масалалардан биридир. Бинобарин, олий таълимнинг асосий мақсади замон талабларига мос бўлган юқори илмий-ижодий салоҳиятга, юксак маънавиятга эга бўлган етук кадрларни тайёрлашдир.

Олий таълим муассасаларида талаба-ёшларни илмий тадқиқот ишларига жалб этиш уларнинг тафаккур доирасини кенгайтиришга, илмий дунёқарашларини чуқурлаштиришга, жамият тараққиёти қонуниятларини англаб этишларига ёрдам беради. Энг асосийси, жамиятда бундай шахслар сафининг кенгайиши билан соғлом фикрли, табиат ва жамият манфаатларини ҳимоя қилувчи фуқаролар шакллантирилади.

Маълумки, турли таълим муассасаларида таълим олганликлари ҳамда шахснинг индивидуал хусусиятлари сабабли талabalарда олий таълим давригача шакллантирилган билим даражалари турлича бўлади. Олий таълим муассасаларида талabalарнинг дунёқарashi мутахассислик бўйича ягона тизимга келтирилади. Шундан сўнг берилган дастлабки билимлар билан бир қаторда илмий тадқиқот ишларига, аниқроғи, тадқиқотчилик фаолиятига жалб этиш талаба-ёшларни маълум бир муаммо устида иш олиб бориш билан ўзларининг ички интеллектини намоён этишларига кенг имконият беради. Бу фаолият даврида талabalарда илмий билимларни эгаллаш, илмий мушоҳада юритиш билан бирга тенгдошлари ва жамоа ўртасида алоҳида эътиборга тушиш, соғлом рақобат мухитига асосланган илм оламида иштироки ва шахсий илмий изланишлар натижаларидан ғуурланиш каби руҳий қониқиши ҳисси вужудга келади. Ўз ақлий имкониятлари, салоҳиятига бўлган ишонч кучаяди ва илмий изланишларга иштиёқи янада ортади.

Республикамиз мустақилликка эришгач, жамият аъзолари бир хил фикрлаш мажбуриятидан халос бўлди. Эндиликда ҳар бир шахс ўз нуқтаи назари ва дунёқарашига эга бўла олиши учун қулай имконият вужудга келди. Моддий борлик ҳодисаларини турлича тушуниш ва тушунтириш имкони туғилди. Турлича дунёқарашлар тизимида илм-фан тараққий этишига шарт-

шароитлар яратилди. Шахс ижтимоий онгидаги ўзгаришлар жамият ҳаёти ва илм-фаннинг ривожланишига ижобий таъсир этмоқда.

Хусусан, бўлажак ўқитувчидарнинг иқтидори, истеъодини кўра билмаслик, уларга ишонч кўзи билан қарамаслик, илмий-ижодий меҳнатлари маҳсулига бефарқлик, ёшларнинг имкониятларини, интеллектини баҳолай олмаслик каби ҳолатлар шундай камчиликлар жумласидандир.

Булар қаторига айрим мутахассисларнинг ўзларида илмий тадқиқот ишларини ташкил этиш ва олиб бориш учун етарли кўникма ҳамда малака мавжуд эмаслиги, талабаларни тадқиқот ишларига қизиктира олмасликлари, илмий дунёқарашни шакллантириш ва сингдиришга ожизлиги каби камчиликларни ҳам киритиш мумкин. Бундан ташқари, яна бир қанча сабаблар борки, булар бевосита тадқиқот ишини бошлагандан кейин намоён бўладиган ҳолатлардир. Жумладан, талабаларнинг илмий тадқиқотчилик фаолиятини ташкил этишда, мақсад ва вазифаларнинг нотўғри қўйилиши, тадқиқот мавзусининг етарлича илмий асосланмаганлиги, илмий раҳбарнинг нотўғри йўналиш бериши, олий ўқув юрти раҳбарияти томонидан талабаларни илмий тадқиқот ишларига жалб этишга юзаки қаралиши, илмий тадқиқот ишига жалб этишда илмий уюшмалар фаолиятининг сустлиги, шунингдек, гурӯҳ раҳбарларининг талабаларни илмий-ижодий ишларга жалб этишга оид билим ва тажрибасининг этишмаслиги тўғрисида билдирилган муносабат ва фан ўқитувчиларининг талабаларни илмий-ижодий ишларга жалб этишга оид билим ва тажрибаларининг камлиги ва х.к.

Амалга ошириладиган илмий тадқиқот ишлари ҳақида мунтазам ахборот олиш ва маълумотлар банкини яратиш, тадқиқотни илмий асосда ҳамда самарали ташкил қилишни кафолатлайди. Бу нафакат илмий тадқиқот ишининг режа бўйича боришини кафолатлайди, балки у мазкур соҳанинг кейинги босқичида қилинадиган ишларга тавсиялар беришга ҳам фундаментал асос бўлиб хизмат қиласи. Шу тахлитда илмий тадқиқот иши босқичма-босқич охиригача олиб борилса, шубҳасиз, кўзланган натижага эришилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. И.А.Каримов. Юксак маънавият – енгилмас куч – Т.: 2008, -40,41-б.
2. Алимова Д. Формирование коммуникативных умений будущего учителя в системе высшего педагогического образования. Т.: -2003.-15 с.
3. Вульфов Б.З. Учитель: профессиональная духовность //Ж. Педагогика.- Москва, 1995. № 2. - с. 48-52.
4. Джураев Р.Х. Теория и практика интенсификации профессиональной подготовки учащихся профтехучилищ. – Т.: Фан, 1992. - 124 с.
5. Данияров Б.Х., Иноярова М.Э. Узлуксиз таълим тизимида тадқиқотчилик технологияларидан фойдаланиш // Узлуксиз таълим .-Т.:2013.- №6.-Б.3-12.

БОШЛАНГИЧ ТАЪЛИМ ЎҚИТУВЧИЛАРИ СОЦИАЛ ИНТЕЛЛЕКТИНИНГ ПЕДАГОГИК -ПСИХОЛОГИК АСОСЛАРИ

(PhD)доктор Собирова Дилафуз Абдуразиковна

Бухоро давлат университети

“Психология” кафедраси доценти,

Халқаро Психология Фанлари Академияси мухбир аъзоси

Бугунги кунда амалга оширилаётган таълим ислоҳотлар жараёнида бошлангич таълим ўқитувчилиги фаолиятига қўйиладиган талаблар унинг ҳам касбий, ҳам шахсий камолоти билан боғлиқ масалаларни ўз ичидаги қамраб олгандир. Ўқитувчи социал интеллектининг шаклланганлиги ўқувчилар эмоционал-иродавий ҳамда психологик ривожланишидаги нуқсонларни тузатишга, билиш фаолиятининг фаоллашувига, билим, кўникумга ва малакаларининг шаклланишига, атрофдагилар билан ўзаро муносабатларда уларнинг ижтимоий роллари идентификациялашувига хизмат қилади. Шу нуқтаи назардан, ўқитувчи социал интеллектини белгилаб берувчи омилларни аниқлаш, тадқиқ қилиш ва ривожлантириш масаласи бугунги куннинг долзарб муаммоларидан бири бўлиб қолмоқда.

Мустақиллик йилларида «таълим тизимининг кадрлар салоҳиятини тубдан яхшилаш, тарбиячи, ўқитувчи, муаллим ва илмий ходимнинг касбий нуфузини ошириш» га йўналтирилган Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни ва Кадрлар тайёрлаш миллий дастури асосида кадрлар тайёрлаш тузилмаси ва мазмунини қайта ташкил қилиш зарурати юзага келди. Айни пайтда, ҳар бир ўқитувчи фаолиятининг ижтимоий-психологик самарадорлиги, энг аввало, унинг педагогик маҳорати, муомала маданияти ва интеллектуал салоҳиятига кўп жиҳатдан боғлиқ эканлиги янада яққолроқ сезилмоқда. Ўқитувчи касбий фаолиятида социал интелектнинг устуворлиги, унинг фаолият самарадорлигини ошириб, унга ижобий таъсир қилувчи ижтимоий-психологик омилларни шакллантиради ҳамда ўқитувчи педагогик-психологик компетентлигини такомиллаштиришга олиб келади.

Социал интеллектнинг таркиб топиши ва шаклланишига қаратилган тадқиқотлар хорижлик олимлар Г.Оллпорт, Л.Терстоун, Г.Айзенк, П.Сэлов ва Дж.Мэйер, В.Келлер, К.Дункер, М.Вертгеймер, Дж.Кемпион, У.Чарльзворт, Ж.Пиаже, Дж.Бруннер, Л.Леви-Брюльлар томонидан амалга оширилган.

Шунингдек, Р.Немов, А.Лурия, Л.Виготский, С.Рубинштейн, В.Шадриков, Л.Венгер, В.Асеев, К.Абульханова-Славская, Д.Люсин, Е.Хлистова, Е.Ильин, Б.Ананьев, Е.Степанова, Б.Величковскийлар каби рус олимлари томонидан амалга оширилган илмий изланишларда интеллект – инсон ақлий фаолиятининг муайян шакли сифатида ўрганилиб, унинг ўзига хос ижтимоий-психологик хусусиятлари очиб берилган.

Мамлакатимиз психологларидан М.Давлетшин, Ғ.Шоумаров, Б.Қодиров, Э.Фозиев, А.Жабборов, Ш.Баротов, Н.Сафаев, В.Каримова, З.Нишоноваларнинг тадқиқотларида эса шахснинг муомала маданияти, муомаланинг ўқув фаолиятини бошқаришдаги роли, ўқитувчи-ўқувчи ҳамкорлигининг муҳим психологик омили бўлган мустақил фикрлаш,

ўқувчилар билан мулоқот ўрнатишда ҳамкорлик ва шахслараро муносабатларнинг ўзаро уйғунлигини таъминлашга йўналтирилган социал интеллект омиллари ўрганилган.

Ўрганилган илмий адабиётлар таҳлили мазкур муаммонинг ечимини топишда қўйидаги психологияк ёндашувларга эътибор қаратишни тақозо этади: интеллектга феноменологик ёндашув (В.Келлер, К.Дункер, М.Вертгеймер, Дж.Кемпион ва бошқалар), генетик ёндашув (У.Чарльзворт, Ж.Пиаже ва бошқалар), социо-маданий ёндашув (Дж.Бруннер, Л.Леви-Брюль, А.Лурия, Л.Выготский ва бошқалар.), жараёнли-фаолиятли ёндашув (С.Рубинштейн, А.Брушлинский, Л.Венгер, К.Абульханова-Славская ва бошқалар.), ахборотли ёндашув (Г.Айзенк, Э.Хант, Р.Штернберг ва бошқалар), функционал-компонентли ёндашув (Б.Ананьев, Е.Степанова, Б.М.Величковский ва бошқалар).

Ушбу ёндашувларнинг барчаси, табиийки, интеллект феноменининг у ёки бу хусусиятларини методологик жиҳатдан асослаб беришга хизмат қиласди. Социал интеллект ва унинг ўқитувчи касбий фаолиятига алоқадорлиги мамлакатимиз олимлари томонидан ҳам ўрганилганлигини эътироф этиш мумкин. Жумладан, Э.Фозиев раҳбарлигидаги тадқиқотларда социал интеллектнинг тафаккур жараёни билан боғлиқ хусусиятлари назарий ва эмпирик жиҳатдан асослаб берилган. М.Давлетшин томонидан амалга оширилган илмий ишларда ўқитувчининг шахсий ва касбий хислатлари уйғунлиги таълим жараёнида ўқитувчи-ўқувчи муносабатларининг меъёрларини белгиловчи мухим омил эканлиги қайд этилган ва илмий асослаб берилган. В.Каримова раҳбарлигига олиб борилган илмий изланишларда социал интеллект ва ижтимоий тасаввурлар уйғунлигига алоҳида эътибор қаратилган бўлса, Г.Шоумаров раҳбарлигига олиб борилган тадқиқотларда эса таълим жараёнидаги ўқитувчи-ўқувчи ҳамкорлиги ва уларнинг ўзаро таъсирашувини оптималлаштиришга қаратилган илмий мушоҳадалар талқин қилинади.

А.Жабборов ва Р.Гайнутдинов раҳбарлигига олиб борилган изланишларда таълим-тарбия жараёнига таъсири этувчи ижтимоий-психологияк ва миллий-маданий омиллар, психологик ва этник хусусиятлар, ўқитувчи-ўқувчи ҳамкорлигининг миллий-психологияк омиллари тадқиқ этилганлигини ҳам алоҳида эътироф этиш мумкин. Шунингдек, ўқувчилар билан мулоқот ўрнатишда ҳамкорлик ва индивидуал билиш фаолиятларининг ўзаро боғлиқлиги (З.Нишонова, 2005); ақлий ривожланиши сустлашган ва соғлом ўқувчиларда шахслараро муносабатлар ва унда педагогик услубларнинг аҳамияти (Г.Бердиев, 2000); муомала маромининг ёш хусусиятлари ва динамикасига таъсири (Э.Аъзамхўжаева, 2002); ўсмирларда муомаланинг индивидуал –психологияк хусусиятлари (Э.Ганиева, 2002); ўқитувчи билан ўқувчи ўзаро муносабатлари ва унда педагогнинг ўрни (А.Расулов, 2001); «Устоз-шогирд» муносабат тизимининг ижтимоий психологик омиллари (Ш.Эшметов)га бағишлиланган тадқиқотлар ўқитувчи социал интеллекти омилларини тадқиқ қилишда мухим аҳамият касб этади.

Юқоридагилардан кўриниб турибдики, социал интеллект муаммоси ижтимоий психологиянинг турли объектларида, турли хил илмий мақсадлар асосида ўрганилган бўлиб, уларда социал интеллект феноменининг умумий табиати, фанда қўлланилиши ва ўзига хос амалий-татбиқий йўналишлари очиб берилган. Шундай бўлсада, ўқитувчи социал интеллектининг психологик асосларини такомиллаштириш нуқтаи назардан, мазкур муаммо бўйича етарли даражада илмий тадқиқотлар олиб борилмаганлигини эътироф этиш мумкин. Жумладан, социал интеллект – ўқитувчи касбий компетентлигини таъминловчи муҳим ижтимоий-психологик омил сифатида алоҳида ўрганилмаган; ўқитувчи фаолиятида яққол намоён бўлувчи, айни пайтда шахсий ва касбий камолот уйғунлигини таъминлашга хизмат қилувчи социал интеллект омиллари, кўрсаткичлари ва улар орасидаги корреляцион муносабатлар эмпирик жиҳатдан таҳлил этилиб, тегишли илмий хulosалар қилинмаган; узлуксиз таълим тизимида фаолият юритувчи ўқитувчиларнинг касбий самарадорлигини бевосита таъминловчи социал интеллект омиллари ва мазкур омилларни изоҳловчи кўрсаткичлар кўлами ўртacha-умумий ва қиёсий-типик жиҳатдан ўрганилиб, бугунги кун таълим тараққиёти талабларига мос равишда тадқиқ этилмаган. Буларнинг барчаси ижтимоий психология фанида ўқитувчи социал интеллектининг психологик асосларини янада такомиллаштириш механизмларига хизмат қилувчи назарий ва эмпирик тадқиқотлар олиб борилишини тақозо этади.

Адабиётлар

- 1.«Таълим тўғрисида» Ўзбекистон Республикасининг Қонуни // Олий таълим меъёрий ҳужжатлари / Академик С.С. Ғуломов таҳрири остида. – Т.: “Шарқ”, 2001. – Б. 3–18.
- 2.Кадрлар тайёрлаш миллий дастури // Олий таълим меъёрий ҳужжатлари / Академик С.С. Ғуломов таҳрири остида. – Т.: “Шарқ”, 2001. – Б.18-52.
- 3.Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды: в 2-х т. – М.: Педагогика, 1980. – 186 с.
- 4.Андреева Г.М. Социальная психология. –М.: Аспект пресс 2000.– 139 с.
5. Баратов Ш.Р. Социально-психологические основы создания психологической службы в Узбекистане: Автореф. дис. ... докт. психол. наук. – Ташкент. 1998. – 37 с.
- 6.Гозиев Э.Ф.Онтогенез психологияси. –Тошкент: “Ўқитувчи”, 2010 – 360 б.
7. Айзенк Г.Ю. Понятие и определение интеллекта// Вопросы психологии. – М.: 1995. – № 1. – С. 111-129.
8. Собирова Д.А. Социал интеллект: назария ва амалиёт/ Монография Тошкент.: “Фан”, 2013. – 160 б.

ЖОО-ДА ИНТЕГРАТИВТІ-МОДУЛЬДІК ОҚЫТУ

Бабаева Карлыгаш Сабетовна

А.Ясауи атындағы Халықаралық

қазақ-турік университеті,

Казақстан, Түркістан

Бұгінгі таңда қоғам шығармашылық, кәсіпкерлік және білімді адамдарға үлкен қажеттілікті сезінуде. Білім беру жүйесінің ағымдағы дағдарысы түбекейлі өзгерген өмір сүру жағдайлары, қоғам мен білім беру жүйесінің талаптары арасындағы айырмашылықты көрсетеді. Негізгі проблемалардың бірі - кәсіптік білім беру технологиясының дамуының төмен деңгейі. М. М. Левинаның пікірінше, технологиялық процесс бүгінде әлеуметтік үдерістерге деңгейде қоғамдық дамудың ең маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. [1].

Қазіргі уақытта қалыптасқан педагогикалық кадрларды даярлау жүйесі елеулі өзгерістерді талап етеді. Жоғары мектеп тұлғаның интеллектуалдық, шығармашылық және адамгершілік дамуы үшін жағдай жасауы тиіс. Бұл мәселелерді шешу жоғары сапа мен кәсіби оқытудың кепілді нәтижелеріне қол жеткізуіді және мұғалім тұлғасының қалыптасуын қамтамасыз ететін жана білім беру технологияларын жобалаумен байланысты. Оқытушының педагогикалық шеберлігі "жоғары кәсіптік білім берудің мемлекеттік стандартына және қойылған міндеттерге сәйкес қажетті мазмұнды таңdap алу, сондай-ақ оқытудың онтайлы технологияларын қолдану болып табылады.

Технология (грек. *techne*-өнер, шеберлік, шеберлік және *logos*-ғылым)-бұл қандай да бір істе, шеберлікте, өнерде қолданылатын тәсілдер жиынтығы. [2].

Оқыту технологиясы қойылған мақсаттарға барынша тиімді қол жеткізуіді қамтамасыз ететін оқу бағдарламаларында көзделген оқыту мазмұнын іске асыру тәсілі болып табылады [1].

Бір жағынан, оқыту технологиясы – бұл оқу ақпаратын өндеу, ұсыну, өзгерту және ұсыну әдістері мен құралдарының жиынтығы, екінші жағынан-бұл оқытушының студенттерге қажетті құралдарды қолдану арқылы оқыту процесінде әсер ету тәсілдері туралы ғылым. Оқыту технологиясында оқытудың мазмұны, әдістері мен құралдары өзара байланыста болады. Оқытушының педагогикалық шеберлігі жоғары кәсіптік білім берудің мемлекеттік стандартына және қойылған міндеттерге сәйкес қажетті мазмұнды таңdap алу, сондай-ақ оқытудың онтайлы әдістері мен құралдарын қолдану болып табылады.

Қазіргі уақытта көптеген түрлі технологиялар бар. Оларды шартты түрде дәстүрлі және инновациялық технологияларға бөлуге болады.

Инновация (ағылш. - - Innovation)-бұл жүйенің ішіндегі өзгеріс, жүйеде меншікті (*in-iшкі*) резервтердің есебінен жүзеге асырылатын жаңалық [2].

Оқытудың дәстүрлі технологиясы-сынып-оқу үйимы негізінде құрылған технология және дәстүрлі түрде қолданылатын оқытудың түсіндірмелі-иллюстрациялық тәсілі [2].

Өзінің сипаты мен мазмұны бойынша дәстүрлі оқыту технологиясының мақсаты тұлғаның дамуына емес, білімді, шеберлікті және дағдыларды менгеруге бағытталған және талаптардың авторитарлық педагогикасын білдіреді.

Қазіргі заманғы маманды оқыту процесі жоғары оқу орнында аяқталмай, үздіксіз болуы тиіс. Адамды өз бетінше білім алуға, осы білімді біріктіре білуге және оларды жаңа білім алу үшін қолдануға үйрету. Студент оған дайын түрде білім беретіндігіне үйренген кезде, дәстүрлі оқыту жүйесінде оған қол жеткізуге болмайды. Егер оқыту процесінде оқытуудың әртүрлі технологиялары пайдаланылса, онда әрбір білім алушы белсенді танымдық қызметке тартылады, өзгермелі өмірлік жағдайларда икемді бейімделуді, сынни ойлауды, жаңа идеяларды генерациялауға қабілетті болуды, олар алған білімнің қайда және қалай қоршаған ортада қолданылуы мүмкін екенін анық түсінуді үйренеді. Осындай инновациялық технологиялардың бірі интегративті-модульдік оқыту болып табылады.

Оқытуудың басқа технологияларынан интегративті-модульдік оқытуудың принциптік айырмашылықтары:

- оқыту мазмұны аяқталған, дербес кешендерде - модульдерде ұсынылады, сонымен қатар ақпарат банкі және оны менгеру бойынша әдістемелік басшылық болып табылады;
- модульдердің көмегімен білім алушылардың әр сабакқа алдын ала дайындығының белгілі бір деңгейіне саналы дербес қол жеткізуі қамтамасыз етіледі;
- оку процесінде педагог пен білім алушылар арасында тепе-тендік субъекті-субъектілік өзара қарым-қатынастар сөзсіз сақталады.

Интегративтік-модульдік оқыту саласындағы зерттеулерге отандық педагог-ғалымдардың көптеген жұмыстары арналған (А. П. Алексюк және С. А. Кашин; Р. С. Бекирова; О. Л. Егорова; С. В. Рудницкая; П. И. Третьяков және И. Б. Сенновский; Ю. Ф. Тимофеева; м. Л. Чошанов; П. А. Юцявичене және басқалар).

Орта мектеп жағдайында оку процесін ұйымдастырудың дәстүрлі моделінен оқытуудың модульдік технологиясына ауысу мәселелері П. И. Третьяков пен И. Б. Сенновскиймен талданады.

Қазіргі зерттеушілер (Т. И. Шамова, Т. М. Давыденко, Г. Н. Шибанова және т. б.) модульдік оқыту (модульдік технология) білім беру процесін білім алушы мақсатты дараландырылған бағдарлама бойынша өз бетінше білім алатындағы етіп өзгертертінін атап көрсетеді. [3].

Салыстырмалы түрде оқытуудың модульдік жүйесін П. А. Юцявичене әзірледі және біз оның көзқарасын бөлісеміз. Ол модульдік оқыту технологиясының мәні "білім алушы өзіне ұсынылған жеке бағдарламамен өз бетінше жұмыс істей алатындығын атап өтті, оған мақсатты іс-қимыл жоспары, ақпарат банкі және қойылған дидактикалық мақсаттарға қол жеткізу бойынша әдістемелік басшылық кіреді. Педагогтың функциялары ақпараттық-бақылаушыдан консультативті-үйлестірушіге дейін өзгеруі мүмкін"[4].

Интегративтік-модульдік оқыту мазмұны бойынша, меңгеру қарқыны бойынша, дербестік деңгейі бойынша, оку әдістері мен тәсілдері бойынша, бақылау және өзін-өзі бақылау тәсілдері бойынша оқытуды дараландыруды қамтамасыз етеді, ал модульдік оқытудың мақсаты студенттердің дербестігін дамытуға ықпал ету болып табылады [4].

Интегративтік-модульдік оқытудың аса маңызды компоненттері: интеграцияланған оку жоспары, модульдік бағдарлама, модуль, оку элементі болып табылады.

Біріктірілген оку жоспары білім беру мазмұнының моделі болып табылады және кәсіптік білімнің кез келген деңгейі үшін білім беру блоктарынан (гуманитарлық, жаратылыстану-ғылыми, жалпы техникалық) тұрады, олар кәсіптік-міндепті пәндерге, таңдау бойынша пәндерге және факультативтік пәндерге құрылады. Модульдік кәсіби міндепті бағдарламалар негізінде кәсіби маңызды іс-әрекеттер (оку элементтері) болып табылатын модульдер жатыр. Оқылатын пәндер ЖОО-ның оку жоспарларында формальды түрде ажыратылған, аралас пәндердегі ұғымдық-терминологиялық аппарат білімнің жақын салаларында да ерекшеленеді, қолданылатын символика өзара байланысты емес. Білім алушылар осындағы оку пәндерін бір мезгілде немесе бірізді оку кезінде қындықтарға тап болады. Оку пәндерінің интеграциясы көптеген тәртіпсіздікке жол бермеуге және оку жоспарынан сағат саны аз пәнді алып тастауға мүмкіндік береді, олардың тиімділігі өте төмен, бұл студенттердің білім көлемін тұтас қабылдауды қалыптастыруға ықпал етеді. Модульдік бағдарламаның артықшылығы – икемділік, вариантылық, оның өзгермелі жағдайларға бейімделу мүмкіндігі. Оку пәнінің әрбір модульдік бағдарламасы үшін оқыту модульдерінің пакеті құрылады. Оку үрдісінде модульді қолдану тиімділігі тек Оку ақпаратының толықтығына ғана емес, сонымен қатар оның қандай формалар мен құралдар ұсынылғанына да байланысты. Ұсыну нысаны білім алушылардың оку материалын оку орнының нақты жағдайларында неғұрлым тиімді игеруін қамтамасыз етуі тиіс.

Оку модульдерін іске асыратын "интегративті-модульдік оқыту" ұғымын талдай отырып, қазіргі педагогикада оку ақпараты модульдерге (салыстырмалы түрде аяқталған және дербес бірліктер, ақпарат бөліктері) бөлінетін оку үдерісін ұйымдастыру ретінде анықталатынын атап өтеміз. Бірнеше модульдер жиынтығы белгілі бір оку тақырыбының немесе барлық оку пәнінің мазмұнын ашуға мүмкіндік береді.

Модуль келесі құрылымдық элементтерден тұрады:

- ақпараттық блок;
- орындаушылық блок;
- әдістемелік блок;
- бақылаушы блок.

Білім жүйесі ақпараттық блоктың мазмұнымен қалыптасады. Білім алушылардың білімі саналы сипатта болуы үшін олардың практикалық жұмыстарды орындауы қажет. Ол үшін оқыту модуліне зертханалық, практикалық жұмыстар, әр түрлі тапсырмалар бар орындаушылық блок кіреді. Бұл екі блок оқыту мазмұнының жүйесін ұсынады. Бақылау блогы қалыптасқан

білім, білік деңгейін анықтау үшін оқыту модуліне қосылады және әдістемелік блокпен бірге модульді оқу процесінде педагог пен оқушының өзара әрекеттесуін басқару жүйесін ұсынады.

Модульді оқу алдында әрбір білім алушы тірек (бұрын менгерген) ұғымдар мен іскерліктерді өзектендіруге ықпал ететін кіріс бақылауынан өтеді, олардың негізінде жаңа білім мен іскерліктер қалыптасады. Кіріс бақылауынан сәтті өткеннен кейін білім алушы қажетті ақпараттық және орындаушылық блоктарды алады. Модульді зерттеу процесі басталып, оқытушы кенесшінің рөлін атқарады, негізгі мәселелер бойынша сабактар өткізеді, оқу материалын қорытады.

Осылайша, ЖОО студенттерін оқыту үдерісінде интегративті-модульдік технологияны қолдану олардың танымдық қызметін белсендердіге, креативтілігін, дербестігін дамытуға және бір мезгілде белгілі бір жеке қасиеттерді қалыптастыруға ықпал етеді.

Пайдалаған әдебиеттер

1. Левина, М.М Технологии профессионального педагогического образования/М.М.Левина. - М.: Академия.2001. - 272 с.
2. Педагогика: Большаясовременная энциклопедия/сост. Е.С. Рагшевич. – Мн.: Соврем, слово, 2005. – 720 с.
3. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: учеб. пособие для студ. нед. вузов и системы повыш. квалиф. под. кадров / Е. С. Полат и др.; под ред. Е.С. Полат. – М.: Академия, 2003. – 272 с.
4. Юцявнчене, П.А. Теория и практика модульного обучения / П.Л. Юцявнчене. - Каунас. 1089. – 271 с.

ҚАТЫНАСТЫҢ БЕЙВЕРБАЛДЫ КОМПОНЕНТТЕРИ

С.Б.Бейсембаева

Түркістан, Қазақстан

**Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық
қазақ-түрік университеті**

Біздің әрқайсымыз да белгілі бір тілдерді үйренгенбіз. Біз ана тілімізді, шет тілін үйренсек, көп адамдар бағдарламалау тілдерін, өзгелері халықаралық эсперанто тілін үйренеді. Алайда тағы да бір жалпыға түсінікті тіл бар, бұл – ым, ишара, мимика мен дene қимылдарының тілі – “body language”.

Хабарлау әдістерінің ең қарапайым түрі тілдік әдіс – біз сөйлейміз. Алайда бұл жалғыз жол емес. Адам қатынасының қызмет ету механизмі аса күрделі. Уақыт кеңістігінде өмір сүре отырып, адамнан адамға берілетін алуан түрлі ақпараттардың көптігі, шынында да, таң қалдырады. Тілдік қатынастан әлдеқайда бұрын біз «сыртқы, үстірт» ақпарат, мәлімет аламыз, яғни адамды көргенде біз оның жынысын, жас мөлшерін, физикалық жағдайларын анықтаймыз. Адамның сыртқы көрінісі оның тәрбиесінің деңгейін көрсетеді, бір нәрсе оның әлеуметтік жағдайы, не болмаса кәсібі туралы айтып тұрады. Ал сол адам тіл қатқанда, мәліметтердің жаңа ағыны құйылады: оның даусының

тембрі, ырғағы оның көңіл күйі туралы, сөйлеушіге қатынасы, онымен өзара қарым-қатынасы (қызметтік, іскерлік, достық) туралы айтып тұрады. Сонымен бірге сөйлеумен сол секілді ақпар бере алатын ым, ишара, тұрыс қалыптары да қатар жүреді. Олар сөйлеуде бірде жеке-дара фразалардың (сөз тіркестері) арасына кірігіп не оларды түгелімен ауыстыра отырып сөздермен жымдастып кетеді, кейде оларға қосымша ақпаратты түрде артықтық етпестен айтылып жатқан фразалармен қатар жүреді.

Соңғы кездердегі қазақ тіл біліміндегі лингвистикалық зерттеулерде қатынастың тілдік емес құралдары мәселесі жиі көтеріліп келеді. Бұл тақырып қазақ ғалымдары үшін тың тақырып емес. өз кезінде бұл мәселеге қазақ ғалымдарының көвшілігі де соққан. Кейбір бейвербалды элементтердің сипаттамасын Ш.Уәлиханов еңбектерінің өзінде-ақ кездестіруге болады. Мысалы: “тәжім ету - коленопреклонение” [Уәлиханов,152].

Кейінірек М.М.Мұқанов ишара мен бейвербалды белгіге анықтама беруге талпыныс жасады, сонымен бірге бейвербалды сипаттағы 28 белгіге сипаттама беріп, топтаған. өз зерттеуінің өзектілігін атай келе, ол “Әрине, бұл белгілерді зерттеу қандай да бір пайда алу мақсаттарын қөзdemейді, біз оларды пайдалану үшін зерттемейміз. Дегенмен осында келтірілген белгілер бізге сондайлық аян, бірақ осы күнге дейін ешкім сипаттамаған. Оның үстіне олар қазір күннен-күнге жоғалып барады. Сондықтан адамдар арасындағы қатынас жасау құралдарының дамуының осындай тарихи штрихтарын есте сақтау мүддесі алға шығады (бұл өз кезегінде коммуникацияның бұрынғыдан дәлірек теориясын жасауға көмектеседі). Сонымен қатар бұл бағыттағы ізденістер бұрынғы ишара-белгілердің қалай өзгеріске ұшырайтыны мен Шығыстың ертеде қаналған халықтарының, оның ішінде қазақтардың өміріндегі ұлы тарихи өзгерістерге байланысты жаңаларының пайда болуын анықтауға жәрдемдесуі керек” [Мұқанов,117]. Бұл жұмыста паралингвистикалық элементтер тарихи тұрғыда қарастырылады.

Ишараларды өнер компоненті ретінде қарастырған С.С.Татубаевтың зерттеу енбегін де назардан тыс қалдыруға болмайды [Татубаев].

Қазіргі уақытта қатынастың бейвербалды компоненттері қазақ тіл білімінде зерттеу нысанына айналды. Бұл мәселені өздерінің зерттеу еңбектерінде К.Ш.Қажығалива, А.Д.Сейсенова, Ж.К.Ибраева, Б.Қ.Момынова, С.Б.Бейсембаева, С.Мағжан, Р.Ш.Бердалиева т.б. сөз еткен.

Тілдік қатынас - өз мақсаты үшін алуан түрлі ақпарат беру каналдарын қолданатын көпқырлы құбылыс. Қазіргі таңда сөйлесудің сәйкесінше вербалды және бейвербалды құралдары бар ольфакторлы (арабтардың тілдесуінде қолданылады, тілдесушілер коммуникация арқылы бір-бірінің аузынан иіс сезуге тырысады), тактильді (кейбір африкалық тайпалардың қатынастарында кездеседі, оларда сөйлесушілер бір-бірінің қолдарынан ұстап немесе аяқтарын айқастырып тұру қабылданған), көру және есту каналдары мәлім.

Біздің қоғамымыз үшін қатынастың есту және көру каналдары тән. Көру каналы сөйлесушілердің бірі алғашқы сөзді айтпастан бұрын іске қосылады. Тілдік қатынасты бастамай тұрып сөйлесушілер бір-бірі туралы олардың эмоциялық күйлерінде негіз ретінде көрініс беретін алғашқы әсер, пайым

алады. Тілдік қатынасты бастап сөйлесушілер көру арнасына есту арнасын қосады, ол нақты жағдайға байланысты тілдік құралдардың лайықтысын таңдай отырып тілдік және тілдік емес құралдарды жеке-дара немесе бірлікте қолдануға мүмкіндік береді.

Қазіргі психологтардың зерттеуінше, адамдардың қарым-қатынас процестерінің 60-80 %-ы бейвербалды құралдардың есебінен, тек 20-40%-ы ғана вербалды құралдардың көмегімен жүзеге асады.

Дәл осы мәліметтер бүгінде көптеген лингвистерді бейвербалды компоненттердің қарым-қатынас психологиясы мен адамдардың өзара түсінісулері үшін қаншалықты маңызды екені жөнінде ойлануға мәжбүрлейді. Зерттеушілер ерекше назарды адамның ишара мен мимикасына аударады. Осылан байланысты осы ерекше тілді – коммуникация процесінде, көп жағдайда еріксіз түрде қатысатын дene қимылдарының тілін пайымдау өнерін зерттеу қажеттілігі пайда болады.

Кейде түрлі каналдардан (вербалды және бейвербалды) алынған бір ғана ақпараттың мазмұнында белгілі бір қайшылықтар болады. Мұндай жағдайларда ақпарат сенімсіздік сезімін тудырып, сенімнің психикалық сұзгісінен өте алмайды. Дене қимылдары тілінің ерекшелігі олардың біздің санамыздың қатпарларының импульстары негізінде көрініс беретіндігі болып табылады, және де осы импульстарды жасанды түрде шығару мүмкіндігінің болмауы қатынастың әдеттегі вербалды каналынан осы тілге көбірек сенім білдіруге мүмкіндік береді.

А.Пиздің айтуынша, Альберт Мейербан ақпараттың берілуі вербалды құралдар арқылы (тек сөздер) 7%, дыбыстық құралдар арқылы (дауыстың тонын, екпінін қоса алғанда) 35%, бейвербалды құралдар есебінен 55% жүретінін анықтаған.

Профессор Бердвисел адамдардың қатынасындағы бейвербалды құралдардың үлесіне қатысты осындай зерттеу жүргізді. Ол адам орташа есеппен күніне тек 10-11 минут қана сөздермен сөйлейді және әрбір сөйлем 2,5 секундтан көп уақыт алмайды деп тұжырымдады. Мейербан секілді ол да сөздік қатынас әңгіме барысында 35%-дан кемірек қана орын алатынын, ал ақпараттың 65%-дан астамы бейвербалды құралдардың көмегімен берілетінін анықтады.

Тілге қатысы жөнінен қатынастың бейвербалды құралдарының бағыныштылығының түрлі дәрежелері-бар – толық бағыныштылықтан бастап толық дербестікке дейін (дыбыстық сөйлеумен қатар жүріп, тілдік айтылымның орнын алмастырып, бір айтылымда вербалды құралдармен тіркесіп келу арқылы). Т.М.Николаева бейвербалды компоненттердің осы жағдайларының үш түрін келесідей түрде атап көрсетеді: “Бірінші түрдегі құбылыстар жағдайында паралингвистикалық құбылыстар жөнінде айту қабылданған, екінші жағдайда тілдік белгілердің субституциясы жөнінде, үшінші жағдайда – тілдік және тілдік емес құралдардың интерференциясы жөнінде” [Николаева,51].

Бейвербалды белгілер мен сигналдарды зерттеумен паралингвистика – XX ғасырдың 40-жылдары пайда болған ғылым айналысады. Паралингвистика

терминінің өзін (грекше παρά “жаны, жанында”) американ лингвист А.Хиллұсынған. Білімнің жаңа саласының шекараларын Дж. Трейгер айқындаған. “Паралингвистикалық құбылыстар деп дыбыстық фонацияның қасиеттері, сондай-ақ мимика, ым, ишаралар және басқа да тілдік айтылыммен қатар жүретін және оның мағынасына қосымша толықтыратын ақпарат беретін бейнелі қимылдар түсініледі” [Николаева,108]. Т.М.Николаеваның пікірінше, паралингвистикалық құбылыстар деп кең мағынасында “тіл” деген сөздің кез келген мағынасындағы – мейлі ол кодталған ым тілі болсын, жазба тіл болсын, пантомима тілі болсын мейлі, т.б. тілдік қызметпен қатар жүретін барлық құбылыстар саналады. Тар мағынасында тек паралингвистика (дыбыстық тілмен бірге жүру), паракинесика (қимылдармен бірге жүру), параграфемика (хат пен суретпен қатар жүру), т.б. жөнінде айтылады [Николаева,51]. Г.В.Колшанскийдің пікірі бойынша, “паралингвистикалық құралдарға “субъект факторы”, яғни сөйлеушінің тұрлі қимылдары мен нұсқауларының көмегімен айқындау, атап көрсету...” [Колшанский,52].

Паратіл лингвистикалық единицалармен бірлесіп қызмет атқара отырып берілетін ақпараттың қолемі мен сапасына әсер етеді. Бұл жөнінде тілдік қатынас процесінде сөйлесушілердің қимыл-қозғалыстарын бақылау нәтижелері дәлелдейді. Д.Эйберкромби айтқандай, “біз сөзді дыбыстау мүшелері арқылы айтқанмен, ақпаратты барлық денемізben береміз...”, “паралингвистикалық құбылыстар тілмен бір мезгілде жүреді, онымен өзара әрекеттеседі және онымен бірге коммуникацияның толыққанды жүйесін құрайды” [Эйберкромби,64]. Бұл мағынасында, Г.В.Колшанскийдің әділ тұжырымы бойынша, “паралингвистика қарастыратын облыс бұл аса тілдік қалдық емес, тілдік айтылыммен орындалатын қызметке қондырылатын орта емес, әрбір нақтылы тілдік қатынасқа релевантты тілдік қызметтің функционалды компоненті” [Колшанский,31].

Бұл пікірге сүйене отырып мынадай тұжырым жасауға болады: сөйлеудің паралингвистикалық компоненттері әңгіме барысындағы бөгде, кездейсоқ нәрсе емес, оған табиғи түрде енетін, онымен тіпті бірігіп кеткен нәрсе. Осылайша Л.П.Якубинский тілдегі кинемалардың міндептілігі мен табиғиленген атап көрсете отырып, “айтылымның мимикалық, пантомимикалық және ым, ишаралық екпінденуі” туралы жазады [Якубинский, 123].

Әдебиеттер

1. Валиханов Ч. Избранные произведения. – Алма-Ата, 1958.
2. Муканов М.М. Этнопсихологическая специфика невербальных коммуникативных знаков // Интеллект и речь.- Алма-Ата, 1972. – Вып.2. – С. 114-118.
3. Татубаев С.С. Жесты как компонент искусства. –А-Ата: Казахстан, 1979. – 109с.
4. Николаева Т.М. Невербальные средства коммуникации и их место в преподавании языка//Роль и место страноведения в практике преподавания русск. яз. как иностранного. – М.: Изд. МГУ, 1969.
5. Колшанский Г.В. Паралингвистика. – М.: Наука, 1974. – 81с.

6. Эйберкромби Д. Пааязық. – «communication in fase – to – fase interaction». Ln., 1972. – Р.64
7. Якубинский Л.П. О диологической речи. С. 123. – В кн. Русская речь. (Под ред. Л. В. Щербы), 1923г.

ПРИМЕНЕНИЕ МЕТОДА ПРОЕКТОВ В ЭКОЛОГИЧЕСКОМ ВОСПИТАНИИ СТУДЕНТОВ

*К.п.н., доцент Исмаилова Шамсия Курултаевна,
Ургенчского регионального филиала
Академии государственного управления
при Президенте Республики Узбекистан*

Экологическое воспитание занимает существенное место в системе формирования высококвалифицированного специалиста. Так как именно общечеловеческая культура во всех сферах социальной жизни молодёжи определяет будущее положение нашей страны, её рост и процветание. Проблемы экологии все больше обретает серьёзность в связи с дальнейшим усугублением проблем, связанных с высыханием Аральского моря.

Вода – это жизнь. Если без пищи человек может прожить достаточно долгий срок (по некоторым данным, несколько месяцев), то без воды он погибнет через 3-5 дней в зависимости от климатических условий. По прогнозам ученых именно потенциальный дефицит пресной воды может оказаться причиной крупных, в том числе вооруженных, конфликтов уже в ближайшем будущем, возможно, даже в период до 2030г.

Обеспечение населения и производственных процессов водой достаточной чистоты является особенно критическим фактором в условиях нашего климата. В этой ситуации бережное отношение к имеющимся водным ресурсам и правильное их использование становится одним из критических факторов выживания нашего государства и его народа, особенно, если учесть, что большая часть продуктов питания в Узбекистане получается с орошаемых массивов. Узбекистан является крупнейшим водопотребителем в Центральной Азии, но большая часть водных ресурсов (почти 90%) поступает к нам из Таджикистана и Кыргызстана.

В перспективе разрешения вышеуказанных проблем ставится существенный вопрос о формировании и повышении экологической культуры населения, в особенности, подрастающей молодёжи. В образовательных учреждениях разных типов проводятся множество духовно-нравственных мероприятий, направленных на воспитание экологической культуры у обучающихся, формирование в них бережного отношения к природным ресурсам. Практика показывает, что инновационный подход в экологическом воспитании играет существенную роль в совершенствовании у студентов активной гражданской и жизненной позиции ко всем социальным процессам, происходящим в общественной жизни.

В данной статье разработана технология инновационного мероприятия, нацеленного на формирование умений и навыков грамотного отношения к водным ресурсам у молодёжи.

Тема «Вода – это та живая кровь, которая создает жизнь там, где ее не было» А.П.Карпинский.

Цели:

- Познакомить студентов с проблемой потребления воды и состояния водной инфраструктуры.
- Предоставить студентам возможность подумать о проблемах дефицита пресной воды.
- Предоставить студентам возможность изучить водную политику Республики Узбекистан, механизмы и стратегии, управления и охраны.
- Ознакомить студентов с принципами интегрированного управления водными ресурсами.
- Формировать культуры рационального водопотребления.

Тип занятия - практический. **Применяемая инновационная технология** – метод проектов.

Необходимые материалы:

- раздаточный материал,
- флипчарт
- видео материалы
- компьютер, экран
- проектор,
- научные статьи
- ватман, маркеры
- липкая лента
- фломастеры
- раздаточный материал

Время занятия – 80 минут.

Главная мысль:

Без воды невозможна жизнь не только на Земле, но и во Вселенной. Жизнь возникла и существует благодаря удивительным свойствам воды. Это занятие – еще один способ напомнить о необходимости сохранения чистой воды, экономии водных ресурсов с тем, чтобы сделать наше ежедневное отношение к воде более ответственным и бережным.

Опережающее домашнее задание. Группу студентов нужно разбить на 4 малые команды. Каждая группа подготовит свое сообщение, связанное с темой «Вода».

1 группа - Историки. Задание. 1.Соберите информацию о том, как издавна люди относились к воде, о культе воды в священных писаниях и как это отражается в обычаях и традициях Вашего народа. 2.Соберите афоризмы, пословицы, притчи, посвященные воде, культуре обращения с водой. Подготовьте буклет и раздайте своим сверстникам.

2 группа: Исследователи. 1.Подготовьте информацию о причинах загрязнения водных ресурсов и об их последствиях, о водоснабжении населения и способах сохранения этой бесценной жидкости, о влиянии глобального потепления и других климатологических изменений на водные ресурсы страны. 2.

Составьте опросник и проведите социальное исследование среди студентов или жителей Вашего города (махалли) о культуре водопользования.

3 группа - Экологи. 1. Подготовьте информацию о проблеме Аральского моря и, вытекающих из этого, социально-экономических и демографических проблемах, имеющие планетарные последствия, о вопросах устойчивого жизнеобеспечения населения в зоне Приаралья, дефицита пресной воды в локальном и в глобальном масштабах. 2. Подготовьте презентацию.

4 группа: Статисты. 1. Подготовьте информацию о культуре водопользования населения Вашего региона (города, района, махалли), о показателях использования воды в коммунально-бытовых и промышленных, сельскохозяйственных целях на локальном уровне и в мировых масштабах. 2. Подготовьте памятку Вашим сверстникам по культуре водопользования.

Аудиторная работа.

1- этап. Организационный момент. 2-этап. Презентация работ малых групп. Работу малых групп нужно оценить по 3 пунктам. Слаженность работы группы, т. е. участие каждого студента. Полнота информации (на все ли вопросы будут найдены ответы), презентация выступления, т. е. насколько эмоционально и доходчиво они смогут выступить.

Оценивать работу нужно по 5-ти бальной шкале. После каждого выступления необходимо обсудить и выставлять в таблицу баллы по каждой группе. Группы, заработавшие менее указанных баллов, выслушивают словесную оценку выступления с указанием ошибок и получают возможность заработать отметку путем создания газеты к следующему занятию на свою тему с учетом ошибок, допущенных при выступлении.

	Полнота информации	Слаженность работы группы	Презентация выступления	Итого
1-я группа				
2-я группа				
3-я группа				
4-я группа				

1. Подведение итогов. Оценивание. Итоги подводятся после выступления каждой группы.

Очень важно учесть критерий активного участия всех без исключения студентов в исследовательской работе при выполнении практических заданий. Всё это будет способствовать повышению сознательного отношения к природным ресурсам, что является важным фактором определения востребованности молодых специалистов в разных сферах социальной жизни нашего общества.

Литература:

1. Мирзиёев Ш. М. Танқидий таҳлил, қатый тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак. Мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий яқунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағищланган Вазирлар Маъкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маъруза, 2017 йил 14 январь / Ш.М. Мирзиёев. – Тошкент : Ўзбекистон, 2017. – 104 б. (.пдф 32.5МБ)

2. А.Ш.Бекмуродов, Л.В.Голиш, Д.П.Хошимова - Проектирование и планирование педагогических технологий- Т., 2009.

3.Ш.К.Исмаилова –Таълим жараёнида инновацион педагогик технологияларни қўллаш шартлари- Урганч, УрДУ нашриёти, 2015.

4.С. Р. Ибатуллин, В. А. Ясинский, А. П. Мироненков. - Влияние изменения климата на водные ресурсы в Центральной Азии. Отраслевой обзор. © Евразийский банк развития.2009 г.

BERDAQ ҖАРҒАБАЙ УЛІНІН ОМІРИ НАМ ДОРЕТИWSHILIGIN ОQІTІW METODIKASI

f.i.d.,professor K.Allambergenov

Ájiniyaz atındaǵı NMPI

G.Tileumuratova

1-kurs magistr Ájiniyaz atındaǵı NMPI

Berdaq Җарғабай ұл XIX ásırdegi qaraqalpaq, hátteki Orta Aziya xalıqları ádebiyatı tariyxında eń úlken tulǵalardıń biri. Qaraqalpaq ádebiyatıştı pikirlerine qaraǵanda Berdaq qálemine ulıwma alganda 20 miń qosıq qatarınan ibarat shıǵarmalar, yaǵníy júzden aslam qosıqlar, segiz dástanlar tiyisli. Onıń bizge qaldırǵan miyrasları jaslar tárbiyasınada, filosofiyalıq oy-pikirlerimizdi bayıtılwda, xalıqtıń qaharmanlıq gúresi, sociallıq turmısı, xalıq danalığı tolıq sáwlelengen.¹ Berdaq dóretiwshiliği túrli obrazlarǵa bay. Onda dana xalıq obrazı («Xalıq ushın», «Jaqsıraq», «Qashan rahatlanadursań?» h.t.b.), teńsizlik zamannan, tártiplerden ezilgen ápiwayı miynetkesh adamnıń obrazı («Jaz keler me?», «Saliq», «Bıylı», «Zamanda» h.t.b.), minez-qulqı, júris-turısı, is-háreketleri jámiyetlik tártiplerge, xalıqlıq ólshemlerge úylespeytuǵın, olarǵa qarsı keletuǵın aldawshılar, jalataylar, wádepazlar, ashkóz sıqmarlar obrazı («Terıs qaytqan», «Qálen usta», «Toyda» h.t.b. qosıqlarında), óz huqıqı, adamgershilik ar-namısı ushın gúresken ǵayratlı hayal-qızlar obrazı keń túrde jaratılǵan. («Aqmaq patsha», «Ráwshan» dástanları).

Berdaq – óz xalqın súygen, onıń arziw-ármanları, tilekleri menen jasaǵan patriot shayır. Sonlıqtan onıń shıǵarmalarında Watan, el-xalıq, millet teması ózgeshe jańlaydı. Ol óz xalqınıń erkin hám abadan turmista jasawın árman etti. Xalıq azatlıǵı, xalıq mápi, ar-namısı ushın gúresetuǵın gúressheńler, xalıq qaharmanları obrazın jaratti. Usı qaharmanlıq obraz Berdaq dóretiwshiligindegi oraylıq obrazlardan bolıp

¹Пахратдинов Ә. Бердак шайыр дөретиўшилигинин гейпара маселелери, Нөкис, «Қарақалпақстан», 2003. -56.

tabıladı. Shayırdań «Amangeldi», «Aydos biy», «Ernazar biy» dástanlarında eldiń górezsizligi, ar-namısı ushın gúresken xalıq qaharmanlarınıń obrazları sáwlelengen.

Qaharman (batır) obrazın jaratıw ushın Berdaq belgili bir batırdań is-háreketlerin, batırılıǵın súwretleydi. Mısalı, «Amangeldi» dástanında xalıq awzında ańız bolıp ketken Amangeldi hám Asan batırlar obrazı súwretlenedi. Shayır olardıń áddettediden tısqarı, ápiwayı adamlardan ajıralıp turatuǵın etip súwretleydi. XVIII ásırdegi qaraqalpaqlardıń Qoqan xanlıǵına qaraslı bólegine xan hár qıylı salıqlar salıp, hátteki qız salığın salıp eldi búldiredi, eldiń ar-namısın ayaq astı etedi, biraq xalıq bul zorlıqqqa kóngisi kelmeydi.

Qoqan xanı qıldı zorlıq,
Qız soratıp berdi qorlıq,
Asan kórsetti duǵımlıq,
«Jılatpayman eldi», — dedi.
—Qaraqalpaq bermes qızın,
Hámmesi de meniń qızım,
Tiydirmespen tiride ózim,—
Dep Asan er Qoqan keldi.
Sózinen qaytpadı Asan,
—Qız alarsań ólseм qashan,
Watan bolmas bizge Qoqan,
Sen shuwatlattıń eldi, — dedi.
Xan Asandı kóp urgızdı,
Jáne orınan turǵızdı,
—Bermeyseń be, — dedi, — qızdı?
Asan jáne sózge keldi.²

Mısalda alıngan qatarlarǵa qarasaq, Qoqan xanlıǵına qaraslı qaraqalpaqlardıń biyi Asan atalıqtıń márılık is-háreketin kóremiz. Asan zalım xanniń aldında qaytpastan óz xalqınıń ar-namısın qorǵaydı. Xalıq ushın qorlıqlı qız salığına kónbeytuǵının «Qaraqalpaq bermes qızın», - dep márılık penen bildiredi. Ashıwlanǵan xan Asandı qıynap, kóp azaplar beredi. Bıraq Asan atalıq márılık etip óz pikirinen qaytpaydı. «Sózinen qaytpadı Asan, Qız alarsań ólseм qashan», - dep xanǵa batıl juwap beredi. Xan jasawıllarınıń qıynawi, azapları onıń ruwxın sindıra almaydı, ar-namıs sıyaqlı joqarı adamgershilik qásiyetlerden bezdire almaydı. Asandı zalım xan ólmge buyırsa da qoriqpaydı.

Astırdı dárǵa Asandı,
El dep Asan berdi jandi.³

Asan xalıqtıń ar-namısın saqlap qalıw ushın jan beredi, mártershe qurban boladı, «Qız salığı» sıyaqlı xanniń qorlıqlı buyrıǵın orınlamayıdı, eldi jılatpayman dep jan beredi. «Asan óz xalqınıń namısın joqarı sanaydı, óziniń xalıq perzentiekenligin

² Бердак. Таңламалы шығармалар. Некис, «Қарақалпақстан», 1987.-Б.168-169.

³ Бердак. 1987. -1696.

túsinedi, eldiń, xalıqtıń mápi ushın gúresiwdi eń húrmetliis dep biledi. Ózinińis-háreketin usı pikirge baǵındırıp alıp baradı.»⁴

Dástanda Berdaq súwretlegen Asanniń kórkem obrazı oqıwshıda súysiniw hám kóterińki, maqtanıshlı sezimlerdi oyatadı. Bul jerde shayır Asanniń batırılıq islerin súwretlew arqalı onıń obrazın qaharmanlıq obraz dárejesine kóteredi. Sonıń menen birge Asan biydiń obrazı tragediyalıq obraz. Sebebi, ol oqıwshıda maqtanısh, kóterińki sezimlerin payda etiw menen birge tragediyalıq sezimlerdi de oyatadı. Asan biydiń ólimi qaraqalpaq xalqı ushın ornı tolmaytuǵın joǵaltıw bolıp tabıladi. Asan obrazı arqalı Berdaq xorlıqqqa, zorlıqqqa kóngisi kelmeytuǵın, erkinlıktı, azatlıqtı hár nárseden joqarı qoyatuǵın qaraqalpaq xalqınıń obrazın beredi desek boladı. «Amangeldi» dástanınıń bas qaharmanı Amangeldi batır bolıp esaplanadı. Ol qaraqalpaqlardıń qoldawlı urıwınan bolıp, Asanniń ólimi ushın ósh alıwǵa qarar qıladı, ásker jiynaydi. Bunı Berdaq «Kóp qoldawlı Türkstanda, Soǵan bardı Amangeldı» dep aytadı. Onıń batırılıq is-háreketlerin shayır giperbolalıq súwretlewler menen kórsetedı.

Amangeldi Türkstanda,
Hámır etse bir zamanda,
Láshker tartıp atlanǵanda,
Bólek-bólek duman keldi.
Barıp dushpandı óltirdi,
Gellesin kesip keltirdi,
Mártligin jurtqa bildirdi,
Arıslan tuwǵan Amangeldi.⁵

Xalıq batırı Amangeldi xalıqtıń ari ushın qurban bolǵan Asanniń óshıń usılayınsı aladı. Bul jerde Amangeldiniń obrazı táriyip usılında jaratıldı, yaǵniy onıń batırılıq is-háreketleri giperbolalıq súwretlewler arqalı ádewir asırıp súwretlenedi, kóterińki stilde beriledi. Táriyiplik janrdıń talaplarına muwapiq Amangeldiniń batırılıq is-háreketleri ulıwma baǵdarda, maqtaw stilinde súwretlenedi, olar detallastırılıp, yaǵniy maydalap súwretlenbeydi, is-háreketlerdiń tamamlanǵan, juwmaqlanǵan forması beriledi. «Arıslan tuwǵan Amangeldi», «Arıslan edi Amangeldi» sıyaqlı metaforalıq súwretlewler kóp qollanıladı. Solay etip Amangeldi obrazın jaratıwda maqtaw (táriyip) birinshi orıńga shıǵadı.

Amangeldidey bolmaǵa,
Barıp xannan qan almaǵa,
Gelle kesip jan almaǵa,
Qay bırıńıń shamań keldi?
Urısqanın kórseń onıń,
Qátesi joq bul dástanniń,
Qarsı kelgen ol dushpannıń

⁴ Ахметов С, Мамбетов Қ.Қарақалпақ әдебияты. Орта мектеплердин 10-класстың сабаклық.Нөкис, «Билим», 1996. -1446.

⁵ Бердақ.1987.-1686.

Júreginde árman keldi.⁶

Mine, xalıq batırı Amangeldi xalıqtıń ayaq astı bolǵan ar-namısın tikleydi, xalıqtıń júregindegi ashıw-ızasın, xalıqtıń súyikli perzenti, xalıq ushın qurban bolǵan er Asanniń kegin aladı. Bunnan tısqarı Amangeldiniń batırlıq obrazın tolıqtırıw ushın hár qıylı maǵlıwmatlardı keltiredi. Amangeldiniń zamanında qaraqalpaq xalqı ǵárezsiz bolıp, azatlıqta jasaydı. Túrli eller ellerden, wálayatlardan, qalalardan Amangeldige atap sıyıqlar keledi, xanlar da Amangeldiniń mártiligin moyınlap, oǵan sıyıqlar jiberedi, onıń menen doslıq qarım-qatnaslar ornatiwǵa umtıladi. Bul jaǵdaylardı Berdaq tómendegi qatarlar menen kóterińkistilde súwretleydi.

Patshalar turǵan taxtında,
Onıń dawletli baxtında,
Amangeldiniń waqtında,
Neshshe xannan inam keldi.
Ol Buxarı, Ğijduannan,
Qashqarı, Tashkent, Qoqannan,
Ándijani, Márǵulannan,
Tárk bolmayın dawam keldi.
Amangeldi dawletinde,
Bárekella xizmetine,
Hár bir jurttan húrmetine
Túrli-túrliinam keldi.⁷

Solay etip, Berdaq óziniń «Amangeldı» dástanında xalıq ármanın beredi, batırlıq, qaharmanlıq tuwralı xalıq túsinigin beredi. Berdaqtıń bergen túsinigi boyinsha xalıq azatlığı, erkinligi, xalıqtıń ar-namısı, hújdanı, abiroyı ushın alıp barılǵan hár qanday is-háreketler, gúresler haqıqıy qaharmanlıq bolıp esaplanadı.

Belgili ádebiyatshi, Berdaq dóretiwshiligin izertlewshi Aydar Murtazaev shayırdıń «Amangeldı» poemasında qaharmanlıq obrazlar tuwralı bilay dep jazadı: «Xan Asandı sózinen qaytpaǵanlıqtan dargá astırdı. Bıraq Asan pútkıl bir xalıqtıń ar-namısın qorǵap óldı. Ruwxıy jaqtan Asan jeńilgen joq, xan onı topaslıq, zorlıq qara kúsh penen ǵana waqıtsha iriki.

Lekin avtor máseleniń bulay ayaqlanıwın qálemedi. Sebebi dúnyada topaslıq emes, haqıqatlıq, ullı maqsetke, jaqsı niyetke qaratılǵan kúsh-adam erkijeńiwi tiyis. Bul shayır idealinan tuwǵan arzıwsı, ármanı. Mine, sonlıqtan da poemada xalıq batırı Amangeldi Qoqan xanınan Asanniń qanın aladı, yaǵníy namissız xandı gelle qıladı. Solay etip, poemada qashan da bolsa durıslıq, haq is jeńedi degen biyik ideya shıǵarılıdı.»⁸

⁶ Бердак. 1987. -1696.

⁷ Бердак.1987.-Б.169-170

⁸ Муртазаева А. Классикамыздың бийикшыны - Бердак. Таңламалышығармалар. Нөкис, «Қарақалпакстан», 1987.-26 б.

O'QUVCHILARINI ESTETIK TARBIYALASHDA OILANING ROLI

p.f.n. dosent *Q. Seytmuratov*

NDPI Umumi pedagogika va psihologiya kafedrasи

F. Sadullaeva

NDPI Maktabgasha va boshlangish talim fakulteti

4-bosqich talabasi

Insoniyatning rivojlanishi tabiat qonuni bo'lgani kabi, bola dunyoga kelgan kundan boshlab ota-onaning bola tarbiyasi uchun javobgarligi ham bizning jamiyatimizning qonunidir. Azaldan bola tarbiyasi bilan yoshligidan, asosan, ona shug'ullangan, otaning asosiy vazifasi oilani boqish bo'lib, uyda bo'lgan vaqtida bolani nazorat qilib borishdan iborat edi. Bugungi bola o'tgan asr bolasidan keskin farq qiladi, xalqimiz o'g'il-qizlari zamonaviy komil inson siyosiga ega bo'lmog'i lozim. Tabiiyki, bu jarayonda oilaviy tarbiyaning o'rni beqiyos.

Bola, asosan, oilada tarbiyalanadi. Oila o'z muhiti orqali bolaning dunyoqarashiga va xulqiga doimo o'z ta'sirini o'tkazib turadi. Ibn Sino ta'biricha, ota-onsa bola tarbiyasini unga ism qo'yishdek olivjanob vazifadan boshlaydi. A.Avloniy esa bu sohada birinchi navbatda bolaning sog'ligi haqida qayg'urish lozimligini ta'kidlaydi. Ta'lim faqat so'z va o'rgatish bilan bo'lsa, tarbiya va amaliy ish va tajriba vositasida amalga oshiriladi.

Ota-onsa to'g'ri tarbiya olib borishga izlanish, o'qish va tajriba orttirish orqali erishadi, yana shunisi ahamiyatlici, boladagi barcha xislatlar ahloq bilan kamolga etadi. Shu bois tarbiya yaxshi ahloq bilan bezatilmog'i kerak. Ahloqiy tarbiyaga esa oilada asos solinadi. Bu o'rinda ota-onalar va ularning shaxsiy ibrati namuna hisoblanadi, chunki ota-onalar bola hayotidagi ilk tarbiyachilaridir. Shuni ham alohida ta'kidlab o'tish kerakki, bolaga hech narsa namuna kuchidek ta'sir ko'rsata olmaydi. Oilaviy tarbiya ijtimoiy tarbiyaning bir qismi bo'lib, bolaning ijtimoiy, emotSIONAL, xulqiy va boshqa sifatlarga asos soladi, teran shakllantiradi va kamol toptiradi.

XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asrning boshlarida yashab faoliyat ko'rsatgan taniqli tatar ma'rifatparvari Rizouddin ibn Faxruddin o'quvchilarda farzand tarbiyasida onalarning o'rni alohida ahamiyatga molikligini uqtiradi. Va ota-onalarni, ayniqsa, onalarni "... popukli upalar, ipagu harirlarga bezanib, to'yu tomoshalarda yurishlarini..." qattiq tanqid ostiga oladi. Agar bu tanqidga bugungi kun nuqtai nazaridan qaraydigan bo'lsak, ishga boradigan ayol-onalarning farzandlari tarbiyasidagi ishtiroki, ulushi ham mazmun, ham hajm jihatidan kamayib bormoqda.

Bola dunyoga kelib tevarak-atrof, olamni, undagi jarayonlarni, qonuniyatlarni o'zlashtirishga kirishadi. Bu kuzatish, so'rash, tahlil etish, fikrlash va xulosa chiqarishdan iborat "tadqiqiy" jarayondir. Bu jarayonda bola "Nima uchun?"ni asosiy qurol vosita sifatida qo'llaydi, ko'proq bilishga intiladi. Bu nafaqat bolalikning, balki Emil Zolya ta'kidlaganidek, inson butun umrining ma`nosidir. Inson o'z umri davomida mavhumlikni to'xtovsiz zabt etish, tobora va hamisha ko'proq bilishga intiladi. Bu natija faqat faoliyat tufayligina ta'minlanadi. oila sharoitida ota-onsa va bola munosabatlari ham muayyan faoliyatdir: bola so'raydi, ota (ona) javob beradi; bola nimadir qiladi, ota (ona) uni to'g'rileydi (undoq emas, bundoq qilish kerak, ba'zan bajarib ko'rsatadi, buni qilish mumkin emas, – deb

tanbeh beradi va hokazo). Bu hamkorlikdagi faoliyat shaklidir. Aynan faoliyat barcha o'zgarishlarni, shu jumladan, bolalarda estetik tasavvurlarni shakllantirish asosidir. Shuning uchun ham Bernard Shou bilimga eltuvchi yagona yo'l – faoliyat ekanligini uqtiradi.

Bolada tasavvurni, shu jumladan, estetik tarbiya o'quvchilarda shakllantirishda makromuhit(bola yashayotgan jamiyat)dan ko'ra ko'proq mikromuhit(bola yashayotgan oila)ning ta'siri kuchliroq bo'ladi. Bola hali keng ma'nodagi muloqot, ijtimoiy harakat muhitining sub'ektiga aylanmagan, uning asosiy hayoti o'zining oilasida kechadi. Aynan shuning uchun ham oilaning barcha tamoyillarini bolaning estetik tasavvurlarini shakllanishiga safarbar etish muhim tarbiyaviy tadbir sifatida ahamiyatlidir.

Oila sharoitida bolalarda estetik tarbiyani ota-onada farzand munosabatidagi estetik mazmun har doim bosh omil hisoblangan. Bu jarayon shu darajada tamoyillarga boyki, shuning uchun uni ijtimoiy-pedagogik, tarixiy-falsafiy nuqtai nazarda tadqiq etish lozim. Bir misol. Ota-onada o'z farzandining individualligini inobatga olmagan holda tinimsiz nomaqbul ko'rsatma berishi, qachon va qanday teleko'rsatuv ko'rish lozimligi, kim bilan, qachon va qancha vaqt qanday o'yin o'ynashi, qanday rangdagi, qanday shakldagi kiyim kiyishi bolaning tabiiy moyilliklariga mos tushmagan taqdirda unda dunyoqarashni, shu jumladan, uning tarkibiy qismi–estetik tasavvurlarni shakllantirishda «sinish» yuzaga keladi. Bolaning tasavvurida sun'iy tarzda, majburiy o'zlashtirilgan, anglanmagan tushuncha va tasavvurlar tarkib topib boradi. Biroq, bu tasavvur dastlabki real holat yuzaga kelishi bilanoq yo'q bo'lib ketadi. SHuning uchun ham ota-onada farzand munosabatlarining estetik ruhdagi tasavvurlarini shakllantirishdagi faoliyatning muhim tamoyil sifatida qaralishi lozimligiga alohida urg'u berish lozim.

Ota-onalar oila sharoitida alohida e'tibor qaratishi lozim bo'lган muhim jihatlardan biri bu atrof-muhitni, olamni, shu jumladan, o'quvchilardagi mikromuhitni bola tomonidan emotsiyal idrok etish estetik tasavvurlarni shakllanishining belgilovchi omillaridanligidir. Bu jarayon avvaliga bevosita tabiatni, uy sharoitini, maishiy hayotdagi buyumlar, hodisalarini, o'yinchoqlarni idrok etish bilan bog'liq. Bu jarayonda asta-sekin sifat o'zgarishlari sodir bo'la boshlaydi, endi estetik idrok reaktsiyasining ob'ekti sifatida madaniyat elementlari, san'at bo'la boshlaydi va bu holat san'atni idrok etayotgan bolaning ham ichki olami (endi bola u yoki bu estetik ob'ektga nisbatan o'z ichki hissiyotiga ega) va tashqi xatti-harakatlarida (endi bola o'z reaktsiyasini, taassurotlarini so'z yoki boshqa shaklda oshkor eta boshlaydi) namoyon bo'ladi. Aynan san'at bolalarda tasavvurlarni, shu jumladan, estetik tasavvurlarni shakllantirishda asosiy omil vazifasini o'taydi. Shu bois ota-onada farzandining munosabatlarda shu jarayonning sifat jihatidan takomillashib borishida ota-onalarning o'mni beqiyos hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YXATI:

1. Bolalarni maktabga o'qishga tayyorlash. Ilmiy maqolalar to'plami. Toshkent O'z PFITI 1997y.
2. Ohunjonova S.A. Bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash haqida. (Tarbiyachilar va ota-onalar uchun tavsiya) Toshkent 1999y.
3. S.Tursunov, B.Nishonaliev «Pedagogka». «O'qituvchi» nashriyoti. T.1996 yil.

ТӘЛИМ-ТӘРБИЯДА ОҚЫҮШЫЛАР МЕНЕН ӨЗ АРА ТҰСИНИСИҮГЕ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ БАСШЫЛЫҚ

(Карл Роджерске еликлеў)

П.и.к. И.Алланиязов

Эжинияз атындағы НМПИ жасындағы
ХҚТКАИАО «Педагогика, психология
жәм тәлим технологиялары» кафедрасы баслығы

80-жыллардың ақыранан баслап педагогикалық бирге ислесиү идеясының кең тарқалыуына байланыслы «Баланың өзи қандай болса, оны солай тәбиййлигинше қабыллаў» атты инсаный принцип мұғаллимлер арасында дәслеп белгили болып, соң толық мойынланды.

Ш.А.Амонашвили, В.Ф.Шаталов, С.Н. Лысенкова ҳәм т.б. көплеген тәлим-тәрбияға жаңаша жантасыў машқалаларын ислеп шығыўшылары ҳәм жанкүйерлериниң мийнетлерин ҳеш қандай кемситпеген, керисинше оларға миннетдаршылық билдирген ҳәм бийбаҳа мийнетлерин мойынлаған ҳалда тәлим-тәрбияның инсаныйлық принципи қәлиплесиүи авторлары, олар емес еkenлигин айттыў орынлы. Бул машқала олардан әдеўир алдын батыс гуманистлик психологиясының басламашысы Карл Роджерс (Америкалы гуманист педагог- психолог 1902-1987) тәрепинен өз шешимин тапқан еди.

Карл Роджерстиң көз-қарас, ой-пикирлери ҳайран қаларлық. Негизине келгенде ол баланы билиў мәселесинде мұғаллимниң көз-қарасын түптен өзгерти. Мектептиң қатып қәлиплескен дәстүрий педагогикасында оқыўшыны баҳалаў, оған сын берип қабыллаў тиікарғы өлшем болған болса, Карл Роджерс балаға баҳа бермей қабыллаў тактикасын пайдалы деп есаплады.

Оның пикиринше ҳар бир адам әзел бастан ақ өз орнын билиўи, қәдир-қымбатын түсимиүи ҳәм «Мен»-ниң дөретиўшилиқ қүшлерин жетилистириүи арқалы өзиниң машқалаларын шеше алады. Мұғаллим балаға оның өзбетинше болыўына мүмкиншилиқ берип, оның жеке өзгешеликтерин ҳүрмет етсе ғана, оған тәрбиялық тәсир ете алады. Баланы түсинип, қайғы қуýаныш т.б. эмоционал бастан кешириўлерине шерик болып, оның менен жақсы нийетли, қарым-қатнаста болыў, бундай бирге ислесиүдің тиікарлың қурайды.

Мұғаллим әлбette баланың унамсыз, жаман минез-құлық, ис-хәрекетлерине бийпәрўа бола алмайды. Лекин, тосаттан ҳәм билмей ислеп қойған қандайда айып өсип баратырған нәлшениң ким еkenлигиниң өлшеми сыпатында қабылланбаўы тиіс. Бала ушын социал баҳалықтарға ийе инта, қызығыўшылықтары үлкенлер тәрепинен дұрыс қабылланып ҳәм түснилген жағдайда ғана, балада өзиниң минез-құлық, ис-хәрекетлерин дұрыс бағдарға бағдарлаў аңсат, кең ҳәм терең иске асады. Тәрбияшының жазалаў шараларын қолланбай, керисинше баланы дұрыс түсинип, оның өз-әрман нийетлерине жетиүине тилеклеслик жағдайындағы қарым-қатнасы балада «Мен» көз-қарасының қәлиплесиүндеги шешиўши роль ойнайды.

Көрнекли психотерапевт ҳәм педагог өз ара исенимге тиікарланған қарым-қатнасқа үлкен әхмийет берип, өз ара исеним ғана тәрбияшы ҳәм тәрбияланыўшыларды жақынластыра алады - деп есаплады. Баланы

үйренийдиң көп санлы методларының ишинен, ол баланың ишкі дүньясы, жан сезимлериниң мәнис мазмұнын сақлаған ҳалда, эмпатиялық – кеүил қошын, жүрек толғанысларын түснеп қабыллау усылына баслы әхмийет береди. Оның пикиринше эмпатиялық қарым-қатнас усылы: басканың ишкі жан-дүньясына кириў, өзгермели бастан кешириўлерге сезимталық, балалардың майда-шүйде кемшиликлерине итибар бере бермей, жазалау ҳам қаралаудан аўлақ болып, лекин бәрә әзизине итеп көрсетеди. Нәтийжеде бала өзи қандай ҳәм оннан не талап етилетуғынлығы арасындағы түсингеңдік ҳәм тынышсызланыўды бастан кеширип, өз бетиншелигинен айрылады. Тек, бала ол қандай болса, тап сондай қабылланса ғана, ҳақықый «Мен» менен, «идеал Мен»-ниң жақынлау процеси, ҳеш қандай кеселликсиз ҳәм нәтийжели өтеди. «Идеал мен» - бул баланың социал қағыйдаларға муýапық ким болғысы келиў тилеги. «Мен» көз-қарасындағы қәте-кемшиликлерди дүзетиў, өзин-өзи басқарыўды тәртиплестириў арқалы иске асады.

Роджерс баланың өзиниң «Мен»- ине ерисиүине болған умтылыўшылығын оғада жоқары баҳалап, онда баланың арқайын, тыныш болыўын тәмийнлеўши шыпалық тәсир, дәрини көрди. Қурамалы бала минез-қулкының қәлиплесиўи барысында оның ишкі қорындағы мүмкіншиликлериниң ашылыўына, өз-күшине исенимниң беккемленийине шарайтлар жаратыў устаз ўазыйпасына жүкленген.

Баланы күш, турпайылық ҳәм жазалау жоллары менен тәрбиялау, бәрә қарама-қарсылық ҳәм безигиў келтирип шығарып, дос болыўы лазым мұғаллимди, душпанға айландырады.

Төмен оқыйтуғын өзлериң жаман услайтуғын мектеп оқыўшыларында өз қәдир-қымбатын сезиминиң жоғала басланатуғыны бақланады. К. Роджерстиң тәрбияда инсаныйлық принципи, бундай балалардың жақсы балаға айланыўын тәмийнлейди. Мұғаллим өзиниң: тыныш ҳәм тентек, әлпайым ҳәм қопал, мийнеткеш ҳәм ҳаяр, жақсы ҳәм төмен оқыйтуғын, сулыў ҳәм сулыў емес, сүйкимли ҳәм сүйкимсиз, тәрбияланыўшыларын бирдей қабыллауы ҳәм түснүйи[2.6.36-43] – оның кәсиплик миннети.

Мұғаллим тәрепинен «қабылланбаған» балалар оған ашық ямаса жасырын түрде душпанлық катнаста болып, сабактардан қашады, өзи менен өзи болып бийтәрең ямаса жасырын өмир тәризин кеширеди, әйтейир майда шүйдени үлкен даў жанжелге айландырады. Әсиресе, үйинде де ҳеш жақсылық ушқынларын көрмеген, қатар-құрбылары арасында да орны төмен балалардың устаз тәрепинен унамлы қабылланбауы, олар ушын аўыр соққы.

Карл Роджерстиң айтқанларына қосыла отырып, баланы пүтин толық ямаса толық емес қабыллау мүмкін деген пикир пайда болады. Баланы ықлас,

жақсы көриүшилик пенен жақын ҳәм дослық мазмундағы қабыллау толық қабыллау. Толық емес қабыллауда бала шахсының қайсы бир тәреплерине жақтырмашылық билдирилийи себепли бундай қабыллау қарама-қарсылықты келеди. Әлбетте, толық емес қабыллауда әсиресе, бала шахсының тийкарын қурайтуғын минез-құлық, әдет ҳәм ис-хәрекетлери муғаллимниң әжийнесин тырыстыратуғын болса өз ара түснисиү мәселеси оғада қыйынласады. Өзиниң ой-пикирлери, сезимлери, исенимлери, минез-құлық әдетлери қабылланбаған баланың жаманлық ҳәм жауызлық пенен жуўап беріүи қағыйда сыйқлы анық.

Баланың муғаллим тәрепинен ҳакыйқый қабылланыўы ямаса қабылланбауы бәрхә тек саналы педагогикалық ойланылған дәрежеде ғана емес, ал сондай-ақ дауысы, көз –қарасы ҳәм дene мүшелери ҳарекетлери, усаған бәрхә қадағаланыўы қыйын шарайтлар тәсиринде аңсыз рәүиште де иске асады.

Әдетте, қыйын, нұқсанлы, пишими келиспеген балалар ата-аналар ҳәм муғаллимлер тәрепинен толық емес, ямаса толық қабылланбау қурбанлары. Муғаллимниң баланы ол қандай болса, тап сондай қабыллауы, демек ол балаға өз бетинше болыуға көмеклесип атыр деген сөз. Сол себепли ол баланың, мейли ебиндей көзге көринетуғын болсада, оның қәдир-қымбаты, жетискенликтери, жақсы тәреплерине дыққат аўдарады, қәте- кемшиликлерин саналы түрде бетине баспайды. Бала шахсының беккемлениүинде муғаллимниң ҳәр күни ер баланы жигиттиң султаны, қызы баланы гөzzаллардың ең ақыллысы сыпатында тәриплеуи үлкен ҳәм нәтийжели тәрбиялық әхмийетке ийе. Үлгүма айтқанда, ҳәр қандай жыллы сөз ҳәм жағымлы мүнәсебет инсанларды жақынластырышы құдирет күш.

К. Роджерстин инсаныйлық принципи муғаллимди баланың талаптарын түснинүге, оның минез- құлық ис- ҳәрекетлерин ҳәр тәреплеме ҳәм терең ойлап көриүге, талықлауға шақырады. Балаға усындау қатнас ғана оны түснинүди ҳәм инсаный рауажланыў барысын көре алыуға жәдем береди.

Авторға Халқабад қаласы мектеплериниң баслауыш класс муғалимлериниң бири Дариха Патуллаева, баланы түснинү ҳәм қабыллау жолының сондай қыйын, арасында жаңынды жейтуғыны ҳаққында айтып берген еди: «Мениң төртінши класыма тазадан Назберген деген бала келди. Ол өзиниң жағымсызлығы, ҳайярлығы, тәртипсизлиги, өтирикшилиги ҳәм мақтаншақтылығы менен балаларда да менде де қандайда бир қатты жақтырмашылық сезимин пайда етти. Баланың сыртқы көринисиде адамды безиктирер еди: кийимлери мыжмырланған, өсик тырнақларының асты кирге толып тур, шашлары кирден жумбаршақланып қалған. Мениң оған деген жек көриүшилигим сонша күшли болды, оны тахтаға шақырғым келмейди, себеби билемен, бәри - бир ол сабакқа таяр емес. Байқасам, ол да маған мен түсінбейтуғын көз- қарас пенен қарайды, жүргегим жарылып қорқып кеттим. Анасы менен ойласып көриүди мақул көрдім. Және буннан басқа еки баланың тәшүиши менен еки-үш жерде сипсекеш болып ислейтуғын анасы менен сөйлесиүдинде пайдасы болмады. Өтирик болмасын, Назберген ертецине шашын алдырып келди.

Бәрибир оның менен болған мүнәсебетлеримиз жақсыланбады. Сабактан күнде қалады. Себебин сорасам, сораўларыма гүңлерше жуўап бермейди.

Бир күни мен өзимнен өзим қысындым. Сен жигирма үш жыл ислеген, құдайға шүкир тәжирийбенде бар ғой, кишкаңе бир баланың кеүлине жол таба алмайсаң. Ол ҳешкімге керек емес. Бирақ мениң оқыўшым ғой – деген маған ой бирден келди. Расында да оның қылықлары жанға тийерлик еди. Бир көрейинши, оның менен тил табыса алар екенмен бе? Мен оны қандайда дәрежеде аятуғын да едим. Усы күннен баслап мен оған айналайын, қарағымшырағым, балам - деп сөйлеп, оның қандай да бир жақсы қәсийетин изледим.

Назберген есап шығара алмас еди. Ҳайран қаларлық бир нәрсе, ол аўызша есаплауда кластағы балалардың бәринен озатуғын еди. Мен класымның балаларының дыққатын математикадан аўызша есап шығарыуда Назбергенниң жүдә қәбилетли екенине қараттым. Математика сабактарында оны өзимним жәрдемшим сыпатында балаларға көрсеттім. Гезинде ол мени алмастырып та турад еди. Назберген маған да, балаларға да көмеклесиүде жеделлесип кетти. Тапсырма берсем, булжытпай орынлайтуғын бола баслады. Бирден қалама, оның майда шүйде қылықларын елестирмей, оны мактауды тоқтатпадым. Әсте ақырын менде, кластың балаларыда ондағы өзгерислерди сездік. Ол жақсы тәрепке өзгерди. Ҳәзир алтыншы класста оқыйды. Мени көрсе жуўырып келип сәлемлеседи. Әп-әнедей болып жүреди аў, сүйсініп кетесен! ».

Бала жүргегине жол табыў, оған педагогикалық басшылық усындей, устазлық тәжирийбеге қоса, меҳир-мухаббатты талап ететуғын, мاشақатлы жол.

Пайдаланылған әдебиятлар

1. Рожерс.К Эмпатия// Психология эмоций. Текст 2-е изд М.1993.
2. Гаврилова.Т.П. Я слушаю-значит я принимаю// Магистр.1992

ҚОРАҚАЛПОҒИСТОНДА ПЕДАГОГИКА ФАНИ МУАММОЛАРИНИ ТАДҚИҚ ЭТИШДА Т.Н.ҚОРИ-НИЁЗИЙ НОМИДАГИ ЎЗБЕКИСТОН ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ ИЛМИЙ ТАДҚИҚОТИНСТИТУТИНИНГ ҚОРАҚАЛПОҒИСТОН ФИЛИАЛИНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ (1967-2019 ЙИ.)

*н.ф.н. катта илмий ходим А.Тилегенов
Т.Н.Қори-Ниёзий номидаги Ўзбекистон педагогика
фанлари илмий-тадқиқот институты
Қорақалпогистон филиали директори
Темирбекова А.О. НДПИ ўқитувчиси*

Т.Н.Қори-Ниёзий номидаги Ўзбекистон педагогика фанлари илмий тадқиқот институты Ж.Үринбоев номидаги Қорақалпогистон филиали Қорақалпогистон Республикаси Вазирлар Кенгашы қарори билан **1967** ыйил август ойида ташкил этилган. У Ўзбекистон педагогика фанлари илмий тадқиқот институтининг таркибиға кирадиган Ўзбекистон Республикаси халқ таълими вазирлигининг илмий тадқиқот муассасаси бўлиб, умумий ўрта таълим мактабларининг ўқув-тарбия жараёнининг натижалилигини юксак даражага кўтариш мақсадида фундаментал, амалий ва инновацион йўналишда психологик-педагогик ва методик илмий-тадқиқот ишларини олиб борувчи ва

мувофиқлаштирувчи Қорақалпоғистон Республикасидаги етакчи илмий-тадқиқот муассасаси бўлиб ҳисобланади.

Филиалнинг асосий имий-тадқиқот ишлари Бош институт билан келишилган ва Ўзбекистон Республикаси халқ таълими вазирлигининг режабуортмаси негизида Фан ва технологиялар Марказида ташкил этиладиган илмий-техник дастурлар асосида ташкиллаштирилади.

Мазкур илмий муассаса Қорақалпоғистон халқ таълими соҳасидаги илмий-педагогик, методик масалаларни ҳал этиш мақсадида илмий изланишлар, синов тажрибалар олиб боради. Асосан, умумий ўрта таълим мактабларида фанларни ўқитиш жараёнида дуч келадиган қийинчиликларни бартараф этиш учун **концепция, стандарт, ўқув дастури, методик қўлланмалар, монографиялар, дарсликлар** яратади. Улар асосан, қорақалпоқ тили ва адабиёти, Қорақалпоғистон тарихи ва географияси, давлат тили фанларидан яратилади. Бундан ташқари, ўқиши бошқа тилларда олиб бориладиган мактаблар учун қорақалпоқ тилидан стандарт, ўқув дастури, дарсликлар, методик қўлланмалар, тавсиялар яратилади. Шу билан бирга халқ таълими соҳасидаги долзарб муаммоларни ҳамкорликда ҳал этиш мақсадида илмий-амалий анжуманлар, семинар-кенгашлар, йиғилишлар ташкил этиб боради. Муаммоларниниг ечимини оммавий ахборот воситаларида доимий равища эълон қилиб боради.

Филиалда асосан иккита бўлим фаолият кўрсатади. Улар қорақалпоқ тили ва адабиёти ва педагогика-психология. Филиал ўзининг Устави, паспортига эга. Ҳозирда филиал Ўзбекистон Фанлар Академияси Қорақалпоғистон бўлими биносида жойлашган. 2005 йил 9-март куни юридик шахс сифатида гувоҳнома берилган №3451.

2002 йил февраль ойидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Илмий тадқиқот ишларини ташкил этишинги такомиллаштириш» тўғрисидаги фармонига мувофиқ илмий тадқиқот ишлари давлат гранти асосида олиб борилади. Бу бўйича филиалда иккита бўлим муваффақиятли илмий изланишлар олиб бормоқда. Мазкур филиал хукumat қарорларини раҳбарликка олган ҳолда илмий ходимлар билан мактаблардаги ўқув тарбия жараёнини юксалтириш, уларнинг шарт-шароитини илмий назардан ўрганиш масаларини ечишга ёрдам кўрсатди.

Ҳозирги кунда грант асосида 14 илмий ходим илмий изланишлар олиб бормоқда. Шулардан иккитаси фан доктори, иккитаси фан номзоди, қолган ходимлар катта ва кичик илмий ходимлардир.

Илмий изланишларни бошқа муассасалар билан ҳамкорликда олиб бориши яхши йўлга қўйилган. Жумладан, XTB, РТМ, РПХТМОИ, институт ва университет, Фанлар академияси билан алоқалар ўрнатилган.

ЎзПФИТИ Қорақалпоғистон филиали 2007-2011 йилларда «Қорақалпоқ тилинги ўқитишни такомиллаштиришининг назарий-услубий асосларини комплекси тадқиқ этиш ва концепциясини ишлаб чиқиши» муаммоси устида илмий ишлар олиб борган. (Лойиҳа раҳбари: А.Тилегенов)

Фундаменталь грант асосида «Қорақалпоқ тилини ўқитишни такомиллаштиришининг назарий-услубий асосларини комплекс тадқиқ этиш ва

унинг концепцияси» номли монографияси чоп этилди. (Лойиха раҳбари: А.Тилегенов) «Ёшларни умуминсоний, миллий ва тарихий қадриятлар асосида тарбиялашнинг муаммолари» мавзусидаги амалий лойиҳаси бажарилди. (2012-2014 йй.), шунингдек «Қорақалпоқ миллий менталитетини ўқувчи ёшларга сингдиришда халқ педагогикаси имкониятларидан фойдаланиш мавзусидаги инновацион лойиҳаси бажарилди.

“Таълим қорақалпок тилида ўқитиладиган мактабларнинг 8-9 синфлари учун аник фанлар бўйича электрон дарслик ва методик тавсия иловасини яратиш ҳамда ўқув жараёнига жорий этиш» (математика, информатика)” мавзусидаги инновацион лойиҳаси 2014 йилда бажарилди ва электрон дарслик яратилди.

Шунингдек, филиалда ҳозирги кунгача юксак малакали қадрлар тайёрлаш ва илмий лойиҳаларни амалга оширишда қўйидаги ишлар бажарилди:

1.8 та. Шундан 3 та инновацион лойиҳа, 3 та амалий лойиҳа, 2 та фундаментал лойиҳа бажарилди.

2. Филиал илмий ходимлари томонидан Умумий ўрта таълим мактаблари ва академик лицей колледжлари учун концепция, давлат таълим стандартлари яратилди. Қорақалпоқ тили, Қорақалпоқ адабиёти, Қорақалпоғистон тарихи, Қорақалпоғистон географияси, давлат тили (ўзбек тили)

3. Филиал илмий ходимлари томонидан Мактабгача таълим муассасалари учун давлат талаблари ишлаб чиқилди.

4. Филиалда шу қунга қадар 15 та нафар докторлик ва кандидатлик диссертацияларини ҳимоя қилди. Шундан 2 та докторлик, 8 та номзодлик ва лойиҳа доирасида 5 та докторлик (PhD) диссертацияси ҳимоя қилинди. Филиалда педагогика соҳаси бўйича 7 та мустақил тадқиқотчи докторлик (PhD) диссертацияси ҳимояси арафасида турибди. (2019 йилда)

Ҳозирги кунда Олий Аттестация тассаруфидаги филиал қошида «Муғаллим ҳәм үзлиksиз билимленидию» илмий методик журнали фаолият кўrsатмоқда. 2006 йил ташкил этилиб, Республика ўқитувчиларининг севимли журналига айланган. Ҳар йили 12 минг дона журнал нашр этилиб, ўқитувчиларимизга етказилмоқда.

Ҳозирги кунда филиал асосан Қорақалпоқ тили ва адабиёти, Қорақалпоғистон тарихи, Қорақалпоғистон географияси ва давлат тилидан яратилган давлат таълим стандартлари ўқув дастурларини доимий равиша Республика ўқув-методик маркази билан биргаликда такомиллаштириб боради.

Филиалда ҳозирда 2017-2020 йилларга мўлжаланган **ФЗ-2016-0908165532«ҚОРАҚАЛПОҚ ТИЛИНИНГ ЯНГИ АЛФАВИТИ ВА ИМЛО ҚОИДАЛАРИГА МУВОФИҚ ОНА ТИЛИ ВА АДАБИЁТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МЕТОДИКАСИ»** номли фундаменталь лойиҳа бажарилмоқда.

Мустақиллик туфайли она тили ва адабиётимизга бўлган эътибор ортди. Шу боис мазкур фанлар буйича келажак авлодга теран билимлар бериш ҳар бир ўқитувчининг вазифасига киради. Албатта, тилни ўқитиш жараёнида учрайдиган муаммоларни ечиш илм-фан соҳаси ходимларининг асосий вазифасидир. Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгашининг 2016 йил 10-июнь куни бўлиб ўтган IX-сесиясида қабул қилинган 92/ IX-сонли

«Қорақалпоғистон Республикасининг айрим қонунларига ўзгартиришлар ва қўшимчалар киритиш ҳақида»ги қонуннинг 11-моддасига («Лотин ёзувига асосланган қорақалпоқ алифбосини жорий этиш ҳақида») айрим ўзгартиришлар ва қўшимчалар киритилди ва умумий ўрта таълим мактабларида қорақалпоқ тили ва адабиёти, таълим бошқа тилларда олиб бориладиган мактабларда қорақалпоқ тилини ўқитишнинг мазмунини янгилаш ва қорақалпоқ тилининг янги алифбоси ва имло қоидаларини 1-синфдан 9-синфгacha ўрганиш зарурияти тўғилди. Шу боис бу масалани ҳар томонлама ўрганиш ва ўқитувчи-педагоглар учун методик қўлланмалар тайёрлаш ўта муҳимдир. 2016-2017 ўкув йилида «Қорақалпоқ тилининг алифбоси ва имло қоидалари», Қорақалпоқ тили ва адабиёти бўйича яратилган концепция, стандарт, ўқув дастури, дарсликлар, методик қўлланмалар ва методик тавсияларни қайта кўриб чиқиш тадқиқотимизнинг асосий вазифаси бўлиб ҳисобланади.

Ушбу лойиҳадан кўзланган асосий мақсад – давлат таълим стандартлари ва мактаблар фаолиятини чукур ислоҳ қилиш бўйича Президент фармонлари ва ҳукумат қарорларига суюнган ҳолда умумий ўрта таълим мактабларида қорақалпоқ тили ва адабиёти, таълим бошқа тилларда олиб бориладиган мактабларда қорақалпоқ тилини ўқитишнинг мазмунини янгилаш бўйича назарий ва амалий кўрсатмалар ишлаб чиқишдан иборатdir.

К ВОПРОСУ О ВОСПИТАНИИ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ РОДИТЕЛЕЙ

*к.п.н. Калибекова Г.А.
кафедра Общая педагогика и психология НГПИ*

Педагогическая культура родителей - это такое личностное образование, которое выражается в ценностно-целевой направленности родителей на полноценное воспитание и развитие ребенка, в способности к саморегуляции и контролю своего поведения, в творческом владении психолого-педагогическими знаниями, технологиями, гуманистическим стилем взаимодействия с ребенком, формируя и развивая родительскую культуру. При этом важны, верно, и корректно выбранные методы и способы преподнесения этой информации, как для молодых родителей, так и для будущих родителей. Необходима подготовка высококвалифицированных специалистов, прекрасно разбирающихся в психологии, физиологии и медицине, умеющих грамотно преподнести эти знания, думающих, творчески мыслящих.

Одновременно с этим, давно зарекомендовала себя работа с родителями при медико-психологических и педагогических комиссиях в районных и городских управлениях образованием. Эти комиссии создаются для решения проблем, возникающих у детей с серьезными отклонениями в развитии. Комплексное обследование ребенка в этих консультациях является составной частью психолого-педагогической помощи родителям, где в условиях консультирования даются рекомендации в выборе школы, в дифференциированном обучении и развитии таких детей и т.д. Но в данном случае помочь родителям имеет больше медицинскую направленность, т.к.

устанавливается именно медицинский диагноз, хотя и с определением психологической структуры дефекта.

Формирование, развитие и совершенствование психолого-педагогической культуры родителей невозможно решить силами только становящейся системы социального обслуживания населения. В этом смысле работа с родителями в образовательных учреждениях является одной из наиболее доступных и практически реализуемых форм формирования родительской компетентности.

Сейчас система образования в целом претерпевают огромные трудности. Конечно, есть директора учебных учреждений, которые, несмотря на имеющиеся проблемы, придают огромное значение работе с родителями, которые понимают, что воспитание и формирование настоящего гражданина нашего общества невозможно осуществить в одиночку, без содействия с родителями, без формирования чувства ответственности, мотивированности родителей на полноценное воспитание своего ребенка, развития психолого-педагогической культуры родителей в целом.

Вместе с тем, проблема повышения психолого-педагогической культуры родителей в условиях современной школы, детского сада вполне разрешима. Одним из направлений такой работы может служить так называемая «дидактическая подготовка родителей», предполагающая обучение родителей будущих первоклассников, совместную подготовку к школе как детей, так и родителей, а также занятия-консультации по наиболее сложным темам, особо требующим родительской подстраховки. Другим направлением может служить оптимизация утративших свою силу различных форм просвещения родителей: лекций, бесед (коллективных, групповых, индивидуальных), посвященных обсуждению разнообразных острых вопросов воспитания и развития детей разного возраста. В настоящее время успешность такой работы во многом определяется желанием, заинтересованностью педагогического коллектива школы в развитии и формировании родительской культуры, а также зависит от комплексного, системного подхода к организации работы с родителями.

Однако анализ реальной ситуации, складывающейся в системе образования, показывает, что индивидуальная и групповая работа с родителями по повышению их родительской компетентности силами педагогов ведется слабо, бессистемно, часто эпизодически. В большинстве случаев педагоги недостаточно знакомы с теоретическими и методическими основами работы с родителями, что свидетельствует о низкой проффпригодности, неподготовленности педагогов к такого рода работе с семьей. Часто предметом общения педагогов и родителей в ходе беседы или родительского собрания является преимущественно неуспеваемость и недисциплинированность детей.

В результате такого одностороннего и однообразного общения родители начинают усматривать в требованиях учителя предвзятое отношение к ребенку, а потому стараются избегать контактов, которые становятся источником только отрицательных эмоций. Постепенно желание общаться, изменять что-то в себе, в своем отношении к ребенку постепенно исчезает, выливаясь только в неприятие и отказ посещать учебное заведение. В этом случае необходимо учить педагогов строить отношения с родителями, ориентируя на взаимное

доверие, проявление чувства заинтересованности учителя в помощи семье. Кроме того, регулярное, не формальное проведение групповых и индивидуальных бесед с родителями, позволит учителю сформировать у родителей положительный настрой на решение проблем воспитания, развития и обучения ребенка, правильно определить причины и источники неблагополучия в семье, выбрать наиболее адекватные пути их решения.

ПЕДАГОГИК МОНИТОРИНГ - ТАЪЛИМ СИФАТИНИ ЮҚОРИЛАТИШНИНГ САМАРАЛИ МЕХАНИЗМИ

(PhD) доктор М.Айтymbетов.

*Ўзбекистон давлат жиссмоний тарбия
ва спорт университети Нукус филиали*

Ҳозирги даврда педагогик таҳлил натижалари таълим сифати мониторингини ташкил этиш ва бошқаришга доир мавжуд ёндашувлар тўлиқ кутилган натижаларга эришишга имкон бермаяпти. Чунки, кўпинча мактаб фаолиятини баҳолашда ўқув дастурларининг бажарилиши, фанлар бўйича ўкувчиларнинг ўзлаштириш кўрсаткичлари, улар томонидан бажарилган амалий ва назорат ишларининг натижалари, турли танлов ва олимпиада ғолиблари сонидан иборат формал жиҳатларгагина эътибор қаратиб келинмоқда. Шуни алоҳида таъкидлаб ўтиш лозимки, педагогик мониторингни ўтказишнинг мазкур мезонлари ёки таркибий қисмларига асосланиш ҳамма вақт ҳам умумий ўрта таълим мактабларининг ривожланиш ҳолати инновацион режаларга қанчалик даражада мос келиши, ўсиш кўрсаткичлари билан бирга камчиликлар йўл қўйилаётган соҳаларни ўз вақтида аниқлаш ва коррекциялаш хақида аниқ хулоса чиқариш имконини бермайди.

Шу боис, энг аввало, таълим сифати мониторингини юритиш таълим муассасасининг ривожланиш даражаси қай ҳолатда эканлигини, реал таълим-тарбия самарадорлигига эришиш учун сизда қандай имкониятлар ва ички кучлар борлигини аниқ прогноз қилиш учун ўта муҳимdir.

Ана шу асосдан келиб чиқиб айтиш мумкинки, таълим сифатини аниқлаш ва прогнозлаш қуйидаги жиҳатларига эътибор қаратиш ўта талаб қиласи:

-биринчидан, таълим сифатини баҳолаш мезонлари ва кўрсаткичларини шакллантириш ҳамда унга доимий ўзгартиришлар киритиб бориш зарур.

Ҳамма умумий ўрта таълим мактабларида таълим сифатини баҳолаш мезонлари ва кўрсаткичлари бир хил “стандарт” кўриниш касб этиб қолмаслиги керак. Ҳар бир мактаб жамоаси таълим сифатининг ички мониторингини юритишнинг аниқ мезонлари ва кўрсаткичларига эга бўлиши мақсадга мувофиқ;

-иккинчидан, таълим сифатини баҳолаш учун назорат-ўлчов материаллари базасини ишлаб чиқиши ва муентазам такомиллаштириб бориш керак. Мазкур жараёнда ҳам факт тегишли бошқарув органларининг кўрсатмалари ва тайёр ахборий-методик материалларини кутиб ўтириш керак эмас, ҳар бир мактабда алоҳида-алоҳида инновацион, инновацион ва мониторинг бошқарув жамоаси ташкил этилиб, раҳбарият томонидан уларнинг фаолияти мувофиқлаштириб

борилиши, гурух аъзоларида фаолиятга нисбатан мотивацияни кучайтириш ва ўз вактида рағбатлантириб бориш зарур;

-учинчидан, таълим сифати масалаларини таҳлил этишда педагогик жамоа аъзолари билан ҳамкорликдаги ишни ташкил этиш мақсадга мувофиқ. Яъни, замонавий педагогик мониторинг бўйруқбозликка эмас, бошқарув субъектлари билан ҳамкорликка асосланишни талаб этади.

Юқоридаги фикрлардан келиб чиқсан ҳолда, умумий ўрта таълим мактабларида таълим сифати мониторингини ривожлантиришга ва мониторинг технологиясини таҳлил этиш асосида унинг квалиметрик босқичлари ва натижавийлик компонентини такомиллаштиришга доир қуидаги таклифлар амалга ошириш мақсадга мувофиқдир:

биринчидан, ҳар бир умумий ўрта таълим мактабида худудий, ижтимоий-иктисодий, технологик омилларни ҳисобга олган ҳолда, таълим сифати мониторинги моделини ишлаб чиқиш;

иккинчидан, мактаб фаолиятини ривожлантириш соҳалари (таълимиy, тарбиявий, методик, ҳаётий фаолият хавфсизлиги)га доир ҳаракатлар дастури ва режасини янгидан ишлаб чиқиш;

учинчидан, таълим сифати мониторинги дастурини амалга ошириш жараёнида унинг мазмуни, ташкилий-технологик ва бошқарувга доир жиҳатларига тузатишлар киритиб бориш;

тўртингидан, ҳар бир умумий ўрта таълим мактабида таълим сифатини баҳолашда қўлланиладиган методик тавсияларни ишлаб чиқиш ва амалиётга жорий этиш;

бешинчидан, таълим сифати мониторингида АҚТдан фойдаланиш самарадорлигини ошириш мақсадга мувофиқдир.

Умуман, тадқиқот таҳлиллари умумий ўрта таълим мактабларида ўқувчилар билимини синф ва мактаб даражасида кўп баллик рейтинг тизими асосида баҳолаш тадрижий равишда ривожланиб борганлиги ҳамда ўқувчиларида давлат таълим стандартларига мувофиқ тегишли билим, малака ва қўнималарини шаклланганлиги даражасини ҳаққонийлик, ишончлилик ва қулай шаклда назорат қилиш имконини беришини кўрсатди. Шу билан биргаликда баҳолаш тизими ўқувчиларнинг билимлари, малака ва қўнималари даражаларини таққослаш ва таълим жараёнида ўзаро мусобака муҳитини яратиши, ўқувчиларни таълимнинг кейинги босқичига тайёрлаши, касб-хунар танлашга йўллаш ишларини мукаммаллаштириши ва ўқувчининг тўлақонли билим олиши учун унга энг мақбул педагогик, дидактик, психологик шароитни яратиши тасдиқланди.

Адабиётлар

1. Ҳаракатлар стратегияси асосида жадал тараққиёт ва янгиланиш сари. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2017. – 92 б.

2. Абдуллаева Ш. Умумий ўрта таълим мактабларида педагогик диагностика. – Т.: Фан, 2005. - 256 б.

Громова М.Т. Технология образовательных процессов. – М.: Педагогика, 1992. – 106 с.

3. Максимов В.Г. Педагогическая диагностика в школе. – М.: Академия, 2002. – 272 с.

4. Сафарова Р.Ф., Мусаев ва бошқалар. Умумий ўрта таълим мазмунини прогностика қилишнинг назарий-амалий асослари. – Т.: Фан нашр, 2005. 113-114- б.

5. Сафарова Р.Ф., Мусаев У.К., Иноярова М. ва бошқ. Умумий ўрта таълим мазмунини модернизациялашнинг дидактик параметрлари. – Т.: Фан, 2008. – 224 б.

ҚАРАҚАЛПАҚ ХАЛҚЫНЫЦ ТӘЛИМ-ТӘРБИЯЛЫҚ ДӘСТҮРЛЕРИ

*п.и.д., доцент Утебаев Тажибай
Эжиняз атындағы НМПИ
Педагогика ҳәм психология кафедрасы*

*Бекимбетова Гулбахар
Халық билимлендіриү хызметкерлерин
қайта таярлау ҳәм олардың қәнигелегин
артистырыу аймақтық орайы
“Педагогика, психология ҳәм тәlim технологиялары”
кафедрасы ага оқытыышысы*

Қарақалпақ халық педагогикасында жасларға берилетуғын тәlim-тәrbия, инсанлар ортасындағы қарым-қатнас, бир-бireүге жәрдем бериү, аўыр күнлеринде сүйесиү қусаған инсаный сыпатлары менен айырылып турған. Бундай тәlim-тәrbия бириңши нәүбетте сол халықтың жасау тәризи, инсанлардың өзгешелиги менен белгиленеди. Бундай тәlim-тәrbия бириңши нәүбетті ата-ананың, шаңараптың, қала берсе сол жәмиеттеги жасы үлкен инсанлардың жаслар алдындағы инсаныйлық сыпалары менен оларға үлги болып келген. Олар жасларға тәlim-тәrbия берерде алды менен өзлери буған әмел қылып жол баслаған. Қарақалпақ халқының жасларға берген тәlim-тәrbиясы, үрп-әдети, инсаныйлық сыпатлары, олар жасларға тәlim-тәrbия беріуде қандай халық болғанлығы, жасларға қандай инсаныйлық пазыйлетлери менен үлги болғанлығы ҳақында илимпазлар тәрепинен төмендегидей мағлыўматлар берилген: «хеш кимге азары жоқ, биймәлел, тынышлықты сүйетуғын, досын төбесине көтерип қәдиrlейтуғын, сениң ушын жанын қыятуғын, соңғы бир тислем нанын балаларына берместен саған беретуғын халық, сондай ҳақ кеүил, жүргеги таза, нийети дүзиү, тек ғана достына жақсылық тилейтуғын халық. Қарақалпақтың ҳаяллары балаларына жегизбестен ең жақсы тағамларды қонақ ушын сақтайды. Қарақалпақтың үйинде балалары қонақтың келиүин тилейди. Себеби, сол күни ата-анасының қонақ ушын дастурханды толтырып, өзлери ишпеген асты асатуғын, мал сойылып, түрли жемис пенен дастурханды толтырыуы оларға жазылмаған зан»[С. Баҳадырова: 9] делинеди. Буннан көринип турғанындей қарақалпақ халық педагогикасында ең жоқары орында турышы қәсијет - бул олардың досқа садықтық, мийман күтиў қусаған инсаныйлық дәстүрлери менен басқа халықтардан айырылып турған.

Қарақалпақ халық педагогикасында тәлим-тәрбия, үрп-әдетлеримизди, миллийлигимизди, ата-бабадан қалған үрп-әдетлерди соның ишинде халық ауызеки дөретпелериниң жас әүләдтың тәлим тәрбиясына толық дәрежеде синдириў, жоқары дәрежеде руўхый мәдениятын, сана-сезимин беккемлеүде, тәрбиялауда үлкен жуўапкершиликли ўазыйпа болып келген.

Қарақалпақ халық педагогикасында жаслардың дослықта, татыўлықта жасағанлығы соннан ибарат қарақалпақ хақында той болса таққа турып хызмет етиўге бағдарлаған. Үйиндеги бар дәскелерин көтерип келип, тойханаға қолдан келген жәрдемлерин берген. Соның ушын да қарақалпақларда керек жеринде «Кемпир сойыспаға дейин туралы», - деген нақыл соның ушын айтылған. «Қарақалпақлар менен дос болсан, туўысқан таптым дей бер. Ол қой балаларың бер десең де, тыңламайды, сыйлы, қәдирли нәрсесин саған береди» [С. Баҳадырова: 9] Сесеби, қарақалпақ халқында келген қонағына қой сойып оның геллесин қойыўы, келген қонақ геллениң кулағын кесип алып сол үйдеги тили шықпаған балаға бериўи, бул арқалы үлкенлердин кишкане балаларға тили шықсын, жақсы сөйлесин деген ырым арқалы болардың санасына инсаныйлық дәстүрди синдирип келген. «Егер қарақалпақлар менен қоңсы болсаң, ол өзиниң бала-шағасына қарамаса да, сениң бала-шағаңа ғамхор болады. Сениң атызыңа ғарға қонса, соны өзиниң атызына қарай қуўады. Қарақалпақтың қоңсысының үйинде той болса, ямаса биреў өлсе, сол мерекени бастан аяғына дейин жайғастырып, күн-түн хызмет етеди. Сол күни үйинде қандай жағдай болса да қарамайды, ол қоңсысының» мерекесин жайғастырып жүре береди» [С. Баҳадырова: 9] дейди. Соныңтан халқымызда «Жақсы қоңсың – Ата-анаң», «Жай сатып алма, қоңсы сатып ал», - деп айтылады. Бул арқалы балаларда қоңсылар ортасында да инсаныйлық, меҳрибанлылы пазыйлетлерин балалардың санасына жас дәўирлеринен баслап синдирип, оларды өзара ғамхор етип тәрбиялауға үйреткен. Шаңарақта тәртип ҳәм қәделер ең алды менен әдеп-икрам, дұрыс қарым-катнас, кишипейиллик, инсаныйлық ҳәм минез-кулықтың белгили тәртип, режелеринен ибарат болып, бул балалардың үй жумысларына араласыўы ҳәм ата-аналарына, қоңсы-қобаларына, жәмиетке пайдасы тиийүи менен көринеди. Бул арқалы жәмиет оларды мийнет етиўге, мийнет етиў арқалы бир-бирин түсисиүге, ағайинлер, қоңсылар ортасындағы беккем қатнасты қәлипlestириўге бағдарлап отырған.

ВЕДУЩИЕ ФАКТОРЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМОВОСПИТАНИЯ УЧИТЕЛЕЙ ТРУДОВОГО ОБУЧЕНИЯ.

Абдухаиров Равшан Ашуралиевич
Преподаватель Ташкентский государственный
педагогический университет

Образование, ориентированное на развитие личности, достигает своих целей в такой степени, в какой создает ситуацию востребованности личности, её сил саморазвития.

Человеку, стремящемуся к успеху в современном мире, необходимо формировать и развивать новые способности, готовность оперативно

вырабатывать алгоритмы мышления, умения управлять своим психическим состоянием. Другими словами речь идет о постоянном саморазвитии.

Саморазвитие - целенаправленный, осознаваемый и самостоятельно контролируемый процесс детерминирования собственной личности.

Процесс саморазвития содержит в себе множество направлений, и наиболее значимым из них, а подчас и идентичным является процесс самовоспитания. Ниже пойдет речь о самовоспитании педагога- учителя трудового обучения.

Профессиональное самовоспитание тесно связано с общим самовоспитанием. Не овладев предварительно навыками самоорганизации и самоуправления, не развив в себе способности к рефлексии, человек не сможет заняться профессиональным самовоспитанием.

Рефлексивно-проектировочный компонент профессиональной культуры педагога, включающий в себе комплекс многообразных свойств личности: самостоятельное обращение учителя к самоанализу, способность определять свои педагогические возможности (пределы), самостоятельная постановка перед собой определенных целей и задач, использование своих возможностей в педагогической деятельности, является, на наш взгляд, доминирующим, определяющим развитие положительной концепции будущих учителей.

Многолетние наблюдения и анализ собственного опыта и опыта учителей трудового обучения позволил предположить, что процесс уточнения представления учителя о себе как профессионале состоит из нескольких фаз:

1) осознание учителем труда требований к педагогической деятельности и общению, к личности как эталону для осознания своих качеств. Это деятельность обеспечивает основы профессионального мировоззрения;

2) осознание норм, правил, модели педагогической профессии у своих коллег, сравнение себя с неким профессионалом средней квалификации. Учитель сосредоточивает внимание на других - коллегах, чтобы уточнить представление о себе как профессионале;

3) продолжение уточнения представления о себе как профессионале с учетом оценки себя со стороны обучаемых, коллег, администрации;

4) само оценивание учителем труда своих отдельных сторон: а) понимание и осознание самого себя, своей педагогической деятельности, общения и личности (когнитивный аспект); б) эмоциональное отношение к комплексу представлений о себе как профессионале; в) выполнение педагогических действий на основе самосознания.

Взаимосвязь общего и профессионального самовоспитания заключается не только в том, что второе является продолжением и дополнением первого, но и в том, что профессиональное самовоспитание, кроме развития специальных знаний, умений и способностей, предполагает совершенствования многих других, неспецифической для данной профессии, но социально значимых качеств личности. Происходит как бы «профессионализация» всех личностных свойств.

Знание общей логики процесса самовоспитания (понимание особенностей своей личности, задач само изменения и саморазвития, средств и способ

воздействия на себя), умение пользоваться конкретными приемами работы над собой облегчают переход от общего самовоспитания к формированию профессионально значимых качеств личности.

Прежний опыт способствует и тому, что деятельности по профессиональному самовоспитанию протекает более «экономно» человек освобождается от ряда профессиональных атрибутов: записывания планов, принятия самообязательств и др. следовательно опыт общего самовоспитания не только важное, но и обязательное условие успеха профессионального самовоспитания.

Однако в реальной жизни профессиональным самовоспитанием занимается далеко не каждый молодой учитель. Есть педагоги, не имеющие ни желания, ни опыта систематической работы над развитием своих знаний, умений и способностей. Как правило, это учителя старшего поколения, которым трудно перестраивать стереотипы педагогического мышления и поведения. Состояния удовлетворенности собой, легкость выполнения работы по привычным канонам, отсутствие внутренних противоречий- вот основные причины их педагогического консерватизма

Человек посмотрел на самого себя, задумался над собственной судьбой». Думается, что это мысль верна не только по отношению к учащимся, но и по отношению к самому учителю.

У учителя, позитивно воспринимающего себя, повышается уверенность в себе, удовлетворенность своей профессией, эффективность работы в целом.

Наиболее осязаемыми являются возрастные проявления учителя труда, их собственный педагогический опыт, отношение к профессии и самому себе. Например, фазы 1) и 2) четко наблюдаются для учителя, которые находятся на двух первых уровнях сформированности педагогической культуры (пробном и приспособленческом).

Полагаем, что на всех уровнях процесса уточнения представления мастера о себе как профессионале функционируют одни и те же механизмы, а именно рефлексивные, связанные со способностью учителя труда самостоятельно (без требований администрации) провести самоанализ, т.е. обратить внимание не столько на других, сколько на себя, - это обеспечение контрольной функции всего процесса уточнения, анализ процесса собственного рассуждения. И, наконец, - это механизм, без которого невозможно уточнение представлений о себе как профессионале, ибо он устроен таким образом, что дает возможность личности освободиться от поглощенности педагогической деятельностью и как бы «замереть», «остановиться», мысленно «забраться наверх» и посмотреть на себя со стороны (как в экран телевизора), критически проанализировать свою деятельность, найти в ней плюсы и минусы и затем конструктивно усовершенствовать.

Среди способов организации процесса самовоспитания на первое место выходят способы самоконтроля. Самоконтроль реализуется в таких конкретных приемах, как самонаблюдения, самопроверка, самоанализ и самоотчет.

Основой самоконтроля является способность к опережающему отражению, благодаря воображению и критическому мышлению.

В отличие от наблюдения, которое идет вслед за событиями, самоконтроль опережает их преднамеренных ми, прогнозируемыми. А это имеет особое значение в самовоспитании.

Способы и приемы самоконтроля, будучи усвоенными, образуют основные механизмы рациональной организации деятельности человека. В зависимости от целей можно говорить о самоконтроле непреднамеренном, преднамеренном и привычном. Очевидно, разные виды самоконтроля относятся к разным уровням самовоспитания. Когда процесс самовоспитания поднимается до сознательного уровня, то действия самоконтроля приобретают преднамеренный характер. А если самовоспитания становится привычной формой деятельности, то самоконтроль протекает без усилий, непроизвольно, как и на первом уровне, но осмысленно и систематически.

Подводя краткие итоги, следует подчеркнуть, что он богатства арсенала средств и способов самовоспитания, от умения владеть ими в значительной мере зависит успех работы учителя над развитием своей личности.

О степени овладения учителям самовоспитанием как специфической деятельностью можно судить по тому, как он осуществляет следующие действия:

1. Целеположение: выбор личностно значимых целей и задач само совершенствования .
2. Планирования: выбор действий, которые позволяют достигнуть поставленных целей и задач.
3. Овладение средствами и способами самовоспитания.
4. Самоконтроль: сравнение достигнутых результатов с ожидаемым.
5. Коррекция (Возникает в случае отклонения процесса самовоспитания от намеченных целей).

Овладения указанными действиями – процесс длительный и постепенный, поэтому можно говорить о различных уровнях становления учителя в качестве субъекта самовоспитания.

К моменту достижения оптимального уровня все компоненты самовоспитательной деятельности настолько сближаются, настолько проникают друг в друга, что их становится трудно выделить. Так контроль вообще уходит за рамку специального осмысления. Превращение планирования и целеположения в привычные формы поведения означает, что они стали личностными качествами учителя. В итоге у него складывается устойчивые мотивы самовоспитания, он овладевает методикой работы по самосовершенствованию, обеспечивая тем самым не прерывное саморазвитие.

Литература

1. Сухомлинский В.А. Разговор с молодым директором школы. М.,1973,с.13
2. Коджаспирова Г.М. Культура профессионального самообразования педагога. Пособия/ Под ред.. д-ра психол, наук Ю.М. Забродина.-М.,1994, с. 227
3. Кузьмина Н.В. Формирование основ профессионального мастерства в высшие школе. Л.,1993.-с.124

4. Абдухаиров.Р.А .Меҳнат таълими ўқитувчиларида педагогик маданиятни шакллантириш омиллари. Ж.Узлуксиз таълим.-Тошкент: 2009-№4.-Б. 102-104

5. Абдуазизова В.В. Подготовка будущих инженеров-педагогов к педагогическому творчеству как фактор совершенствования личности. «В кн.; Проблема развития когнитивно –творческих способностей обучающихся в современных условиях. Отв. Ред. проф. В.И.Андрянова Ташкент» Sharq , 2012. с. 191-211.

ЎҚУВЧИННИГ МИЛЛИЙ РУҲИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА АДАБИЁТ ФАНИНИНГ АҲАМИЯТИ

Б.Б.Ражсанбаев

ЎзДСМИ Нукус филиали

Д.И.Ўразалиева

Нукус шаҳри 36-сонли мактаб ўқитувчиси

Маълумки, 2017-2018 ўқув йилида Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги тамонидан умумий ўрта таълим мактабларида 11 йиллик ўқув режаси шакллантирилди. Режага кўра юқори синфлардаги фанларнинг кўпчилиги бевосита ўқувчининг тафаккурини ривожлантириш, унинг билимини ошириш мақсадига йўналтирилган. Маълум қисми эса ўқувчига касб-ҳунар ўргатиш йўлида хизмат қиласи. Шунингдек, юқори синфлардаги фанлар орасидан адабиёт фанини олиб қарайдиган бўлсак, ундаги ўқувчилар учун берилаётган маълумотлар (ҳикоялар, асарлар, дастонлар, шеърлар) ўқувчининг қўнгли, унинг руҳияти ва маънавиятини шакллантиришга қаратилган. Соғлом руҳиятни тарбиялаш, кўпроқ, адабиёт таълимининг зиммасига тушади, чунки адабиётнинг асосий материали – инсондир. Адабиёт дарсларида одам шахси, туйгулари, кечинмалари, ҳаяжонлари, изтироблари, хусусиятлари ўрганилади ва таҳлил қилинади. Адабий таълимда ўқувчининг бутун эътибори инсонни ўрганишга қаратилади.

Адабий таълимнинг инсон шахси ва маънавий камолоти йўлидаги самарадорлигини таъминлаш учун ўқувчилар фаоллигини, уларнинг индивидуал ривожланиш даражаси ва ёш хусусиятларини ҳам инобатга олиш зарур. Адабиётшунос ўқитувчи ўқувчилар билан ишлашда уларнинг шахси, қобилияти, имконияти, қизиқишилари, ақлий ва руҳий фаоллик даражасини пухта билиш керак. Адабиёт фанини ўқитиш вазифаларидан бири, уни ўзлаштириш ва ҳис этишда ўқувчидаги билим ҳамда эҳтирос бирлигини таъминлашдан иборат. Асар устида ишлаш жараёнида ўқувчи қаҳрамоннинг ички дунёси, миллий руҳияти унинг хатти-харакатлари, фикрлари, нутқи, юз-кўзида намоён бўлишини ўрганади. Шундай белгиларга қараб одамни баҳолашга одатланади. Энг муҳими, асар қаҳрамони ўқувчилар томонидан ҳамиша тирик инсон сифатида ҳис қилиниши керак. Асар таҳлили ўқувчининг адабий қаҳрамонни кўп қиррали, жонли инсон сифатида қабул қилишига кўмаклашиши керак.

Ҳозирги пайтта ўқувчиларнинг таълим жараёнидаги мустақил ва ижодий фаоллигини ошириш, уларни билимларни мустақил эгаллашга, ўз илмий дунёқарашини кенгайтириш ва миллий руҳиятини ривожлантириш масаласи турибди. Адабий таълим жараёнида ўқувчининг билимларни онгли равишда ўзлаштиришини, ўрганилаётган масала моҳиятига кириб боришини ташкил этиш лозим. Маълумки, дарсда бир нарсани эшишиб, ҳаётда бошқа нарсани кўрган ўқувчида тарбиячига, ўқув ўрнида сингдирилган ҳақиқатларга ишонч йўқолади. Тарбиядаги энг тўғри йўл ҳаётий ҳақиқатлар асосида, унга ҳамоҳанг тарзда тарбиялашдир. Адабиёт ҳаётий ҳақиқатларни борлигича акс эттириши ва унга ўқувчини ишонтириши билан тарбияда асосий воситалардан бўлиб қолаверади. Ўқувчининг мустақил фикрлашга ва билим олишга бўлган интилишини сусайтирадиган нарсалардан бири дарс жараёнидаги бир хиллиқдир. “Доим бир хил нарсага қарайвериши малоллик ва сабрсизликка олиб келади. Таълим ҳар хил усулларда уюштирилганда ўқувчининг дарсга деган қизиқиши фаоллашаади.”.

Адабиёт фанини ўқитишида, айниқса, фалсафа, мантиқшунослик, этнография, археология, санъатшунослик, мифология, фольклоршунослик, педагогика, психология фанларининг ўрни ва аҳамияти каттадир.

Ҳар бир замон аҳлининг таълим-тарбия жараёнларига боғлиқ бўлган ўз муаммолари бўлади. Бу адабиёт фанини ўқитиши билан ҳам алоқадордир. Ҳали ёзув бўлмаган замонлардаёқ сўз маъносининг турланиши, ундаги сехр ва таъсир кучини жамият аъзолари яхши ҳис этишган. Ижтимоий-иктисодий ривожланиш жараёнида адабий асарларни бошқаларга етказишининг шакл ва усувлари ҳам такомиллашиб борган.

Худди шу ерда адабиётшунослик туркумидаги фанларнинг ўрни ва аҳамияти жуда катта эканлигини ҳис этиш мумкин бўлади.

Бадиий адабиётнинг эндиғина шаклланиб келаётган ўқувчи шахсига кўрсатадиган ахлоқий-маънавий, маърифий, эстетик ҳамда эмоционал таъсирнинг кучайиши адабиёт ўқитиши ишидаги энг муҳим нуқталардан бирини ташкил этади. Бу адабий таълимнинг барча босқичларида узлуксиз тарзда такомиллашиб бориши шарт бўлган жараёндир.

Демак, бадиий адабиёт билан таништиришда ўқувчиларнинг ёш хусусиятларига, уларнинг билим даражалари, дунёқарашлари, адабий тажрибалари, бу соҳадаги кўниқма ва малакаларига таяниш зарурати қадимги замонлардаёқ яхши илғаб олинган ва унга риоя этилган. Адабиёт ўсиб келаётган ёш авлоднинг шахсияти, маънавий олами, тафаккури, нутқи, айниқса миллий руҳиятининг ва ижодий қобилияtlарининг шаклланиши ва ўсишида мутлақо ўзига хос ўрин тутади.

Таълим тизимининг қўйи босқичларида, умумий ўрта таълимда адабиёт фанини ўқитиши, уларда ўрганиладиган адабий асарларнинг қамрови ҳар доим ҳам долзарб илмий-назарий ва амалий аҳамият касб этади.

СҮҮРЕТЛЕҮ ӨНЕРИ ТӘЛИМИ МАЗМУНЫНДА ОҚЫЙ ИСКЕРЛИГИНИҢ ӘХМИЙЕТИ

Нұрлыбай Каипов

*НМПИ Улы́ма педагогика ҳәм
психология кафедрасы ассистент оқытышы*

Сүүретлеү өнери тәлиминде оқыў искерлигин басқарыўды жолға қойыў арқалы ҳәр бир оқыўшының ҳәрекети избе-из қадағаланады, оқытышы ҳәр бир басқышта оқыўшының билимлерин өзлестириў ҳақында хабар алғып турады, жаңа материал алдыңғы материалды өзлестириүге қарап усынылады. Сүүретлеү өнери тәлиминде оқыў искерлигин басқарыў оқыўшыларды еркин билим алыў ҳәм еркин пикирлеүге жетеклейди. Оқыў искерлигин шөлкемлестириўдин қурам бөлеклери жобаластырыў, өзин қадағалаў, билиүгे қызығыўдан ибарат ҳәм олар улыўмаласкан билим бериў усыллары жәрдеминде оқыўшылар тәрепинен өзлестириледи. Оқыў искерлигинин ҳәр бир қурам бөлеги өз алдына айрықшалықтары менен бирге бир-бири менен тығыз байланыслы болады. Оқытышының тәlim процесин дурыс ҳәм хақыйқый түрде басқарыў оқыўшының шахсын раўажландырыўда үлкен әхмийетке ийе. Себеби басқарыў инсанлардағы дөретиүшилик потенциал имканияттарын алыў ушын зәрүр болған шәраятларды жүзеге шығарыўға хызмет етеди.

Сүүретлеү өнери тәлиминде оқыў процесин басқарыўда тийкарынан еки мақсет көзде тутылады: бириңиси, оқыў процесин дурыс шөлкемлестириў, екиншиси, оқыўшылардың шахсый қызығыў ҳәм зәрүрликлерин қандырыў.

Сүүретлеү өнери тәлиминде оқыў искерлигин басқарыў оқытышыны да ғәрэзли болады. Оқытышы процесинде оқытышының еки усылы бар екенлиги мәлим: дәстүрий оқытышы усылы ҳәм дәстүрий емес оқытышы усылы. Дәстүрий оқытышы усылында жетекшилик оқытышыға тийисли болады. Ол машқаланы белгилейди, ўазыйпаларды анықтайды, машқаланы шешип береди. Оқыўшы мәселени шешиў жолларын еслеп қалады ҳәм оны шешиў жолларын үйрениў ушын шынығыў ислейди.

Дәстүрий емес оқытышы усылы раўажландырыўшы билим бериўдин ең нәтижели усылларынан бири болып, оқытышы оқыўшылардың билиү процесслерин басқарады, оны шөлкемлестириди ҳәм қадағалайды. Оқыўшы болса мәселени түсінеди, оны шешиў жолларын өзи излейди ҳәм шешеди. Бунда оқыўшы ойының, ақылының өнимдарлығы асады ҳәм еркин өркенлеүине тийкар жаратылады.

Улыўма билим бериў системасына тән болған оқытышының бул методикалық усыллары сүүретлеү өнери тәлими ушын да муýапық келеди. Сүүретлеү өнери тәлимиде оқыўшының оқыўға болған қызығыўшылығын арттырыў ушын оқыўшы бир қанша қағыйдаларға сүйенийи зәрүр:

– Оқыў процесин оқыўшы актив ҳәрекет етийи, еркин изленийи, жаңа билимлерди өзи аша алыўы ҳәм машқалалы сыпаттағы мәселелерди шешиўи ушын жағдай излейтуындай етип шөлкемлестириўи керек.

– Оқыўшыларға бир түрдеги оқытыў усыллары ҳәм бирдей мағлыўматларды бериўден қашыў керек.

– Жаңа материал алдынғы алынған билимлер менен байланыслы болса, оның оқыўшылар тәрепинен өзлестирилийи де соншелли нәтийжели болады.

– Берилип атырған билимлер оқыўшының жасы, қәбилетине сәйкес болыўы лазым, себеби, ҳәдден зыят қыйын материал оқыўшыда қызығыўшылық оятпайды.

– Үйренилип атырған тема оқыўшыда қызығыўшылық оятыўы ушын өтилип атырған пән, билим, оқыўшының өзи ушын қашелли әхмийетли екенлигин билийи зәрүр.

Оқытыўши үйренилип атырған тема яки билимниң әхмийетин көрсетиў, оқыўшының оқыў искерлигин арттырыў ушын қызықлы мысаллар, ақылый ойынлардан кең пайдаланса мақсетке муўапық болады. Деген менен сабактығы ҳәр бир берилетуғын билим анық, қызықлы бола бермейди. Сонлықтан оқыўшыларда сабырлылық, мийнеткешлик сыйқының қәсийетлердин раўажландырылыўы үлкен әхмийетке ийе.

Халқымыздың билимлендириў тарихына нәзер тасласақ, оқыў искерлигин басқарыўда бир неше методлар, принциплер қолланылғанлығының гүйасы боламыз. Солардан бири - индивидулласқан тәлим концепциясы болып, демократия ҳәм инсаныйлық принциптерине тийкарланған ҳалда оқыўшылардың индивидуал өзгешеликтерине бағдарланады. Ғәрэзизликтік жылларында индивидулласқан тәлим системасына негизленген оқыў дәстүрлери, оқыў бағдарламалары, методикалық қолланбалар жаратылыўы шөлкемлестирилди. Бунда оқыў процесин ҳәр бир оқыўшының өзине тән өзгешеликтерин есапқа алған ҳалда шөлкемлестириў биринши орынға шығарылады.

Оқыў процесин индивидуалластырыў – бул тәлим мазмунын индивидуалластырыў. Сүүретлеў өнери тәлиминде оқыў процесин индивидуалластырыўды шөлкемлестириў, оның жоллары, усыллары, оқытыў методикасын танлаўда оқыўшылардың өзине тәнлиги, олардың раўажланғанлық ҳәм оқыўға ылайықтылық дәрежесин есапқа алышу, сондай-ақ, оқыўшыларды белгили бир өзине тән тәреплерине қарай айрықша оқытыў имканиятын бериўши топарларға ажыратыў мәселелери сүүретлеў өнери тәлими мазмунын индивидуалластырыў процесиниң әмелий көриниси болып табылады.

Сүүретлеў өнери тәлиминде оқыў искерлигин басқарыўға тийисли тәжирийбелер теориялық ҳәм әмелий жақтан өз шешимин күтип турған мәселелерден есапланады.

Әдебиятлар

1. Науменко Ю.В. Дидактические условия развития творчества учащихся в учебной деятельности: Дисс. ... канд. пед. наук. Волгоград, 1992. 172 с.

2. Сафарова Р.Ғ. Иноятова М.Э. ва бошқалар. Истиқболдаги таълим мазмунини модернизациялашнинг дидактик асослари. Тошкент, Фан, 2009, 240 б.

ЖАСЛАРҒА МИЛЛИЙ ТӘРБИЯ БЕРИҮДЕ ТОЙ-МЕРЕКЕЛЕРДИН, БАЙРАМ КЕШЕЛЕРИНИҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ӘХМИЙЕТИ

*A.C.Исмайлов
Әжинияз атындағы НМПИ излениүши*

Хәр бир халықтың өзине тән миллий өзгешелиги, миллий мәденияты, миллий өзиншелик белгилери бар. Қарақалпақ халқыда басқа түркій халықтарға салыстырғанда өз миллий көринислери менен парықланып турады.

Өсип киятырған жас әүлад өз халқының миллийлик психологиясы, руўхияты менен нәрленип қамалға келийи керек.

Бул ҳаққында «Билимлендириў ҳаққында»ғы Нызамда, «Кадрларды таярлаудың миллий бағдарламасы»ның ишкі нызамлылық ҳәм мазмұны миллий тәрбия мәселесине қаратылған.

Биз жасап атырған ғәрэзсиз, миллий ҳуқықый демократиялық жәмийетимиздин баслы мақсетлеринен бири-жасларды миллий руўхта тәрбиялаў. Миллий тәлим-тәрбия мәселеси халқымыздың миллий сана-сезими менен тиккелей байланыслы.

Миллий тәрбия өз ишине көп ғана түсиниклерди жәмлейди. Атап айтқанда, миллий қәдириятларға ҳүрмет сезим, миллий ана тилемиз ҳәм әдебиятымыз, миллий руўхый ҳәм материаллық байлықлар, үрп-әдет, дәстүрлер, миллий кийимлер, сондай-ақ халықтың миллийлик келбетин көрсететуғын той-мерекелер. Ал усы түsinиклер арқалы жас әүладти тәрбиялаў улыўма бизиң халқымыздың тарийхына ҳүрмет, ертенғи келешегине исеним сыйқлы сезимлерди пайда етеди. Ал жасларға миллий тәрбия бериүде той-мерекелердин, байрам кешелериниң педагогикалық әхмийети де оғада үлкен.

Ҳақыйқатында да, билим ҳәм тәрбия бир-бирисiz өз мәнис ҳәм мазмұнын сәүлелендіре алмайды. Миллий қәдириятлар, миллий үрп-әдет дәстүрлерден бири бул той-мерекелер болып, ол педагогиканың белгili дереклеринен бири. Себеби, онда көп ғана педагогикалық мағлыўматлар, тәрбия тарауындағы тәжирийбелер де өз көринисин тапқан. Демек, той-мерекелер арқалы олардың тәрбиялық әхмийетин үйрениў, оларды оқыў-тәрбия ислеринде пайдаланыў жүдә зәрүр.

Миллий тәрбия бериў ислеринде шаңарап жетекши орынды ийелейди. Шаңарап тәрбиясы процессинде жаслардың санаына синдирилген әдеп-икрамлылық қағыйдалары, үрп-әдетлер, дәстүрлерге бойсыныў ҳаққында ата-аналар тек нәсият түрінде айтса балаларда зеригиүшилик, қызығыўшылықтың кемиўи сыйқлы түsinиклер келип шығады. Ата-аналар өз перзентлерине халық мәресимлеринен, дәстүрлеринен туўры сыйқлы, әсиресе миллий той, усы тойдағы халықтың миллий ойин көринислери: ылақ ойын, қораз урыстырыў, палўанлар гүреси, арқан тартыс, ат шаптырыў, қошқар дүгистириў сыйқлы түрлери менен таныстырып барыў зәрүр. Себеби бул халықтың тамаша. Бул арқалы жаслар, эстетикалық заўық алады, әдеп-икрамлылықта тәрбияланады. Сондай-ақ, өз елиниң, халқының миллий мәдениятына мақтаныш ҳәм ҳүрмет сезимлери қәлиплеседи.

Жаслар той-мерекелерде үрп-әдетлерди, дәстүрлерди көреди ҳәм үйренеди. Себеби, ҳәр түрли байрамларда, той-мерекелерде мазмунына байланыслы ҳәр түрли дәстүрлер өз сәүлеленийин табады. Мысалы: үйлениў той-бул халқымызда уллы тойдың түри есапланады. Онда ең биринши «мәсләхәт тойы» яғнай «кеңес той» деп аталатуғын түри өткерилип, онда тойға келетуғын мийманларды қалай қутиў, қонық үйлерге хұрметлеп орналастырыў, берилетуғын тағамлар, мийманларды тойға шақырыў, өткерилиў үақты ҳәм басқа да көплеген мәселелер жасы үлкенлер, ақсақаллар, көшө бийлери, мәхәлле белсендилери, жақын ағайинлер өз-ара мәсләхәтлеседи. Бул арқалы жасларға мәсләхәтли истиң нәтийжели болыўы көрсетиледи. Ең баслысы усы мәсләхәтли тойда мектеп оқыўшыларына да, жасларға исеним билдирип сол тойханаға жақын жердеги қоңысы-қобаға, ағайинлерге той хабарын айтыўды исеним билдирип тапсырады. Сондай-ақ, тойда мийманларға хызмет етиў от жағыў, суў тасыў, отын таярлаў ислери, табақ тартыў ислери де өспирим жасларға тапсырылады. Демек, бул арқалы үлкенлердин өзлерине исеним билдирип атырғанлығын сезинген, той-мерекелерде әсиресе ағайин-туўған, дослардың бир-бирине жәрдем қолын созыў сыйқылыштык сезимлерин түсинип жетеди. Бул арқалы сол баладағы минез-қулқында, сөйлеў мәденияты, өзин услап турыў сыйқылыштык нормалары қәлиплесип барады.

Ал, мектеплердеги тәрбиялық ислер, дәстүрлер, байрам кешелери де жаслардың миллий тәрбияланыў дәрежесине өз унамлы тәсирин тийгизеди. Ғәресизлик байрамы, Устаз ҳәм муғаллимлер байрамы, Конститутция күни, Жаңа жыл байрамы, Наурыз байрамы, тил бийлигин алған күн, көрик таңлаулар белгили дәрежеде өз орнын тапса, оқыўшыларға ең пайдалы, нәтийжели тәсирин өткереди.

Бул жумыслар әлбetteтте оқыўшы жаслардың жәмийетлик жумысларға қатнасыўында өзине тән белсендилікти арттырады. Ҳәр бир оқыўшы бул байрам дәстүрлерине қатнасыў арқалы өз қәбилетин, уқыбын синап көреди. Демек, усы сыйқылыштык байрам кешелеринде оқыўшылардың қатнасыўы болса оларда басламашылық, аўызбиршилик, жора-жолдас арттырыў, басқалар менен тил табысыўшылық сыйқылыштык қәсийетлерди пайда етеди.

Жасларға миллий тәрбия бериүде той мерекелердин, байрам кешелериниң педагогикалық әхмийетлилігі бойынша әсиресе мийман қутиў әдеби оның баслы мазмунын қамтыйды. Себеби, бундай мерекелердин барлығында мийман келеди. Миймандостық халқымыздың ең жоқары пазыйлети. Ал халқымыздың миллий психологиясында, «Мийман-өз ырысқы-несийбеси менен келеди», - деген терең мазмұнлы дәстүрлер бар. Демек, бүгинги күн жаслары миллий той мерекелер, байрам кешелери арқалы мийман қутиў әдебин де, мийман болыў мәдениятын да үйренеди.

МОДУЛЬНЫЙ МЕТОД К УПРАВЛЕНИЮ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТОЙ СТУДЕНТОВ

Ашикбаева Г.Д., Исакова П.К.
МКТУ им. К.А.Ясави

Присоединение Республики Казахстан к Болонскому процессу [1;2] как полноправного участника Болонской декларации и европейского образовательного пространства (Бухарестская конференция министров образования стран-участниц Болонского процесса, 2010 г) вызвало к жизни принятие на себя ряда обязательств по выполнению его основных Международных образовательных параметров, подлежащих обязательному исполнению. Одним из таких параметров стал поиск новых методологических подходов к достижению качества управления подготовкой педагогов профессионального обучения.

В числе наиболее часто используемых методологических подходов к высшему профессиональному образованию в последние годы достаточно интенсивно применяется *модульный подход*, характеризующийся структурированием содержания обучения на отдельные элементы.

Под подходом, как категории методологии педагогики, представляющей связующее звено между образовательной парадигмой и теорией образования, нами понимается совокупность принципов, определяющих стратегию обучения или воспитания (А.С.Абдыманапов, К.К. Жампесисова, В.И.Загвязинский, Ж.А.Караев, М.В.Кларин, Р.Г.Лемберг, М.Н. Сарыбеков, Н.Д.Хмель и мн. др.), где каждый принцип регулирует разрешение конкретных противоречий, возникающих в процессе обучения, а их взаимодействие — разрешение основных его противоречий [3,4].

Понятие «модуль» (от лат. modulus — «мера»), как одно из значимых, сегодня используется в разных областях знаний, в том числе в педагогической теории и практике. Хронологический анализ отдельных источников (Дж.Рассел, Б. и М.Гольдшмид, Г.Оуэнс, В.В.Карпов, М.Н. Катханов Н.А.Морозова, П.А.Юцявичене и др.) показал: понятие «модуль» в образовании имеет разный смысл и различную интерпретацию. Нам импонирует понятие модуля, данное П.А.Юцявичене, определяющей модуль как «блок информации, включающий в себя логически завершенную единицу учебного материала, целевую программу действий и методическое руководство, обеспечивающее достижение поставленных дидактических целей» [5].

В таблице 1 представлен хронологический сопоставительный анализ определения понятия «модуль» в трактовке различных авторов.

Таблица 1. Хронологический сопоставительный анализ некоторых определений понятия «модуль»

N	Авторы определений	Смысл и интерпретации понятия «модуль»
1	Дж.Рассел	Учебный пакет, охватывающий концептуальную единицу учебного материала и предписанных

	(1971)	учащимся действий
2	Б. и М. Гольдшмид (1972)	Автономная, независимая единица в спланированном ряде видов учебной деятельности, предназначенная помочь студенту достичь некоторых четко определенных целей
3	Г.Оуенс (1975)	Обучающий замкнутый комплекс, в состав которого входят педагог, обучаемые, учебный материал и средства, помогающие обучающемуся и преподавателю реализовать индивидуализированный подход, обеспечить их взаимодействие
4	П.А.Юцявицене (1989)	Блок информации, включающий в себя логически завершенную единицу учебного материала, целевую программу действий и методическое руководство, обеспечивающее достижение поставленных дидактических целей
5	В.В. Карпов, М.Н.Катханов (1992)	Организационно-методическая междисциплинарная структура учебного материала, предусматривающая выделение семантических понятий в соответствии со структурой научного знания, структурирование информации с позиции логики познавательной деятельности
6	Морозова Н.А. (2007)	Самостоятельная учебная единица знаний, объединенных определенной целью, методическим руководством освоения этого модуля и контролем за его освоением.

Исходя из анализа выше рассмотренных определений понятия «модуль», а также в дефинициях ниже приведенных исследователей (А.Н.Алексюк, Н.В.Борисова, Е.М.Дурко, В.В.Карпов, М.Н.Катханов, С.И.Куликов, Н.А. Морозова, Э.Ф.Насырова, С.М.Омирбаев, И.Б.Сенновский, П.И.Третьяков, М.А.Чошанов, Т.И.Шамова, П.Юцявицене и мн. др.) можно констатировать, что модуль можно рассматривать как программу обучения, индивидуализированную: по содержанию, методам обучения, уровню самостоятельности, темпу протекания учебно-познавательной деятельности студентов. А модульное обучение - как способ организации учебного процесса на основе модульного подхода к построению образовательной программы профессионального обучения по той или иной специализации.

По сравнению с традиционным подходом к профессиональному обучению (таблица 2), при модульном подходе результативность обучения закладывается в структурировании образовательных программ по специальности, где значительное место уделяется самостоятельной учебно-познавательной деятельности студентов.

Для рационального формирования программ для разных специальностей содержание обучения структурируется в автономные организационно-

методические модули, содержание и объём которых могут варьироваться в зависимости от изучаемой дисциплины, поставленных целей учебно-познавательной деятельности студентов, интеграции учебного материала как в содержательном плане, так и в прогнозировании форм, методов и средств подготовки специалистов.

Важнейшими условиями модульного подхода к профессиональному обучению при разработке модульных образовательных программ и программ учебных дисциплин является соблюдение требований:

- сочетание модулей должно обеспечивать гибкость и свободу в отборе и комплектации необходимого учебного материала, подлежащего изучению;
- приоритетной стороной управления обучением служит стимулирование самостоятельной деятельности студентов, уяснение ориентировочной основы действия, посильность и постепенное нарастание сложности заданий для самостоятельной работы;
- самостоятельная работа студентов должна проходить по индивидуальной программе с учетом уровня исходной подготовки и требований к результатам обучения, в индивидуальном темпе и стремлении к собственному изменению и развитию;
- результативность обучения отслеживается через систему тестов и практических заданий, главной задачей которых становится диагностика учебных достижений студентов и корректировка их результатов самими студентами.

Таблица 2.О отличительные особенности традиционного и модульного подходов к построению образовательных программ профессионального обучения

Учебные элементы	Традиционный подход	Модульный подход
Целевые установки	<p>-Определение целей образования исходит из потребностей социума.</p> <p>В центре внимания - учебно-воспитательный процесс, где отношения между участниками строятся как субъектно-объектные, которых: субъект – преподаватель,</p>	<p>Определение целей образования не ограничивается потребностями социума, а дополняется потребностями субъектов образовательного процесса.</p> <p>Модуль становится одной из важнейших единиц, регулирующих и программу обучения, и деятельность субъектов, и сам процесс обучения, и оценку знаний до получения искомой квалификации.</p> <p>Основная идея - изменение формы общения преподавателя (управляющего) со студентами (управляемыми), адаптация учебного процесса к</p>

	<p>находящийся в ограниченных условиях, его деятельностью управляет учебный план и программа, жестко задающие рамки отношений;</p> <ul style="list-style-type: none"> - объект – студент, который должен усвоить определенный объем знаний независимо от их исходного уровня, при фиксированном для всех времени обучения, в одном темпе, по одинаковой программе. <p>Обучение строится с опорой на ранее полученные знания и усиление новых</p>	<p>индивидуальным возможностям и запросам студентов.</p> <p>Гарантированность и стабильность результатов образовательной деятельности за счет последовательной ориентации на четко поставленные цели и немедленную оценку степени их достижения.</p> <p>Индивидуализация обучения по целевой программе, обеспечивающей содержание обучения, темп усвоения учебной информации, уровень самостоятельности, выбор методов и способов учения, контроля и самоконтроля.</p> <p>Объем времени обучения не регламентируется и зависит от интенсивного изучения студентом материала, уровня его исходной подготовки и требуемой квалификации.</p>
Этапы и формы организации обучения	<p>Аудиторная деятельность (виды):</p> <ul style="list-style-type: none"> -посещение лекций - работа на семинарах: <p>дискуссии, дебаты, доклады.</p> <p>Учебные элементы:</p> <p>индивидуальные домашние задания (ИДЗ), подготовка сообщений на семинарах / написание рефератов, эссе;</p> <p>Контролирующие мероприятия-</p> <p>текущий контроль: за ИДЗ, участие в</p>	<p>-Определение источников информации, их подбор и анализ, наблюдения, консультации;</p> <p>-практическая учебная деятельность, самостоятельное установление последовательности действий;</p> <p>-анализ содержания материала, логика построения доказательств;</p> <p>-выбор оптимального варианта усвоения материала и критериев оценки при подведении итогов учения;</p> <p>-текущий контроль: самоконтроль (тесты), тестирование по итогам изучения модуля; промежуточный и итоговый контроль.</p>

		семинарах; -промежуточный контроль; экзамен	
	Структурирование содержания	<p>-Структурирование содержания образовательной программы осуществляется на основе учебного плана;</p> <p>-Возможны два способа построения программы:</p> <p style="padding-left: 20px;"><i>концентрический</i> (материал, подлежащий усвоению, повторяется на более высоком теоретическом уровне) и <i>линейный</i> или <i>радикальный</i> (каждый раздел учебного курса излагается с той степенью подробности и глубины, которая диктуется задачами преподавания без возвращения к нему на следующих этапах обучения.</p>	<p>-Структура модульной программы адекватна структуре деятельности педагога и состоит из отдельных учебных единиц - модулей, представляющих собой автономную законченную часть работы с четко обозначенным началом и концом;</p> <p>- модули обеспечивают гибкость программы и строятся по принципу целевого назначения учебного материала на основе сочетания комплексных, интегрирующих и частных дидактических целей.</p>
	Функции преподавателя в УВП	Передача знаний студентам при работе с одним и тем же учебным материалом и решении одних и тех же учебных задач	<p>- Ориентация студентов на цель учебной деятельности, мотивация ее принятия, обеспечение рефлексии;</p> <p>- проектирование вариативных сценариев учебных занятий, разработка (подбор) соответствующего учебно-методического обеспечения для СРС и СРСП;</p> <p>- управление СРС и СРСП,</p>

			выполнение роли консультанта, помощника, оказание помощи в правильной организации самообразования студента
Роль студента В УВП	<ul style="list-style-type: none"> - Пассивное усвоение учебной информации; - студенты не принимают участия в организации собственного обучения, не имеют возможности внести корректизы в свой процесс учения, не осознают его цели 	<ul style="list-style-type: none"> - Студент организует свое обучение наравне с преподавателем, принимает участие в формировании программы обучения, может предлагать вносить корректизы в те учебные материалы, которые изучает; - с модулями студент большую часть времени работает самостоятельно, учится целеполаганию, самопланированию, самоконтролю и самоорганизации. 	

Приведём примеры модульного подхода к управлению самостоятельной учебной деятельностью студентов при обучении ткачеству гобелена.

Модуль «Ткачество гобелена» является одной из обязательных учебных единиц программы дисциплины «Декоративно-прикладное искусство Казахстана». При его изучении студентами в программе (силлабусе) предусмотрено освоение теоретического материала и выполнение самостоятельных работ (СРС), а также работ с помощью преподавателя (СРСП), присутствующих в каждой теме и являющихся обязательным элементом в изучении предмета.

Изучение любой темы модуля начиналось с лекционных занятий, где СРС направлялась специальными вопросами и небольшими заданиями, требующими от студентов воспроизводящей и преобразующей деятельности.

Ориентирами к выполнению самостоятельных работ студентам служили конспекты лекций, образцы гобеленов в материале, выполненные студентами прошлых лет, самостоятельные поиски видеоматериалов о приёмах создания гобеленовых полотен в традиционной национальной технике безворсового ткачества и современной технике, материалы мастер-классов.

Помощь преподавателя сводилась к консультированию, рекомендациям информационных источников, демонстрации отдельных приёмов сцепления уточных нитей с нитями основы на границах цветовых переплетений.

Перед подготовкой к СРС и СРСП студент предварительно должен был освоить модули «Орнаментальная основа, принципы и технологии декоративно-прикладного искусства», «Казахский народный орнамент и его виды», «Художественные техники и технологии декоративно-прикладного искусства», «Ткачество безворсовых ковров», «Ткачество ворсовых ковров».

На коллоквиуме по проблеме гобеленового ткачества студентам были даны установки на высказывание своей позиции об используемых материалах, казахских национальных технических и художественных традициях ткачества, обусловленных кочевым образом жизни, способах соединения тканых полос «алаша» в единое полотно.

В дискуссии студенты представляли своё видение утилитарно-художественной основы предметов быта, синкретичности искусства и ремесла, обсуждали проблемы традиций и современности, особенности и причины стилизации природных мотивов,

В заданиях для самостоятельной работы студенты изучали особенности гобеленовых композиций; дополняли конспекты лекций; составляли глоссарий по ткачеству, тесты для взаимоконтроля знаний по гобеленовому ткачеству; выполняли зарисовки традиционных композиционных схем национальных ковров, эскизы и технические рисунки ковровых изделий в современном стиле; тренировочные упражнения по заправке станка и ткачеству гобеленовых переплетений; собирали «пазлы» (мозаику) из нескольких разрезанных эскизов гобеленовых композиций на бумажных носителях, перемешанных между собой; писали эссе и рефераты по заданным темам; ткали индивидуальные мини – гобелены и коллективные полотна; готовили просмотры и презентации подготовленных материалов, в коллективном обсуждении комментировали и анализировали их.

Помощь преподавателя носила консультивный и рекомендательный характер в виде поиска информации о гобеленовом ткачестве, нетрадиционных гобеленах, консультаций по подготовке рефератов, подбора литературных источников, показа трудовых приёмов переплетений и вязания узлов. Практиковались индивидуальные консультации для пропустивших и не успевающих студентов.

На каждом этапе работ проводился текущий рейтинговый контроль и самоконтроль знаний и практических умений студентов (устный опрос, тестирование, визуальное наблюдение, временное выставление и сопоставление студенческих работ) с целью выяснения, насколько успешно и стабильно ониправляются с заданиями согласно учебного графика.

Таким образом, образовательные результаты СРС и СРСП во многом зависели не только от самостоятельного усвоения студентами изучаемого материала и выполнения домашних заданий, но и определялись их целенаправленным планированием с учётом изменений самого студента, его развития.

Источники

1.Болонский процесс: нарастающая динамика и многообразие (документы международных форумов и мнения европейских экспертов)/Под науч. ред. д-ра пед. наук, профессора В.И. Байденко. - М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2002. - 408 с.

2.Касевич В.Б., Светлов Р.В., Петров А.В., Цыб А.В. Болонский процесс. 2-е изд., испр. и доп. -СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2006. -125 с.

3. Загвязинский В.И. Противоречия процесса обучения. -Свердловск: Средн.-Урал. Кн. изд-во, 1971. -183 с.

4. Загвязинский В.И. Теория обучения: Современная интерпретация: Уч.пособие для студ. Высш.пед.учеб.заведений.-М.: Изд.центр «АКАДЕМИЯ», 2001.-192 с.

5. Юцявицене, П.А. Теория и практика модульного обучения /П.А. Юцявицене. - Каунас, 1989. - 271 с.

УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ЎҚУВ-ТАРБИЯ ИШЛАРИНИ САМАРАЛИ ТАШКИЛ ЭТИШ МАЗМУНИ

Ш.Норкулов, Д.Қамбаров, Э. Тұрабаев

ГулДУ катта ўқытувчилари

Илмий тадқиқот ишларига эътиборни кучайтиришдан асосий мақсад жамият ва табиатдаги ўзгаришларни инсоният онгли равища англағанда етиши, унинг қонуниятлари асосида инсон манфаатларини юксалтириш, илмий назарияларни яратиш орқали миллый ва маданий бойликларга онгли муносабатни шакллантиришдан иборат.

Илмий тадқиқот жараёнида ҳиссий идрок этиш, абстракт тафаккур, амалда синааб күриш ўз ифодасини топади. Илмий тадқиқот жараёни яхлит тизимга эга бўлиб, асосан узлуксиз таълим жараёнида шакллантирилади ва амалга оширилади. Унинг дастлабки босқичи мактаб даврига тўғри келади. Бу даврда ўқувчиларда илмий тадқиқот олиб бориш бўйича бошланғич тушунчалар шаклланади. Кейинги босқичларда билим, қўнишка ва малакалар ҳосил қилинади. Тизимнинг юқори босқичлари

илмий тадқиқот ишларини олиб боришнинг амалий татбиқини ифодалайди.

Илмий тадқиқот ишларини олиб боришда олий таълим асосий босқичлардан бири ҳисобланади ва унда талабалар тадқиқотчилик фаолиятларининг аниқ йўналишларига эга бўладилар.

Мафкуравий ҳаётни назарий таҳлил қилиб бўлмайди. Ҳали мактаб ёшига етмасданоқ бола доимо мураккаб ва қарама-қарши фикрлар қуршовида яшайди. Баъзида улар ғоявий таъсирлар кесишган чорраҳада қоладилар. Болаларни мактабгача ёшданоқ ҳаётий ҳодисалар ва вазиятларни мустақил таҳлил қилишга, синчковлик билан фикрлашга ўргатиш, чиниқтириш узлуксиз таълим тизимининг долзарб педагогик муаммоларидан биридир. Шунинг учун болаларда мафкуравий иммунитетни шакллантириш самарадорлигини муҳим шарти-аввало, узлуксиз таълим тизимининг барча бўғинида фаолият юритаётган тарбиячи ва педагогларнинг миллый қадриятларга асосланган юксак маданиятли, ғоявий ва сиёсий билимдонлиги, уларнинг ижтимоий ҳаёт ҳодисаларини миллый қадриятлар, миллый истиқбол ғоялари нуқтаи назардан таҳлил қилиб, ёшларда пайдо бўлган мафкуравий саволларга тўғри ва ишонарли тарзда, хаққоний далиллар асосида жавоб беришдадир. Бунда эса болада боғча ёшиданоқ илмий дунёқарааш ҳамда ижодий фаолият элементларини тўғри шаклланиши муҳим аҳамият касб этади.

Ёшлар билан таълим–тарбиявий муносабатга киришишда боғча ёшида ги болаларга тарбиячининг, мактаб ўқувчисига ўқитувчининг, олий ва ўрта маҳсус қасб-хунар таълимида педагогнинг бевосита қасбларга боғлиқ бўлган билим ва илмий дунёқараш хусусиятларининг изчиллиги, тизимли ва узлуксизлиги муҳим аҳамият қасб этади. Бунда, албатта, мутахассисларнинг илмий-ижодий фаоллик даражаси уйғун бўлишлиги зарурияти ҳамда улар изчил бир–бирини тўлдириб, ривожланиб бориш қонунига эга эканлиги муҳим аҳамият қасб этади. Узлуксиз таълим тизимида таълим–тарбия берувчи шахс фақат «субъект» вазифасини бажарадиган бўлса, сифат мувозанати таъмин этилмаслиги илмий исботини топган албатта. Ўқитувчи – билим оловчи муносабатида «субъект–субъект» мувозанати вужудга келиши учун ўқитувчи айни пайтда «объект» вазифасини ҳам бажариши лозим.

Баркамол шахсни шакллантириш жараёнида бундай мураккаб педагогик муаммонинг ечими сифатида болани боғча ёшидан илмий тадқиқотчилик фаолиятининг элементларини шакллантириш келажакда ёшларда бунёдкор ғояларни шаклланишига замин яратилади. Жумладан, боғча ёшидаги болалар билан “Менинг оилас”, “Мен севган тарбиячи”, “Она диёрим”, “Табиатни асройлик”, “Эртаклар яхшиликка етаклар” каби мавзуларда улар иштирокида турли шаклларда тадбирлар уюштиришда болаларнинг шахсий фаоллигини ошириш, уларни ижодий фаолиятга йўналтириш, тадбирлар мазмуни болаларни тадқиқотчилик фаолияти элементларини шакллантиришга қаратилганлиги муҳим аҳамиятга эга.

Мактаб ёшидаги болаларга фанларни ўқитилишида илмийлик принципи билан биргаликда дарсларни муаммоли ташкил этилиши мактаб ўқувчиларида мустақил фикрлаш, мустақил муаммонинг ечимини топишга интилиши орқали тадқиқотчилик фаолияти йўналтиришга олиб келади.

Юқорида қайд этилганидек ҳар жиҳатдан етук мутахассисларни тайёрлаш давлат сиёсатининг устивор йўналишларидан бири ҳисобланиб, узлуксиз таълим тизимида таълим жараённи самарали амалга оширишнинг устивор йўналишидир.

Олий ва ўрта маҳсус таълим муассасаларида ҳам ёшларнинг илмий-ижодий фаолиятини ташкил этиш ишлари Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”, ҳамда “Ёшлар йили” давлат дастури, олий ва ўрта-маҳсус таълим муассасасининг Низоми ва мазкур намунавий Низом асосида мувофиқлаштирилмоқда. Жумладан, “Ёшлар йили” давлат дастурининг асосий мақсадиҳам ёшларни халқимизга хос хусусияти ва фазилатларини намоён этадиган, унинг азалий орзу-интилишларини рӯёбга чиқара оладиган, бугунги ва эртанги кунимизнинг ҳал қилувчи буюк кучига айлантиришдан иборат.

Дастурнинг олтинчи бўлими иқтидорли ёшлар билан ишлаш, болаларнинг ижодий қобилияtlари, иқтидорини барваҳт аниқлаш учун шарт-шароитлар яратишга қаратилгани бежиз эмас.

Мамлакатимизда мустақиллик йилларида яратилган илмий тадқиқот ишларини ҳар томонлама ўрганиш бу даврдаги илмий изланишларда баркамол шахсни тарбиялаш устивор аҳамият қасб этганлигини кўрсатмоқда.

Маълум бир илмий муаммонинг ечимиға қаратилган тадқиқот ишларини бажаришда муайян методологияга таянилмаса, улар кутилган натижани бермайди. Шунинг учун ҳам боланинг боғча ёшидан бошлаб тадқиқотчилик фаолияти элементларини шакллантириш, ижодий фаолиятга йўналтириш учун уларда мавжуд методологик асослар, ёндашувлар ҳақида тасаввур ҳосил қилиш керак.

Амалга оширган кузатишларимиз натижасида шу нарса аён бўлдики, ҳалигача ёшларни илмий тадқиқот ишларига йўналтиришда бир қатор мулоҳазали жиҳатлар мавжуд.

Хусусан, боланинг ёшлигидан иқтидори, истеъодини кўра билмаслик, уларга ишонч кўзи билан қарамаслик, уларнинг илмий-ижодий меҳнатлари маҳсулига бефарқлик, имкониятларини, интеллектини баҳолай олмаслик каби ҳолатлар шундай камчиликлар жумласидандир.

Булар қаторига узлуксиз таълим тизими бўғинида фаолият юритаётган айрим мутахассисларнинг ўзларида илмий тадқиқот ишларини ташкил этиш ва олиб бориш учун етарли кўникма ҳамда малака мавжуд эмаслигини, ёшларни тадқиқот ишларига қизиқтира олмасликлари, илмий дунёқарашни шакллантириш ва сингдиришга ожизлиги каби камчиликларни ҳам киритиш мумкин.

Ёшлар билим даражасининг пастлиги ҳақиқатан ҳам илмий тадқиқот ишларини самарали ташкил этишга жиддий таъсир кўрсатувчи омил ҳисобланади. Чунки етарли билим даражасига эга бўлмаган бола қандай муаммо устида иш олиб борилаётганлигини англаб этиши мушкул бўлишини таъминлаш катта аҳамиятга эга ва бунга эришиш талабини шарт қилиб қўйиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Ёшларга билим беришда дарс мақсадини нотўғри белгиланиши, дарсларга жиддий ёндашмаганлигидан далолат беради. Чунки фанларни ўзлаштираётган ҳар бир ўқувчининг илмий дунёқарашларини шалланиши дарс самарадорлигига боғлиқдир.

Фойдаланилган адабиётлар

1.Каримов И.А. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Т.: Шарқ, 1997. 64 б.

2.«Ёшлар йили» Давлат дастури.Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 29 февралдаги ПҚ 805-сон Қарори билан тасдиқланган.

3.Ўзбек педагогик антологияси. -Т.: «Ўқитувчи», 1995. I жилд. Тузувчи муаллифлар: К.Хошимов, С.Очил.- Т.: Ўқитувчи. 464 б.

ЁШЛАРНИ ҲАРБИЙ-ВАТАНПАРVARЛИК РУҲИДА ТАРБИЯЛАШ МАЗМУНИ

X.Хайдаралиев

ФарДУ “Ҳарбий таълим” факультети ўқитувчиси лейтенант

Бугунги кунда дунё шиддат билан ўзгараётган, илм-фан тараққий этаётган бир шароитда мамлакатимиз ёшларини, шу жумладан ёш авлодни

ватанпарварлик руҳида тарбиялаш ишлари биз учун янада долзарб аҳамият касб этмоқда.

Ёшларни ҳарбий-ватанпарварлик руҳида тарбиялаш ишлари Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, қонунлари, Президент фармонлари, қарорлари ва фармойишлари, Вазирлар Маҳкамасининг қарор ва фармойишлари, Мудофаа вазирининг буйруқ ва директивалари талаблари асосида амалга оширилади.

Дарҳақиқат, ватанпарварлик ёшларда фуқаролик бурчи, шахсий масъулият ҳисси, Ватан тақдирига дахлдорлик туйғусини, қатъий эътиқодини, касбий маҳоратини шакллантирадиган қудратли воситадир. Бундан умунли фойдаланган ҳолда ёшларимизда ёт ғояларга қарши мафкуравий иммунитетни шакллантириш, Она-юрт тақдири учун масъулият туйғусини мустаҳкамлаш, уларни ўз касбига садоқатли ва ҳар томонлама етук кадрлар этиб тарбиялаш бўйича аниқ чора-тадбирлар кўришимизни тақозо қилмоқда.

Шу муносабат билан таълим муассасалари, меҳнат жамоалари ва маҳаллалардаги ёшлар ҳамда миллий армиямиз сафларидағи ёш авлод вакиллари билан ҳарбий-ватанпарварлик йўналишидаги тадбирларни тизимли ташкил этиш, бу ишларни фаоллаштириш ва юксак даражага кўтариш талаб этилади.

Ёшларни ҳарбий - ватанпарварлик руҳида тарбиялашнинг долзарблигини қўйидагиларда кўриш мумкин:

- Республика даражасида ёшларни ҳарбий-ватанпарварлик руҳида тарбиялаш ишларини мувофиқлаштириш, яхлит тизимга солиш, мазкур ишлар кўламдорлиги ва натижадорлигига эришиш;

- иккинчидан, ёшларни ҳарбий - ватанпарварлик руҳида тарбиялаш ишларида давлат ва нодавлат ташкилотлари, таълим муассасалари ва кенг жамоатчилик иштирокини кучайтириш;

- учинчидан, ёшларни ҳарбий - ватанпарварлик руҳида тарбиялаш соҳасида Қуролли тузилмалар, давлат ҳокимиёти органлари, жамоат бирлашмалари ва таълим муассасалари ўртасида самарали ҳамкорлик қилиш;

- тўртинчидан, маҳаллаларда, таълим муассасаларида ва ҳарбий қисмларда ёшларни ҳарбий-ватанпарварлик руҳида тарбиялаш ишларини принципиал жиҳатдан янгича ёндашув асосида йўлга қўйиш ва тизимга солишга ҳаётий муҳим эҳтиёж борлиги.

Тарбия – шахсда муайян жисмоний, руҳий, ахлоқий, маънавий сифатларни шакллантиришга қаратилган амалий педагогик жараён, мазкур йўналишда олиб бориладиган чора-тадбирлар мажмуи. Ватан – инсон яшаб турган, униб-ўсган жой, худуд, ижтимоий муҳит, мамлакат. Ватанпарварлик – ўз Ватани, она юрти, халқини чексиз севиш, Ватан манфаатлари учун жонбозлик кўрсатишни англатувчи тушунча.

Ҳарбий-ватпарварлик – инсоннинг ўз мамлакатидан фахрланиш туйғусини, унинг тақдирига дахлдорлик ҳиссиётини, мустақил Ватанини ҳимоя қилиш ҳамда хавфсизлиги учун фуқаролик бурчи ва масъулиягини англаб этишдир.

Ҳарбий-ватанпарварлик руҳидаги тарбия – тарбиявий ишларнинг таркибий қисми бўлиб, ёш авлодда Ватанни асрasha зарур бўладиган юқори мудофаа ҳиссини, сиёсий, ахлоқий, психологик сифатларни шакллантириш, ҳарбий-техник билимларни эгаллаш, шахснинг жисмоний такомиллашуви жараёни ҳисобланади.

Ёшларни ҳарбий-ватанпарварлик руҳида тарбиялаш – ёшларда Ватанга муҳаббат ва садоқат туйгуларини шакллантириш, уларни ўз фуқаролик бурчи ва конституцион мажбуриятларини бажаришга, давлат ва жамият манфаатларини ҳимоя қилишга қодир шахслар этиб тарбиялашга қаратилган давлат ва нодавлат ташкилотлари, оила, маҳалла, таълим-тарбия институтларининг мақсадли, тизимли ва мувофиқлаштирилган фаолиятидир.

Ёшларни ҳарбий-ватанпарварлик руҳида тарбиялашдан кўзланган мақсад – ёшларда Ватанга садоқат билан хизмат қилиш, юрт тинчлигини асрash, Ватан равнақи учун фаол бўлишга ундейдиган ижтимоий, маънавий-ахлоқий фазилатларни қарор топтириш, мамлакатимизнинг барча соҳалари учун жонкуяр, ҳалол, ўз қасбига садоқатли ва етук кадрлар захирасини шакллантиришдан иборат.

Ҳарбий-ватанпарварликнинг мазмуни, унинг мақсад ва вазифалари билан белгиланиб, жамият тараққиётiga боғлиқдир. Барча соҳалардаги тараққиёт инсоннинг ҳаёт мазмуни, қадриятлари, мақсад ва интилишларига, ўз навбатида Ватанга ва миллий маданиятга бўлган муносабатларига таъсир кўрсатади.

Ҳарбий-ватанпарварлик тарбиясининг асосий мазмунини:

Ватанини ҳимоя қилишда Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг Конституцион бурчини тушунтириш;

мамлакат мудофаасини келгусида кучайтириш масалалари бўйича Ҳукумат қарорлари билан таништириш;

давлатнинг Қуролли Кучлари билан ҳал қилинадиган масалалар, уларнинг вазифаси ва хусусиятларини тушунтириш;

Ўзбекистон Республикасининг “Умумий ҳарбий мажбурият ва ҳарбий хизмат тўғриси”ги қонуни, Мудофаа доктринаси, Ҳарбий қасамёд ва Умумҳарбий низомларнинг тааллуқли қисмини ўргатиш;

ёшларни ҳарбий хизматга тайёрлашнинг мақсад ва вазифалари, асл моҳиятини тушунтириш;

аждодлар мероси, буюк, мард ва жасур ота-боболаримизнинг жанговар анъана ва удумларини тарғибот қилиш кабилар очиб беради.

Ҳарбий ватанпарварлик тарбияси ўзида қуидаги омилларни қамраб олади:

жисмоний тайёргарликка эга бўлиш;

ҳарбий техника ва ўқ отиш қуролларидан фойдалана олиш;

биринчи тиббий ёрдам кўрсатиш билимларига эга бўлиш;

ҳарбий машқ ва усулларни қўллай олиш;

фуқаролик бурчи, мажбурияти ва масъулияти англаш ва уларга амал қилиш;

мамлакатнинг стратегик мақсадини билиш;

миллий тарихни билиш ва у билан ғуурланиш;
миллий қаҳрамонлар фаолиятидан хабардор бўлиш;
миллий манфаатларни мазмун ва моҳиятини билиш кабилардир.

Адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, 1992 й.
2. Ўзбекистон Республикасининг Мудофаатуғрисидаги қонуни 2001 й.
3. Ўзбекистон Республикасининг Умумийхарбиймажбуриятахарбийхизматтуғрисидаги қонуни, 2002 й.
4. ЧҚБТ дастури 2005 й.
5. ЧҚБТ туғрисидаги низом 1994 й Толипов Ў, Усмонова Педагогик технологияларнинг татбиқий асослари Т: Фан 2007

ФОРМИРОВАНИЕ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

*О.Абдумуминова, Ш.Мамарахимов
преподаватели ГулГУ*

Формирование исследовательской компетентности у будущих учителей в широком смысле образует необходимый компонент всякой деятельности. Формирование у молодёжи научного мировоззрения – это результат научного познания и преобразования мира.

Формирование исследовательской компетентности у будущих учителей в сфере науки педагогики имеет две основные тенденции: первая, главная – это формирование факторной стратегии, позволяющей решать новые научные задачи; вторая – дефакторная стратегия, повышение эффективности решения известных задач. Первая тенденция связана с освоением нового диапазона научных, социально и профессионально значимых факторов, которые направлены на решение новых актуальных проблем в педагогике. Вторая тенденция связана с совершенствованием передового педагогического и новаторского опыта.

Данный процесс переживает сегодня именно такой период. Нашему обществу сегодня требуется молодёжь с высокой культурой. Она является основой основ формирования нового профессионального мышления будущего специалиста.

Следовательно, система образования должна стать важным средством формирования методологической культуры личности учителя. Решению данной задачи будет способствовать непрерывность и преемственность образования в процессе профессионального воспитания специалиста, что является основой государственной политики в области образования.

Непрерывность и преемственность как педагогический принцип предполагает усвоение знаний, умений и навыков в определенной логической связи. Поэтому ведущую роль здесь выполняет учебный материал, взятый в комплексности, представляющий целостное педагогическое образование,

систему. Обеспечение принципа непрерывности и преемственности в образовании – одно из условий его действенности и эффективности.

Принцип научности в педагогическом образовании – это формирование системы научных методологических знаний и умений, правильных взглядов в представлений об окружающем мире, о закономерностях развития природы, общества, новом профессиональном мышлении, достижениях методологической культуры современного специалиста. Только при наличии непрерывных, преемственных и синтезированных методологических знаний формируется научное мировоззрение специалиста. Поэтому важным вопросом является определение уровней сформированности научного мировоззрения будущего учителя.

Таким образом, дидактические принципы непрерывности, преемственности и научности реализуются, прежде всего, при составлении учебных программ и учебников по педагогике непрерывного образования.

Использованная литература

1. Гармонично развитое поколение – основа процесса Узбекистана.- Ташкент: Шарқ, 1998.-64 с.
2. Рахимов Б.Х. Роль научно-исследовательской работы в подготовке высококвалифицированного специалиста.// Международный научный журнал.международной академии наук. 2008.№1 г.Балашов.с-28-30.
3. Рахимов Б.Х. Креативные механизмы в процессе формирования элитарности человека.Сб.статьей/Под общей редакцией О.В.Красновой и Б.В. Кайгородова.- М.: Издательство Московского психолого-социального института, 2008.с-255-259.

ЗАДАЧИ В ПОДГОТОВКЕ НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ в СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

*Райим Иномов, директор Гулистанский строительного колледжа
Холида Маманазарова, Дилбар Раҳимова,
преподаватели Гулистанский строительного колледжа*

В Республике Узбекистан образование провозглашено приоритетным направлением в сфере общественного развития. От масштабов, уровня, качества образования и подготовки кадров во многом зависит успех проводимых в государстве реформ.

Использование новых педагогических и информационных технологий в современном учебном процессе, обусловленное требованиями «Национальной программы по подготовке кадров», создает необходимые условия для совершенствования учебного процесса во всех звеньях образовательной системы. Современный подход к преподаванию любой дисциплины и в средней школе, и в вузе заключается в построении его на новой технологической основе и использовании прошлого опыта .

Общие принципы технологии преподавания были сформулированы еще

К. Д. Ушинским, который считал, что главной задачей учителя является организация обучения таким образом, чтобы деятельность учащегося была превращена в самодеятельность.

Проблемы активизации научно-исследовательской деятельности как инновационного регулятива повышения качества профессиональной подготовки студента обусловлена социокультурными тенденциями общественного развития в контексте глобализации, информатизации, появления новейших технологий и становления новых секторов экономики; стратегическими ориентирами вузов в рамках изменения парадигмы образования и повышения значимости самостоятельной активной познавательной деятельности каждого студента; ростом требований со стороны работодателей и потребностью студента как потребителя образовательных услуг, которому предстоит создавать и воплощать инновации. Для организации учебного процесса по изучению педагогических дисциплин с применением новых технологий обучения необходимо решить многие проблемы, связанные в первую очередь с обеспечением учебного процесса новейшей литературой, новыми учебными пособиями. На наш взгляд, такое учебное пособие можно подготовить, используя опыт соединения модульной и компьютерной технологий. Современное учебное пособие объединяет как печатные материалы, так и материалы на электронных носителях. И те, и другие должны быть структурированы, содержать как основной информационный материал, так и дополнительный. Принципы создания такого учебного пособия (учебника) довольно просты: весь материал разбивается на разделы (модули), определяются ключевые вопросы и опорные слова, формулируются задачи, контрольные задания.

При создании учебных пособий по предметами с использованием компьютерных технологий требуется решить ряд вопросов, связанных с гипертекстовым структурированием материала, использованием средств визуальной и аудитивной наглядности. Подготовленное нами электронные учебные пособие представляет собой комплекс логически связанных структурированных дидактических единиц, представленных в цифровой и аналоговой форме, содержащий все компоненты учебного процесса.

Основой пособия является его интерактивная часть, которая может быть реализована только на компьютере. В нее входят: (а) электронный учебник, (б) электронный справочник, (в) компьютерная тестирующая программа. Электронный учебник предназначен для самостоятельного изучения теоретического материала курса и выполнения практических заданий. Электронный справочник представляет собой электронный список терминов. Компьютерная тестирующая система обеспечивает, с одной стороны, возможность самоконтроля для обучаемого, с другой – берет на себя часть текущего или итогового контроля.

Использование подобных учебных пособий в корне меняет методику проведения занятий. На лекции студенты получают возможность самостоятельного изучения темы под руководством преподавателя, а преподаватель выполняет функцию организатора этой работы. Модульное

представление каждой темы позволяет студентам осуществить самоконтроль усвоения знаний в любое удобное для него время. Использование новых учебных пособий, подготовленных на основе соединения модульных и компьютерных технологий, позволяет индивидуализировать обучение, актуализировать уже имеющиеся знания, каждому участнику учебного процесса выполнять работу в собственном режиме, осуществлять самоконтроль усвоения знаний. Эффективному усвоению учебного материала в условиях современного информационного развития общества наиболее результативными, по нашему мнению, является мультимедиа, основанные на специальных аппаратных и программных средствах. Одним из неоспоримых преимуществ мультимедиа является возможность разработки на их основе интерактивных компьютерных презентаций практически по всем дисциплинам.

Список литературы

1. Джураев Р. Х. Интегративно-модульная технология непрерывной профессиональной подготовки специалистов технического профиля // Формирование личности обучающегося в условиях инновационных технологий. – Ташкент, 2009.
2. Кедрова Г.Е., Дедова О.В. Компьютерный языковой учебник в Интернете // Интернет. Общество. Личность. (ИОЛ– 99). докл. междунар. конф. – Вып. 2. – СПб., 1999.
3. Цой М.Н. Современные информационные технологии в развитии и совершенствовании национальной системы непрерывного образования // Современные технологии в учебно-воспитательном процессе: моногр. / – Ташкент, 2009.

РАЗВИТИЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

*Деконов Хасанбой, Научный исследователь
Каракалпакского государственного педагогического института*

Педагогическая теория, как все науки, находится в постоянном развитии и движении. Какие-то положения теряют силу и актуальность, возникают новые положения. Источники различны: во-первых, познание углубляется в силу логики развития самой педагогики; во-вторых, в практике, особенно в опыте мастеров и новаторов, добываются действенные подходы, при обобщении которых возникают новые знания; в-третьих, отдельными учеными или научными школами открываются неизвестные ранее знания.

По итогам формирующего эксперимента выявлено, что современному учителю как никогда раньше необходимы творческое, независимое, новое педагогическое мышление, самостоятельность поступков и оценок. Он постоянно должен следить за развитием передовой педагогической мысли, использовать ее достижения, учитывать условия конкретной ситуации, а иногда и изменять, совершенствовать ее, выбирая наиболее оптимальные пути достижения намеченной цели. Учитель должен быть личностью, способной зажечь учащихся, с широким кругозором, желанием приобретать новые

методологические знания и делиться ими с учащимися, осознающей потребности ученического коллектива, волевой, энергичной, целенаправленной, но не подавляющей своих воспитанников, а, наоборот, активизирующей их самостоятельную деятельность, мышление, способной сотрудничать и умело направлять их работу, обучая анализировать и давать оценку ее результатам.

В процессе формирования методологической культуры студенты должны способствовать развитию личности учащихся, их самостоятельности, ответственности, чувства коллективной силы, умения анализировать свою деятельность и оценивать ее. Диагностические и прогностические методы выяснили, что на практике меньше степени студентов обладают этими умениями, знают и используют опыт передовых учителей. Некоторые еще не осознали прогрессивного значения педагогики сотрудничества и повторяют ошибки авторитарного (а не традиционного) метода обучения и воспитания: сами составляют планы контрольных уроков, не привлекая учащихся и не учитывая их интересов. Другие, предпочитая во всем следовать рекомендациям программ и книг для учителя, не работают творчески и не учитывают особенностей каждого класса. В результате учащиеся не испытывают интереса к таким урокам, а иногда ими овладевает чувство страха перед контрольными уроками. Учащиеся продолжают быть пассивными, замкнутыми, инертными. Большинство студентов не владеют методиками проведения контроля знаний, не учитывают их соответствия возрастным особенностям, изучаемым темам.

В работе по формированию методологической культуры будущего учителя мы исходим из того, что оно возможно лишь в условиях тесного сотрудничества вуза и школы. Непосредственное участие студентов в педагогическом процессе школы, их отношения с детьми, решение многочисленных профессиональных задач формирует педагогические и профессионально значимые качества личности студентов. Именно во время прохождения педагогической практики в школе студенты овладевают многочисленными профессиональными умениями и навыками, а также таким важным компонентом методологической культуры как опыт творческой деятельности.

Однако, в ходе научного наблюдения выяснилось, что педагогическая деятельность в школе как источник формирования методологической культуры будущего учителя детерминирована внешними и внутренними условиями ее организации. Данные анкетирования студентов позволяют утверждать, что их профессиональная деятельность осуществляется там, где со студентами работают грамотные, инициативные, творческие учителя, проявляющие доброжелательность, заботу и оказывающие помощь студентам в овладении ими педагогической профессией.

Важным условием организации педагогической практики является наличие программ, специальных заданий по изучению личности учителя, выделения компонентов его профессионального мастерства.

Среди внутренних условий организации педагогической практики студентов мы, прежде всего, выделяли активную творческую педагогическую

позицию студентов во всех видах профессиональной деятельности, в их общении с учащимися, в проявлении инициативы и творчества. Методологическая культура творческой практики ставит студента в активную деятельную позицию, способствует формированию интереса и потребности в педагогической деятельности, развитию профессионально значимых качеств личности педагога, общепедагогических умений, а главное опыта творческой деятельности.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННОГО ФОРМ КОНТЕКСТНОГО ОБУЧЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

М.Ж. Султанбек, PhD доктор

*заместитель декана Подготовительного
факультета Международного казахстанско-турецкого
университета им. К.А. Яссави, г. Туркестан, Казахстан*

В контексте современного процесса модернизации высшего образования в Казахстане и в Украине направлении в гуманизации и ориентации на «личностное измерение» все более значимыми становятся практико-ориентированные системы образования, позволяющие организовать учебный процесс с учетом специфики будущей профессии. Наиболее продуктивным в этом плане является контекстное обучение, поскольку именно оно способствует преодолению целого ряда противоречий, существующих в традиционно высшим образованием и приводящих к таким недостаткам, как: отсутствие профессиональной мотивации, формальность знаний, неумение их использования в практической работе, длительная адаптация молодых специалистов к профессиональной деятельности и т. д. В ходе теоретического обоснования базовых понятий исследования нами было установлено, что контекстное обучение будущего учителя начальных классов является образовательной системой. В которой на основании идей полипарадигмальности, полиподходности моделируется предметный и социальный контекст будущей профессиональной деятельности, результативно-целевой основой, которой мы считаем формирование профессиональной компетентности будущего специалиста (и особенно ее рефлексивного компонента). Содержание образования в формате контекстного обучения мы определяем как систему знаний, умений и навыков, синтезирующихся в определенном опыте, интериоризация которого приводит к формированию профессионально-личностных качеств, адекватных будущей профессиональной деятельности. Уже из приведенных дефиниций основных понятий исследования становится очевидным, что ведущая проблема контекстного обучения заключается в решении вопроса, как перейти от обучения к труду, имея дело не с профессиональными реалиями, а с их информационными, знаковым моделям и формам учебной деятельности. Как известно из диалектической теории, всякое содержание приобретает ту или

иную форму, которая является способом его существования и реализации. То есть они являются сторонами определенного целого, а именно: содержание–динамической, а форма–устойчивой системой связей предметов.

Несоответствие содержания и формы, т.е. противоречие между ними, возникающее в ходе развития, преодолевается отвержением старой и возникновением другой формы, адекватной новому содержанию. Логично, что реализация рассмотренного подхода к пониманию содержания образования в контекстном обучении редусматривает определенные формы организации обучения. Возникает вопрос, какие организационные формы контекстного обучения являются более адекватными ситуации профессиональной деятельности учителя начальных классов и целесообразными в процессе подготовки специалистов данного профиля в высшем учебном заведении? Различные аспекты проблемы контекстного обучения разрабатываются в трудах А.Вербицкого и представителей его научной школы, а именно: концептуальные положения и сущность контекстного обучения (А.Вербицкий), формирование профессиональной компетентности в условиях контекстного обучения (О.Ларионова, Е.Попова, К.Шапошников), психологические основы контекстного обучения (Т.Дубовицкая, Н.Жукова), формирование ценностно-мотивационной сферы личности будущего специалиста в процессе контекстного обучения, в частности, личностной и профессиональной направленности (Ю.Верхова), познавательной и профессиональной Н.Борисовой. Однако при такой заинтересованности проблематикой организационных форм обучения, а также различных аспектов контекстного обучения, вопросы внедрения организационных форм контекстного типа в систему профессиональной подготовки будущего учителя начальных классов остается вне поля зрения ученых. Целью представленной статьи является рассмотрение организационных форм обучения контекстного типа и обоснование целесообразности их использования в системе профессиональной подготовки будущего учителя начальных классов. Понятие „форма” не имеет четкого определения в педагогической науке. Так, И.Харламов констатирует, что многие ученые просто обходят этот вопрос и ограничиваются обыденным представлением о сущности данной категории [9]. А. Хоторской отмечает, что понятие „форма” используется двух вариантах: как „форма обучения” и как „форма организации обучения” [10]. При этом форма обучения – это специальная конструкция процесса обучения. Ее характер, по мнению Ю.Бабанского, определяется содержанием процесса обучения, методами, средствами, видами деятельности учащихся и представляет собой внутреннюю организацию обучения [7]. Форма организации обучения, согласно трактовке Н. Волковой, является способом организации учебной деятельности, который регулируется заранее определенным распорядком; внешним выражением согласованной деятельности учителя и учащихся, осуществляющейся в определенном порядке и в определенном режиме. Учитывая рассмотренные подходы, мы трактуем форму организации контекстного обучения как внешнее выражение согласованной деятельности

преподавателя и студента, а также студентов между собой в процессе учебной деятельности академического типа, квазипрофессиональной, учебно-профессиональная деятельности и соответственно в семиотических, имитационных и социальных моделях обучения. Рассмотрим ведущие формы организации контекстного обучения, использование которых, является наиболее целесообразным в процессе профессиональной подготовки будущего учителя начальных классов. При этом подчеркнем, что нами использовались имитационные и неимитационные формы организации обучения, то есть, соответственно, те, которые основаны на имитационных (базируются на моделировании среды, ситуаций профессиональной деятельности) либо неимитационных (отсутствует моделирование предмета обучения) методах обучения. В нашем исследовании мы рассматриваем их в модифицированном виде и обосновываем значимость и целесообразность реализации контекстном обучении рефлексивно ориентированной лекции. Рассмотрим ее сущность. Рефлексивно ориентирована контекстная лекция–организационная форма контекстного обучения, в которой информация, предоставляемая преподавателем, соотносится с обращением студента к себе, а именно, с самоанализом и самоисследованием, в основе которых лежат рефлексивные механизмы личности и формируются совокупность самостоятельных (устойчивое положительное отношение к рефлексии; склонность к рефлексивной деятельности, знания и умения, отражающие все составляющие контекстной рефлексии как профессионально значимого качества в формате рефлексивной компетентности) и рефлексивно детерминированных (мотивационная, смысловая, субъектная сфера личности) рефлексивных конструктов будущего учителя начальных классов. Логично, что в контекстном обучении особое значение приобретают имитационные формы организации обучения, в основе которых заложена идея активной учебно-познавательной деятельности, в которой студент получает возможность освоения целостной профессиональной деятельности или крупных фрагментов в процессе ее имитации. В свою очередь имитационные формы организации обучения делятся на игровые и неигровые. Уточним, что в неигровых формах обучения имитируется, преимущественно, только какая-то сторона процесса обучения. Игровые же формы обучения строятся на его имитации в виде игры по определенным правилам. Именно такой является деловая игра. Охарактеризуем ее сущность. Деловая игра. В нашем понимании деловая игра является, с одной стороны, формой контекстного обучения, а с другой-видом профессиональной деятельности студентов. Заметим, что для нас приоритетным является первый подход, согласно которому мы определяем деловую игру как форму организации обучения, отражающую в образовательном процессе предметный и социальный контекст профессиональной деятельности учителя начальных классов и моделирующую систему отношений с младшими школьниками и их родителями. Источником содержания деловой игры, а именно его предметной и социальной составляющих, является будущая профессиональная деятельность, а также реализация механизма контекстуализации деловой игры.

Таким образом, деловая игра является одной из базовых форм контекстного обучения и квазипрофессиональной деятельности и имеет очевидные преимущества, а именно: применение деловых игр в системе профессиональной подготовки учителя начальных классов в вузе позволяет максимально приблизить учебный процесс к профессиональной деятельности, учесть реалии современной начальной школы; студент в специально созданных условиях „проживает различные ситуации, которые дают ему возможность формировать мировоззрение, умение принимать решения в условиях конфликтных ситуаций, отстаивать свои предложения, развивать навыки совместной коллективной работы. В нашем исследовании мы вводим и обосновываем понятие педагогической задачи контекстной направленности, в которой средствами моделирования предметного и социального контекста воспроизводится содержание будущей профессиональной деятельности и осуществляется общее и профессиональное развитие личности будущего специалиста. Цель задач контекстного типа соотносится с ведущей целью разработанной нами технологии контекстного обучения будущего учителя начальных классов, связанной с формированием рефлексивной компетентности, а также рефлексивно детерминированных личностных конструктов, а именно: профессиональной мотивации, смысловой сферы, профессиональной субъектности. Педагогични задачи контекстной направленности по временным параметрам и масштабу задач подразделяются нами на стратегические, тактические и оперативные. При этом стратегические задачи направлены на формирование рефлексивной компетентности будущего учителя начальных классов. Сущностью тактических задач контекстной направленности является формирование определенных составляющих рефлексивной компетентности будущего учителя начальных классов, а именно: отдельных видов педагогической рефлексии, а также ее структурно-деятельностных составляющих.

Оперативные задачи контекстной направленности представляют собой определенный рефлексивный выход, рефлексивный акт. Под функциональными компонентами педагогической деятельности мы разделяем задачи контекстной направленности на рефлексивно-аналитические, проективные, игровые. При этом рефлексивно-аналитические задачи, связанные с анализом педагогической ситуации, на фоне которой строится задача. Проективные задачи направлены на разработку проекта решения. Целью игровых задач является практическое внедрение проекта решения на основе моделирования в учебном процессе предметного и социального контекста профессиональной деятельности будущего учителя начальных классов. Приведем несколько примеров использования организационных форм контекстного обучения. Учебная деятельность академического типа, основу которой составляет передача и усвоение информации, дисциплина „Педагогика‖ (интегрированный курс), раздел „Общие основы педагогики, тема лекции: „Возрастная периодизация развития личности. В этом случае возможно использование „лекции вдвоем. Ее могут провести вдвоем

педагог и психолог с целью формирования интегрированных междисциплинарных знаний по возрастной периодизации, возрастных психолого-педагогических особенностей младшего школьника и их учета в учебно-воспитательном процессе в начальной школе. Деловая игра „Первая встреча учителя с 6-летними первоклассниками для студентов 2 – го курса специальности „Начальное образование, учебная дисциплина „Теория и методика решения профессионально-педагогических задач, которая согласно технологии контекстного обучения совпадает с этапом квазипрофессиональной деятельности. Цель игры: формирование опыта установления первичного контакта с 6 -летними первоклассниками накануне учебной практики „Первые дни ребенка в школе, формирование навыков общения, сотрудничества, определенной педагогической позиции, овладение способами действий в определенных моделируемых ситуациях.

Предмет игры: ситуация первой встречи учителя с первоклассниками. Комплект ролей и функций игроков: учитель начальных классов, организующий первичный контакт с детьми, 6-летние дети, которые впервые пришли в школу, их родители. Сценарий игры: проведение психогимнастических упражнений для снятия психического напряжения детей, а также для их знакомства; беседа с детьми на основе „межсубъектного взаимодействия на тему: „Каким вы представляете свое обучение в школе? с целью формирования школьной мотивации детей, а также образа „Я – ученик; беседа с родителями по формированию их ожиданий, адекватных возможностям их детей. Таким образом, в организационных формах контекстного обучения отражаются ведущие его преимущества, а именно: студент с самого начала находится в деятельностной позиции; включается весь потенциал активности по принятию совместных решений; знания усваиваются в процессе решения моделируемых профессиональных ситуаций; используется сочетание индивидуальных и коллективных форм работы студентов, позволяющие развивать деловые и коммуникативные качества личности; внедряется модель „межсубъектных отношений между преподавателем и студентами, способствующая формированию субъектной позиции, рефлексивности учителя начальных классов. В формате данной статьи мы имели возможность рассмотреть только основные организационные формы контекстного обучения. Дальнейшей разработки требует вопрос о реализации видеосредств в системе контекстного обучения будущего учителя начальных классов.

Список литературы

1 Вербицкий А.А. Психолого-педагогические особенности деловой игры как формы знаково-контекстного обучения // Игровое моделирование: Методология и практика. – Новосибирск: Наука СО АН СССР, 1987. – С.78–100.

2 Волкова Н.П. Педагогика: Пособие для студентов высших учебных заведений / Н.П. Волкова.– М.: Академия, 2001. – 576 с.

- 3 Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения /Н.В. Кузьмина. – М.: Высш. шк., 1990. – 119 с.
- 4 Кузьмина Н.В. Методы системного педагогического исследования / Н.В. Кузьмина. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1992. – 126 с.
- 5 Матюшкин А.М. Проблемы развития профессионального теоретического мышления /А.М. Матюшкин. – М.: Просвещение, 1980. – 149 с.
- 6 Моделирование педагогических ситуаций: проблемы повышения качества и эффективности общепедагогической подготовки учителя /Ю.Н. Кулюткина, Г.С. Сухобской, Я.И. Петров и др. – М.: Педагогика, 1981. – 120 с.
- 7 Педагогика / Под ред. Бабанского Ю.К. – М.: Просвещение, 1988. – 479 с.
- 8 Спирин Л. Ф. Теория и технология решения педагогических задач (развивающее профессионально-педагогическое обучение и самообразование) / Л.Ф. Спирин; ред. П.И. Пидкастый. – М.: Рос. пед. агентство, 1997. – 173 с.
- 9 Харламов И.Ф. Педагогика / И.Ф. Харламов. – М.: Высшая школа, 1990. – 576 с.
- 10 Хуторской А. В. Современная дидактика: учебник для вузов /А.В. Хуторской. – СПб: Питер, 2001. – 544 с. Желанова В.В.

САМОСТОЯТЕЛЬНАЯ РАБОТА СТУДЕНТОВ В СОВРЕМЕННОЙ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

*Ш.Норкулов, Д.Қамбаров, Э. Тұрабаев,
старшие преподаватели ГулГУ*

В настоящее время наблюдается существенный разрыв между теоретическими достижениями педагогической науки, психологии и методики и опытом учебно-воспитательной работы школ и вуза. Ликвидация этого разрыва во многом зависит от того, как педагогические коллективы изучают достижения педагогической науки, передовой опыт школ, критически оценивают и пересматривают свою собственную практику. Особая роль в этих условиях принадлежит преподавателям психолого-педагогических дисциплин, направляющим и организующим систему самостоятельной работы будущих учителей.

Студенты с низкой мотивацией учебы рассматривают самостоятельную работу, самостоятельную подготовку как обычную учебную нагрузку, как вид домашних заданий, которые не обязательно выполнять. Более того, они постоянно ссылаются на уважительные причины и «объективные» трудности.

Многие студенты с трудом постепенно вырабатывают эффективный стиль учебы, а также и самостоятельной работы. Это больше относится к студентам – будущим учителям.

Организация и эффективность самостоятельных занятий будущих учителей могут быть улучшены, для чего, по нашему мнению, необходимо следующее:

- формирование методологической культуры умственного труда студентов и осознанный подход к мотивационно - ценностным отношениям к профессии;

- устранение чрезмерной загрузки студентов;

- обеспечение необходимых условий для самостоятельных занятий студентов.

Самостоятельная работа является важной составной частью основной учебной деятельности студентов. Она в значительной степени определяет успех учебы, способствует активному развитию личностно-профессиональных качеств. Вместе с учебными занятиями это решающий плацдарм для выработки методологической культуры личности будущего учителя. Однако, по нашим наблюдениям, эффективные, научно обоснованные методы самостоятельных работ ещё не заняли в жизни студентов должного места.

Рассматривая проблему формирования методологической культуры студента в системе его непрерывного педагогического образования при изучении педагогических дисциплин в качестве важнейшего звена подготовки будущих учителей к практической работе, считаем, что самостоятельная работа помогает и самому преподавателю в изучении индивидуальных особенностей и творческих возможностей студентов. Проявление и развитие творческой индивидуальности студентов в процессе все более усложняющейся самостоятельной работы позволяет преподавателю или учителю совершенствовать свое мастерство, открывает перед ним новые возможности для улучшения своей системы преподавания. Отсюда возникает необходимость в разработке исходных положений, принципов и методов педагогического воздействия на студентов (или на учащихся) в процессе организации и проведения самостоятельной работы по всему циклу психолого-педагогических дисциплин.

Потребность в творчестве принадлежит к числу наиболее естественных человеческих потребностей. Наличие этой потребности учащихся любого учебного заведения уже само по себе приводит к целенаправленному самостоятельному развитию умственной деятельности, связанному с системой профессионального воспитания и самовоспитания. Для любого учителя или преподавателя в этих условиях возникает проблема совершенствования педагогического мастерства, изучения особенностей педагогического воздействия на развивающуюся личность, выбора наиболее эффективных форм, методов и приемов раскрытия творческих потенциальных сил и способностей учащейся молодёжи. В условиях независимости создаются наиболее благоприятные условия для развития нового профессионального творческого мышления, научных интересов, склонностей, способностей как педагога, так и его учеников.

Как мы уже отметили выше, отсутствие потребности в творческой самостоятельной работе у отдельных студентов может быть связано либо с пренебрежением педагогических коллективов или отдельных преподавателей законами физического, психического и умственного развития данной возрастной группы, либо с недостаточным овладением навыками и умениями

рационализации преподавания и учения, либо с чрезмерным удельным весом работ воспроизводящего характера, парализующих формирование и развитие творческой индивидуальности преподавателей и студентов. В психолого – педагогической, методической литературе и опубликованных научных статьях, посвященных процессу формирования методологической культуры вообще и особенно методологической культуре организации самостоятельной работы, недостаточно представлена система раскрытия потенциальных творческих умственных сил, творческой индивидуальности, интересов и способностей личности как ученика, так и его учителя. Упор, который делается рядом авторов на отработку у учащихся поэтапного усвоения знаний, не дает возможности понять всю сложность и противоречивость процесса педагогического воздействия на той стадии, когда он переходит от низших форм к высшим, от приучения к методам элементарного мышления к раскрытию неповторимого своеобразия его ума и характера на высшем этапе овладения научными знаниями.

КУЧАЙТИРГИЧЛАР МАВЗУСИНИ ЎҚИТИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎЛЛАРИ.

Жўраев Ю.К.

Низомий номидаги ТДПУ

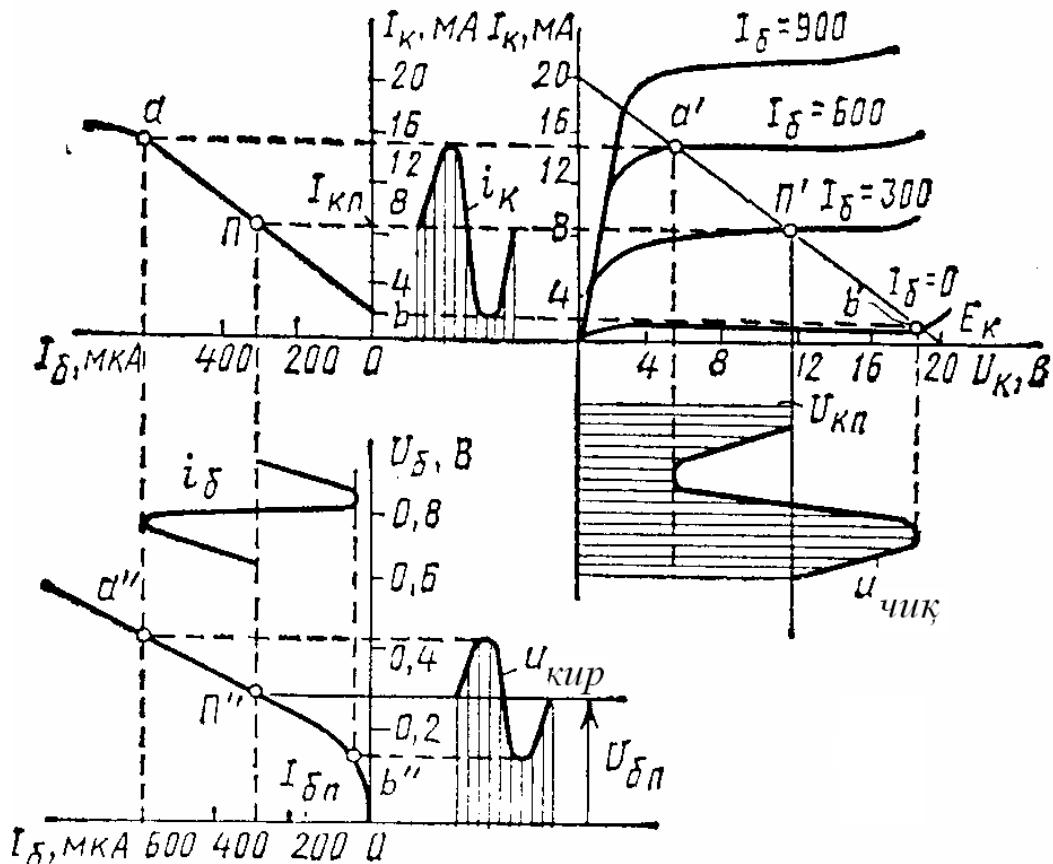
Мустақил Ўзбекистонда юз бераётган туб ислоҳотлар жамиятимизнинг барча соҳалар билан бир қаторда таълим тизимида ҳам туб ўзгаришлар пайдо қилмоқда.

Жамиятимизда амалга оширилаётган бу янгиланиш жараёни факат ҳозирги кунни эмас, мамлакатимизнинг келажагини, унинг жаҳондаги тараққий этган давлатлар қаторида ўрин олишдек буюк мақсадни ҳам кўзлайди. Бу мақсадга эришиш учун албатта юқори малакали кадрлар жуда зарур. Жаҳон талабларига жавоб берадиган кадрларни тайёрлаш кўп жиҳатдан педагогнинг маҳоратига, моддий техникавий база ва дарсни ташкиллаштирилишига кўп жиҳатдан боғлиқ.

Ахборот ва юқори технологиялар асири деб аталаётган XXI асрда микросхемалар, микроэлектроника, компьютер техникаси, радио қурилмалар, технологик жараёнларни бошқариш ва автоматлаштириш, роботатехника ва коинотни ўрганиш каби қўпгина бошқа соҳаларда электрон кучайтиргичлардан фойдаланилади.

Талабаларга электрон кучайтиргичларни ишллаш жараёнини тушунтиришда аналитик ва график усулларидан фойдаланилади. График усули асосида кучайтиргичнинг иш жараёнида ҳосил бўладиган ҳар хил чизиқсиз бузилишлар сабабларини график орқали кўрсатиш мумкин. Масалан транзисторларда йиғиладиган кучайтиргичлар схемасининг ишлаш жараёни 1-расмдаги график орқали транзисторнинг нормал ҳолатидаги иш режимини аниқлаш мумкин бўлиб (яъни сигналларни кучайтиришда минимал бузилишлар ҳосил бўлиши) a' b' нуқталар оралиғидаги иш участкаси, n' нуқтаси эса иш нуқтаси кўринишида ифодаланган.

Кучайтиргич каскадининг ишлашини таҳлил қилиш учун транзисторнинг чиқиши, кириши, динамик характеристикаси ва ўтиш характеристикаларини жамлаб уларни координата ўқидаги масштабларини бир хил қилиб 1-расмидаги кўрсатилгандек ифодалаш мумкин. Бунда ўтиш характеристикаси тажриба орқали олинмайди, аналитик йўл билан ҳисобланади. 1-расмда кўринадики, транзисторнинг кириш характеристикаси 90^0 га бурилган бўлиб, кириш характеристикаси, ўтиш характеристикаси, сўнг чиқиши характеристикасини кириш сигнални таъсирида боғлиқлиги ифодаланади. Яъни графиклар мажмуасида n' , n ва n'' транзисторнинг иш нуқталарини, a' , b' , a , b , a'' , b'' нуқталар оралиғи иш участкасини ифодалайди. Кучайтиргичнинг киришга берилаётган U_{kip} нинг таъсирида база токининг ўзгариши, коллектор токининг ўзгариши, яъни кучайтиргич чиқиши U_{chik} нинг график ифодаси ва кириш ва чиқиши сигналининг бир-бирига боғлиқлиги яққол кўрсатилгандир.



1-расм.

Кучайтиргич чиқишида U_{chik} нинг амплитуда қиймати R_k резистори қийматига боғлиқ бўлиб, R_k нинг қиймати бир неча кОм қилиб танланади.

1-расмларда кўринадики, кириш сигнални U_{kip} берилганда база занжирида ўзгармас I_{on} ва ўзгарувчан i_b ташкил этувчилари ҳосил бўлади. Улар таъсирида коллектор занжирида ўзгармас ташкил этувчи I_{kn} ва ўзгарувчан i_k токлари ҳосил бўлади. I_k нинг ўзгаришини динамик чизиқ орқали коллектор кучланиши билан R_k даги кучланишлар ўзгаришини кўриш мумкин. Бу потенциаллар

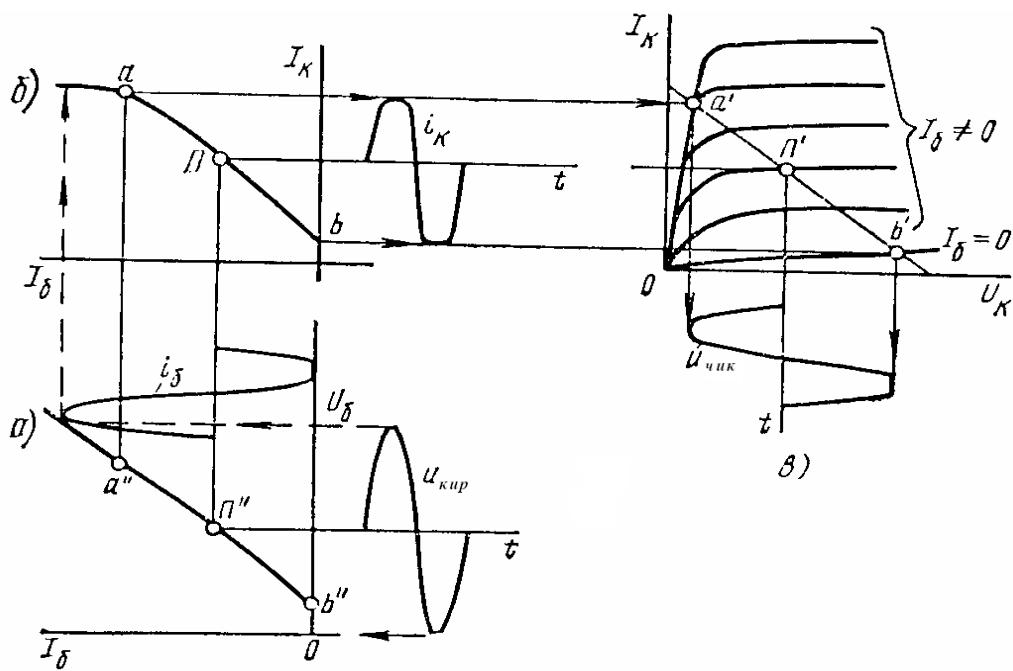
тушуви ўзгармас ва ўзгарувчан икки ташкил этувчидан иборат бўлади. Ўзгарувчан ташкил этувчи кучайтиргичнинг чиқиш сигналини ифодалайди ва унинг қиймати чиқиш сигналининг қийматига тенг бўлиб, фазаси эса кириш сигналига нисбатан тескари фазада бўлади. Чиқиш кучланиши $U_{\text{чиқ}}$ нинг қиймати қўйидаги формула билан ифодаланади:

$$u_{\text{чиқ}} = -R_k i_k$$

Кириш сигнали учун эса $u_{\text{кир}} = R_{\text{кир}} i_{\text{кир}}$ тенглик мос келади. Чиқиш сигналининг қиймати $U_{\text{чиқ}}$ кучайтиргичга берилаётган кириш сигналидан бир неча ўн, юз марта катта бўлади. Чунки $i_k > i_\delta$ ва $R_k > R_{\text{кир}}$ дан катта, бунда $i_\delta \approx i_{\text{кир}}$ га тенг. Агар кириш кучланиши $U_{\text{кир}}$, база токи i_δ ва коллектор токи i_k динамик характеристиканинг чизиқли қисмида (иш участкасида) ётса, кучайтиргич чиқиш сигналининг кўриниши кириш сигналининг кўриниши билан бир хил шаклда бўлади. Масалан, кириш сигнали синусоидал кўринишда бўлса, кучайтиргичнинг чиқиш сигнали ҳам синусоидал кўринишга эга бўлиб, фақатгина фазаси 180° га силжиган бўлади.

Агарда кириш сигналининг амплитуда қиймати катта бўлиб иш участкасидан чиқиб кетса (иш участкасидан ташқарида, кириш ва ўтиш характеристикалари чизиқли эмасдир), коллектор токи i_k нинг шакли бузилади (2-расмга қаранг).

Бу эса чиқиш сигналининг шаклини ўзгаришига олиб келади. Бундай кўриниш чиқиш сигналининг бузилиши дейилади. Бузилиш кириш кучланишининг чегара амплитудасини (бузилиш ҳосил бўлмайдиган максимум қиймат)аниқлаш учун кучайтиргичнинг амплитуда характеристикиси $U_{\text{чиқ}} = f(U_{\text{кир}})$ дан фойдаланилади.



2-расм

Амалиётда кучайтиргич каскади кириш қаршилигининг қиймати бир неча ўз Ом дан, бир неча кОм гача бўлади. Чиқиш қаршилиги эса одатда кириш қаршилигидан катта бўлади. Кўпинча кириш сигнал манбаи катта қаршиликка

эга бўлиб, юклама қаршилиги эса унга нисбатан кичик бўлади. Кучайтиргичларни уланиш қаршиликлари бир-биридан кескин фарқланиши сабабли қучайтиргич кириш ва чиқишиларини сигнал манбаи ва чиқиш юкламаси билан боғлаш анча қийинчиликларга олиб келади. Яъни киришга берилаётган сигналнинг қиймати ва юкламага узатилаётган сигналнинг қиймати бир мунча ютилишга сабаб бўлади. Бундай камчиликни йўқотиш учун кириш сигналининг манба қаршилигини кучайтиргичнинг кириш қаршилиги билан, кучайтиргичнинг чиқиш қаршилигини эса истеъмолчининг қаршилиги билан тенглаштириш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Мирзиёев Ш.М. Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида. Тошкент: 2017 йил 20 апрель, ПҚ-2909-сон.
2. Рўзиева Д.И., Усмонбоева М.Х., Холиқова З. Интерфаол методлар моҳияти ва қўлланилиши. Методик қўлланма. – Тошкент: Низомий номидаги ТДПУ нашриёти, 2013. – 136 б.
3. Ступина С.Б.Технологии интерактивного обучения в высшей школе: Учебно–методпособие. Саратов, 2009. 52 с.
4. Ш.Шарипов, Ю.Жўраев. Саноат электроника асослари. Тошкент- 2009

ПРОФЕССОР ӨСЕРБАЙ ӘЛЕЎОВ ХАЛЫҚ ПЕДАГОГИКАСЫ ҲАҚҚЫНДА

*Ю.Е.Пурханов
ҚМУ ассистенти*

Белгили алым Қарақалпақстан Республикасына хызмет көрсеткен илим ғайраткери, педагогика илимлериниң докторы, профессор Ө.Әлеўов өзиниң илим-изертлеў жумысларында халық педагогикасын миллий тәрбияны жетилистириўдеги әҳмийетине үлken итибар менен қарады. Халықтың урп-әдәт, дәстүрлери ҳәм халық дөретпелери халықтың аўыз-еки педагогикасы болғанлығын ескертип, изертлеўлеринде тәрбияның питекантроп, синантроп ҳәм неандерталлық заманлардан әййемги қәёумлик дәўирден баслап эволюциялық қәлиплесиўин ашып берди. Оның пикиринше халықтың қәлиплесиўи жаслар тәрбиясы беккем байланыслылықта раўажланған[1.57].

Алымның пикиринше: «халық педагогикасы, дәстүрий педагогикалық мәденият кең мазмундағы тәрбия системасын усынады. Бундағы инсанды қәлиплестириўши тәрбиялық факторлар, тәрбиялық усыл ҳәм қураллар, тәрбия түрлери айрықша мол ҳәм түр-түрлилікке ийе. Халық педагогикасы инсанды халық перзенти етип тәрбиялауды мақсет етеди. Жасларды халық педагогикасы дәстүрлерин қабыл еттирип қәлиплестириў оларда өз елин, халқын, өзин-өзи анлаўын нәтийжели әмелге асырады, өзиниң миллий айырмашылығын түсинип ер жетиўине еристиреди. Халық педагогикасында тәрбия процесси халық тұрмысының айрылмайтуғын бир бөлими есапланып, бунда халықтың массалық түрде өзлериниң тиккелей тәрбия исине араласыўы иске түсип, балалардың өзлериниң педагогикалық процесске қатнасыўы да әмелге асырылған»[2.102].

Проф. Ө.Әлеүовтың тастыйқлауынша: қарақалпақ халқының ҳәр бир қаҳарманлық дәстаны («Алпамыс», «Қырқ қызы», «Шаряр», «Коблан», «Ер Зийүар» х.т.б.) батырдың туғылығынан баслап мақсет-мурадына жеткенге шекемги халық педагогикасындағы жеке адамды қәлиплестирип шығарыудың өзине тән тәрбиялыштық тәжирийбеси есапланады. Дәстанларда бир-бирине уқсамаған инсанның қәлиплесиүинин түрли педагогикалық факторлары иске салынып, халықтың әрман еткен идеал адамын жетилистириў жолы, усыллары баянланылады. Бул тәрептен қарағанда қарақалпақ халқының ҳәр бир дәстаны батырды тәрбиялау бойынша өз өрнегине ийе халықтың тәжирийбе жүргизиў усыллары ҳәм оның нәтийжелери есапланады [3.46].

Әсиресе, жыраулар халқымыздың усы қаҳарманлық дәстанлары менен терме-толғаулары арқалы халықтың өткен баһытлы турмысын ҳәм көрген қыйыншылықтың жағдайлары менен өқинишлиерин қобызға салып жырлап, инсан ядина түсирип турғанда, адам сезимге берилмей, кеўли босаспай тұра алмайды. Халқының басынан кеширген жақсы-жаман күнлери ядина түсип, қыялышта сол ўақыяларға араласып кетеди, жеделленип, қызыў ҳәрекетлерге бериледи. Халық педагогикасындағы усы руўх адамлардың қанына сицип, кеўлинде сезим болып уялап, өз халқын сүйиўди, елиниң патриоты болыўшылықты қәлиплестириди.- деп жазған еди проф. Ө.Әлеўов [1.58].

Үрп-әдет ҳәм дәстүрлерде, әсиресе, фольклорда халықтың жәмиийетлик турмысы ушын үлкен әхмийетке ийе болған математикалық, астрономиялық, ботаникалық, философиялық, этикалық, эстетикалық, психо-педагогикалық ҳ.т.б. илимлер тарауына тиисли билимлер жыйинағы жәмленген. Халықтың көп әсирлик интеллектуал тәжрийбелери тиикарында қәлиплескен бул билимлер жасларға тәлим-тәрбия бериў мақсетинде бир пикирге келген жуўмақтар, дәлилленген түсініктер сыпатында ўәсият қылынған.

Халық тәбиятты, жәмиийетлик турмысты жанлы бақлаулары барысында үйренгенлиги себепли олар жаратқан материаллық ҳәм руўхый миyrаслар әсирлер даўамында адамлардың ақыл-ойлаўшылығын азықландырып келди. Себеби инсанлар тәбиятқа бақлау жүргизиў арқалы зат ҳәм құбылыслардағы көз алдында болып атырған процессті тиккелей қабыл етиўи ақыбетинде қәлесин-қәлемесин белгили дәрежеде дүньяны билиўге ерисип отырады. Усылай екен, халықтың үрп-әдет, дәстүрлери, аўызеки әдебияты ҳәзириги дәүирдеги ақыл ҳәм илимий ойлаўшылықтың қурам бөлеги, қәлиплесиў дереги сыпатында үренилийи лазым. Алымның халық педагогикасы ҳаққындағы ой пикирлери бүгинги күни ғәрэзсиз елиниз жасларын бәркамал әүлад сыпатында қәлиплестирип тәрбиялау барысында үлкен әхмийетке ийе.

Пайдалланылған әдебияттар

1.Ә.Пахраддинов. Проф.Ө.Әлеўовтың илимий-педагогикалық
көзқараслары // Илимий педагогикалық ойлар ҳаққында очерк. Нөкис.
«Қарақалпақстан» 2015. 57-бет

2.Т.Т.Утебаев. Қорақолпоғистонда XX аср иккінчи ярми-XXI аср бошида
таълим-тарбиябий фикрларнинг ривожланиши. Монография. Нукус, «Билим»
2015-й. 102-бет

3.Ө.Әлеўов. Этнопедагогика ҳәм оның өзине тән өзгешеликлери. // Каракалпак халқының этнопедагогикасы. Нөкис. «Билим» 1995. 46- бет.

МАШҚАЛАЛЫ ОҚЫТЫЎ – ЗАМАНАГӨЙ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ИННОВАЦИЯ ҲӘМ ТӘЖИРИЙБЕ СЫПАТЫНДА

П.Абдалиева

*НМПИ Улыўма педагогика ҳәм психология
кафедрасы асистент оқытыўшысы*

Бүгинги күнде жоқары билимлendirиў системасында ең көп қолланылатуғын оқытыў технологиясынан бири машқалалы оқытыў технологиясы саналады. Оның ўазыйпасы актив билиў процессине шақырыў ҳәм пикирлеўде илимий-изертлеў усылын қәлипестириў. Машқалалы оқытыў еркин пикирлеўши шахс мақсетлерине туýры келеди. Бул түрдеги оқытыўдың дәслепки пикирлер американлық алым психолог ҳәм педагог Ж.Дьюи тәрепинен тийкарланған. Ол 1894 жылда Чикаода оқытыў оқыў жобасы бойынша емес, ал ойын ҳәм мийнет тийкарында алып барылатуғын мектепти шөлкемlestirген. Откен әсирдиң 60-жылларында машқалалы оқытыў Л.Рубинштейн, М.И.Махмутов, В.Окон, И.Я.Лернер сыйақлы илимпазлардың көз-қараслары негизинде және де раýажланған.

Машқалалы оқытыўдың тийкарын машқала яки машқалалы ўазыйпадан ибарат болып, машқалалы оқытыў технологиясы олардың шешимин табыўға хызмет етеди. Мазмұнына қарай машқала оны келтирип шығарған себеплерин үйрениў, оны шешиўде нәтийжели усыл, метод ҳәм қуралларын излеў, олардың нәтийжели екенлигин тийкарлаўши дәлиллерди топлаў, дәлиллерди жаңаша түсіндіриў тийкарында шешиледи.

Машқалалы оқытыў технологиялари талаба искерлигин жеделlestiriүге тийкарланады. Бул технологиялардың тийкарғы идеясы – шахсты пикирлеўге, машқала мазмұнын түсініп жетисиў, машқалалы ўазыйпаны шешиўге шақырыў, ондағы машқаланы көре алыў, шешимин табыў жолында изертлеў алып барыў ҳәм машқаланы шешиў қәбилетине ийе болыўын тәмийинлеў саналады.

Машқалалы оқытыў процессин шөлкемlestiriүде оқытыўшы тәрепинен қолланылатуғын методлар да үлкен әхмийетке ийе. Сонықтан оқытыўшылар оларды туýры таңлаўға итибар қаратыў зәрур. Тәжирийбеде машқалалы оқытыў методларының бир неше түрлеринен оқытыў процессинде кең түрде қолланылады. Олардан изертлеў методы, эвристикалық метод, машқалалы ўазыйпаларды жаратыў методы ҳ.т.б. санап өтсек болады. Машқалалы ўазыйпаларды жаратыў ҳәм оларды шешиўге тийисли оқыў тапсырмаларын ислеп шығыўда “Кейс-стади” технологиясы бүгинги күнде кең қолланылмақта.

Технология талабаларда предметти өзлестeriүге болған қызығыўшылықты, әмелій көнликпелерди, ўазыйпаны талқылаў ҳәм туýры қабыл етиўге деген дөретиўшилик пенен жантасыў көнликпелерин раýажланырады, түрли машқалалы жағдайлар ҳәм оларды шешиў тийкарында

олар тәрепинен билимлердиң актив өзлестирилиүи ушын имканият жаратылады.

Солай етип, шахсға бағдарланган оқытыў түрлери арасында машқалалы оқытыў үлкен әхмийетке ийе. Машқалалы оқытыў талабаларда еркин пикирлеў, қарап қабыл етиў, өз пикирин тийкарлаў қәбилетлилигин қәлиплестириүши көнликпе, уқыплылықтарын нәтийжели қәлиплестириүге жәрдем береди. Машқалалы оқытыў процессинде белгили технологиялар қолланылады. Бул сыйқылыш технологиялар арасында машқалалы баян етиў, машқалалы лекция, эвристикалық сәүбет, дөретиүшилик тапсырма, мәселелерди машқалалы шешиүдин өптимал вариантының таңлаў, машқалалы ойын сыйқылыштар үлкен әхмийетке ийе. Олардан орынлы, мақсетли ҳәм изшил пайдаланыў оқытыўдың сыпатын жақсылаў, нәтийжеллигин асырыў, талабалардың оқыў-билиў искерлигин асырыўға жәрдем береди.

Пайдаланылған әдебиятлар

1. Абдуқодиров А.А., Пардаев А.Х. Таълим жараёнини технологиялаштириш назарияси ва методологияси. – Тошкент: “Fan va texnologiyalar” нашриёти, 2012.

2. Юзликаев Ф.Р. Педагогика институтида талабаларни дидактик тайёрлаш жараёнини жадаллаштириш. – Тошкент: Фан, 1995.

ABU NASR FAROBIYNING PEDAGOGIK G’OYALARI

*D. M. Kurbanbaeva - NMPI Pedagogika va psixologiya kafedrası o`qituvchisi
H. O. Davlatova – Chet tillari fakulteti talabasi*

O’zbekiston Respublikasi birinchi prezidenti Islom Karimov; “Aql-zakovatli, yuksak ma’naviyatli kishilarni tarbiylasak, oldimizga qo’yan maqsadlarga erisha olamiz, yurtimizda farovonlik vatarqqiyot qaror topadi”, - degan fikri ta’lim va tarbiyani yuksaltirish milliy g’oyani ro’yobga chiqaradigan yangi avlodni voyaga yetkazish davlatimizning eng muhim vazifalaridan biri ekanligini ko’rsatadi [1,8].

Shunday ekan biz buyuk, aziz va sajdagoh kabi muqaddas makonda yashayapmiz. Bizning ulug’ ota-bobolarimiz o’zlarining boy merosini biz yosh avlodlarga bitmas tunganmas xazina sifatida qoldirganlar. Ularning bu boy meroslari bizga asrlar davomida suv va havodek zarur bo’lib, har qadamimizda bizlarga asqotib kelmoqda. Bu ijodiy meroslarning ko’pchiligidagi ta’lim va axloq to’g’risida ko’p bora aytib o’tilgan. Shu o’rinda buyuk bobolarimizdan biri bo’lgan Abu Nasr Farobiyning ta’limiy-axloqiy qarashlari haqida to’xtalib o’tmoqchiman, o’rta asr ijtimoiy falsafiy fikr tarqqiyoti mutafakkir Abu Nasr Farobi nomi bilan bog’liq bo’lib uning inson kamoloti haqidagi ta’limoti ta’lim-tarbiya soxasida katta ahamiyatga ega. Mashhur yunon faylasufi Arastudan keyin Sharqda o’z bilimi, fikr doirasining kengligi bilan nom chiqargan Farobiyni yirik mutafakkir – “ Muallimiy soniy” – “ Ikkinchи muallim”, - deb ataydilar.

O’qitivchilik, yetakchilik xususiyatiga ega bo’lgan, ma’naviyati yuksak shaxs bo’lishi va shaxsni tarbiyalashi lozim. Shaxsning ma’naviy olami yuqori bo’lsa,

tabiiy ravishda bu uning amaliy faoliyatida ham o'z ifodasini topadi, uning g'oyalari jamiyatga singadi.

"O'qituvchi – deydi AlFarobiy, o'z or-nomusini qadrlashi, adolatli bo'lmos'i lozim. Ana shundagina u insonlikning yuksak darajasiga ega bo'ladi va baxt cho'qqisiga erishadi", -deb ta'kidalydi. [2,17]

Farobiy o'z ishalrida ta'lim va tarbiyani uzviy birlikda olib borish haqida ta'lim bergen bo`lsa ham, ammo har birining insonni kamolga yetkazishda o'z o'rni va xususiyati bor ekanligini alohida aytib o`tgan.

Farobiy nihoyatda buyuk olim va mutafakkir edi. Uning quiydagi pedagogic qarashlari yoshlaraga muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Farobiy birinchi bo'lib ta'lim va tarbiyaga ta'rif bergen olim hisoblanadi.

1. Ta'lim - so'z va o'rganish bilangina amalga oshiriladi.

2. Tarbiya – amaliyot, ish, tajriba bilan ya'ni shu yo'l orqali amalga oshiriladi.

3. Har kimki ilm, hikmatni desa uni yoshligidan boshlasin, so'zining ustidan chiqsin, yomon ishlardan saqlanadigan bo'lsin, xiyonat, makr va hiylalardan uzoq bo'lsin, diyonatli bo'lsin, ilm va ahli ilmdan mol - dunyosini ayamsin.

4. Inson yaxshi tarbiya ko'rmagan va turmushda yaxshi tajriba orttirmagan bo`lsa, u ko'p narsalarni nazarga ilmay va ulardan jirkanadi. Bunday narsalar unga noo'rin bo'lib ko'ringan narsalar zaruriy bo'lib chiqadi.

5. Malumki, inson hech qachon tug'ilganda yaxshi yoki yomon bo'lib tug'ilmaydi... Biroq har bir kishida biron bir fazilatga yoki qabihlikka mayl qobiliyati bo'ladi va shu fazilatlarni ikki turga bo'ladi.

1. Fikriy fazilat

2. Xulqiy fazilat.

Fikriy fazilat - aqliy quvvatga kirib, aqillilik, fahm – farosatlilik, zehinlilikdan iborat.

Xulqiy fazilat intiluvchi quvvatga kirib iffat, saxiylik va adolatlilikni o'z ichiga oladi. [3. 30,31]

Xulosa qilib aytganda, buyuk bobomizning yuqoridagi ta'lim va tarbiyaga oid so'zları shaxsni ma'naviyatli inson qilib tarbiyalashga, insonning kamolotga yetishishiga; - ham aqliy, ham axloqiy tarbiyasining o`zaro aloqasi muhim ahamiyatga ega ekanligi yaqqol ochib berilgan. Bundan ko'rinib turibtiki buyuk bobokalonimizning ta'lim - tarbiya haqidagi g'oyalari, fkrlari nafaqat o'sha vaqtida balkim hozirgi rivojlangan asrda ham o'z o'rnini yo'qotmasdan, bola tarbiyasida muhim ahamiyat kasb etib kelayotganligi tafsinga sazovor.

Foydalilanlgan adabiyotlar

1. I.A.Karimov. Jamiyatimiz mafkurasi xalqni xalq, millatni millat qilishga xizmat etsin. "Taffakur jurnali" 1998

2. X. Ibragimov, Sh. Abdullayev " Pedagogika nazariyasi" Toshkent 2008

N. Narziyeva va o'qituvchi Sh. Hayitovlar "Pedagogika tarixi va g'oyalari" Samarqand 2014

QIZ BOLA TARBIYASIDA HADISLARNING TUTGAN O`RNI

D.M. Kurbanbaeva – NDPI Pedagogika vapsixologiya kafedrasini o`qituvchisi
M. B. Davletova – Chet tillari fakulteti talabasi

Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev: “Qiz bolaning kulgusi, hayotdan roziligi – oilaning baxtidir”, - deya ta`riflagan. Avlodni tarbiyalash – insoniyat xizmatidir. Inson aslida baxt va ezhulik uchun dunyoga keladi, shu orzu – umid bilan yashaydi. Insonning shakllanishida, hayotda o`z o`rnini topishida, el – yurt ichida izzat – hurmatga sazovor bo`lishida, yuksak axloq – odob qoidalarini o`zida mujassam etishida oila asosiy o`rinni egallaydi. Oila shunday makon –ki, unda hayotning davomiyligini ta`minlovchi shaxs shakllanadi, etnik madaniyat, urf – odatlar, axloqiy – milliy qadriyatlar saqlanadi va rivojlantiriladi, jamiyat taraqqiyotini belgilovchi iqtisodiy va ma`naviy hayot poydevori qo`yiladi va mustahkamlanadi.

Xonadonda farzand tug`ilishi, oila a`zolari uchun katta baxt va quvонch hisoblanadi. Farzand ulg`aygani sari, ota- onaning qalbidagi umid ham kengaya boradi. Ajdodlarimiz qadimdan bola tariyasi, ayniqsa, qiz farzandning kamoli, istiqboli haqida qayg`urganlar. Zero, qiz bola bo`lajak ona. Ham jismonan, ham ma`nan sog`lom onalardan sog`lom farzand dunyoga keladi.

Islom dini ta`limotida qiz bola tarbiyasiga katta e`tibor qaratilgan. Imom Buxoriy “ Al-adab al-mufrad” kitobida quyidagi hadisni naql etgan. Jobir ibn Abdulloh (Roziyollohi anhu) aytadi: “Rasululloh (s.a.v) : “Kimning uchta qizi bo`lib, ularni o`z qo`lida tarbiyalab, katta qilsa, jannatga kirishi muqarrardir”, dedilar. Shunda bir kishi: “ Yo Rasululloh! Uning qizi ikkita bo`lsa-chi?” deb so`radi. U zot (s.a.v) : “Ikkita bo`lsa ham”, - dedilar”.

Qiz bolani har tomonlama barkamol etib tarbiyalash, unga hamisha g`amxo`rlik qilishning ahamiyati yuksak, oqibati xayrlidir. Oyshadan (Roziyallohu anho) rivoyat qilinadi. “Bir kuni mening huzurimga ikkita qizini yetaklab bir ayol tilanchilik qilib kirib keldi. Mening huzurimda bitta xurmodan boshqa narsa yo`q edi. Men xurmoni bersam, ayol uni ikkiga ajratdi-da, ikki qiziga berdi. Rasululloh (s.a.v) kirganlarida bu haqida xabar bersam, u zot: “Kim mana shu kabi qiz farzand bilan imtihon qilinsa, qizlarini chiroqli parvarish etsa, uning uchun jahannamdan parda bo`ladi”, - dedilar”.

Qiz bola tarbiyasi shunchalar muhimki, inson farzandlari uchun sovg`a olib kelgan bo`lsa, uni tarqatishni avvalo qizlaridan boshlash haqida ko`rsatmalar bor. Faqih Abul-lays as-Samarqandiy “Tanbeh al-g`ofiliyn” asarida quyidagi hadisni naql etgan. Anas ibn Molikdan rivoyat qilinadi: “Payg`ambar (s.a.v) aytadilar: “Kim bozordan farzandiga hadya keltirsa, u sadaqa qilgan kishi kabi bo`ladi, chunki Alloh taolo ayollarga yumshoqlik qildi. Kim ayollarga yumshoqlik qilsa, Allohdan qo`rqib yig`lagan kishi kabidir. Kim Allohdan qo`rqib yig`lasa, uni Alloh kechiradi. Kim qizlari bilan xursand bo`lsa, Alloh qiyomat kuni uni xursand qiladi”.

Oqil odam qizini o`ziga munosib, nomusini saqlaydigan, u bilan qarindoshlari qanoatlanadigan va qizini baxtli qila oladigan erga nikohlaydi. Shuningdek, qizini nikohga tayyorlashga ham muhim vazifa sifatida qaraydi. Zero, nikoh qiz bola uchun onalik saodati sari yo`l ochar ekan, unga jiddiy munosabatda bo`lish har bir oqil insonning burchidir. Imom G`azzoliy “Ihyou ulumiddin” kitoblarida Asmo binti

Horijaning turmush qurayotgan qiziga nasihatlarini keltiradilar: “Qizalog`im, o`sib – ulg`aygan uyingdan chiqding va o`zing tanimaydigan va oldin yaqin bo`lman kishining uyiga ketding

U uchun yer bo`l, senga osmon bo`ladi.

U uchun o`rin bo`l, senga ustun bo`ladi.

U uchun cho`ri bo`l, senga u qul bo`ladi.

Unga hiralik qilma, yoqtirmay qoladi.

Ya`ni hadeb undan har narsani talab qilaverma, zada bo`ladi.

Undan uzoqlashma, seni esdan chiqarib qo`yadi.

Senga yaqin bo`lsa, unga yaqin bo`l.

Sendan uzoqlashsa, undan uzoq bo`l.

Uning burni, qulog`i va ko`zini muhofaza qil, sendan faqat shirin hidlasin, faqat go`zal so`z tinglasin va sening chiroyingni ko`rsin”.

Mazkur rivoyatda qiz bolani nikohga tayyorlashning ibratli tomonlari mujassam. Afsus ba`zi onalar turmushga chiqayotgan qizlariga oiladagi ustunlikni qo`lga olish, er va qaynonaga bo`sh kelmaslik haqida “nasihat” qiladilar. Bu ishning noto`g`riligini: “U uchun yer bo`l, senga osmon bo`ladi, u uchun o`rin bo`l, senga ustun bo`ladi”, misralari ko`rsatib turibdi. Ya`ni kelin kuyovga qanchalik muhabbat va sadoqat ko`rsatsa, kamtarlik bilan muomala qilsa, unga ham kuyovdan shunday iliqlik va samimiylilik qaytishi tabiiy.

Farzand baxti – ona taxtidir. Birinchi prezidentimiz Islom Abdug`aniyevich Karimov aytganidek “Ona va bola sog`lom bo`lsa, oila baxtidir, oila baxtli bo`lsa, jamiyat mustahkam bo`ladi”.

Ma`lumki, 2016-yil “Sog`lom ona va bola yili” deb nomlangandi. O`zbekiston – onalar va bolalar salomatligiga alohida g`amxo`rlik ko`rsatib kalayotgan mamlakat sifatida jahon miqyosida e`tirof qozongan desak, ayni haqiqatdir.

Har qanday davlat va jamiyatning buguni va kelajagi ona va bolaga bo`lgan munosabat bilan o`lchanarekan, mamlakatimizda onalik va bolalikni muhofaza qilish bo`yicha kuchli kafolatlar yaratilganligini va yaratilayotganligini faxrlanib tilga olamiz. Shunday ezgulikning davomi sifatida qabul qilingan “Sog`lom ona va bola yili” misolida ko`rishimiz mumkin. [1,6]

Dunyoda nima go`zal – bola ko`targan ayol go`zaldir. Ma`naviy va axloqiy poklanish, imon, insof, diyonat, or-nomus, mexr-oqibat va shu kabi chinakam fazilatlar o`z-o`zidan kelmaydi. Hammasing zaminida tarbiya yotadi. Bu dunyoning asosiy tarbiyachisi muhtaram onalardir. Ayollarni qancha ulug`lasak, hayotimizning chirog`i, umrimizning guli deb e`zozlasak, demakki, oilamizni, Vatanimizni e`zozlagan bo`lamiz. [1,13]

Adabiyotlar

1. Sog`lom ona va bola – buyuk kelajagimiz poydevori. Toshkent: Extremum-press: 2016.

ABDULLA AVLONIY ASARLARIDA PEDAGOGIK QARASHLAR

*T.Esemuratova, D. M. Kurbanbaeva
NDPI Umumiy pedagogika va psixologiya kafedrasи
Sh.Radjapova - Chet tillari fakulteti talabasi*

“Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir” (A.Avloniy)XIX asr oxiri XX asr boshidagi o’zbek milliy madaniyatining mashhur vakillaridan biri ma’rifatparvar shoir, dramaturg, jurnalist, olim, davlat va jamoat arbobi Abdulla Avloniydir.Uning madaniyatimiz tarixidagi o’rni haqida gap ketganda, ikki jihatni: pedagogik faoliyati va adabiy-badiiy ijodini alohida ta’kidlash zarur. Uning pedagogika,ta’lim-tarbiya haqidagi fikrlari XX asrning boshlarida yangi bosqichga ko’tarilgan ma’rifatchilikning xususiyatlarini belgilashda muhim manbalardandir.

Avloniy maktabi erkin tarbiya asosiga qurilgan, dunyoviy va ilg’or ilm fanni bolalarga o’rgatishni o’z oldiga asosiy vazifa qilib qo’yan, yoshlarni mamlakatning ijtimoiy-siyosiy hayotiga aralasha olish qobiliyatiga ega bo’lishini ta’minlaydigan haqiqiy xalq maktabi bo’ldi. Adib bu maktablar uchun o’zi darsliklar yaratadi. Uning “Birinchi muallim”, “Ikkinchi muallim” o’quv kitoblari, didaktik mazmundagi “Turkiy guliston yoxud axloq” darsligi XX asr boshlari ijtimoiy-pedagogik fikrlar taraqqiyotida alohida o’rin egallaydi. Ushbu asarlarda tarbiya va axloq masalalari o’sha davrning talab va ehtiyojlari nuqtayi nazaridan tahlil qilingan.

Avloniy yaratgan asarlarda Vatan, axloq, ona tili, mehnat haqidagi pedagogik g’oyalari ifodalangan. Avloniyning ta’kidlashicha, vatan tuyg’usi eng insoniy, eng mo’tabar tuyg’udir. Vatan dardi bilan yashamoq, uning baxtidan quvonmoq, u bilan faxrlanmoq kerak. Vatan Onadek muqaddas. Uni qadrlash, e’zozlash, uning shodlik va quvonchiga sherik bo’lish, g’am-xasratini baham ko’rish- farzandning muqaddas burchidir. Avloniy “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida xalqni ma’rifatga chorlab shunday yozadi:”Ilm inson uchun g’oyat oliy va muqaddas bir fazilatdur. Zeroki, ilm bizga o’z ahvolimizni, harakotimizni oyina kabi ko’rsatur. Butun hayotimiz, salomatimiz, saodatimiz, sarvatimiz, maishatimiz, himmatimiz, g’ayratimiz, dunyo va oxiratimiz ilma bog’lidur.

Ilm bir daryo ichi to ’lmish dur-u gavhar bilon,

Qiyomat-u qadrin qachon bilgay oni johil yilon.”

“Ikkinchi muallim” kitobida ilmsizlik, ma’rifatsizlikdan keladigan musibatlar haqida she’riy hikoyalar keltiriladi. Avloniy ta’biricha, inson quvvati borida umrini bekor o’tkazmay o’qishi,ilm olishi lozim. Agar harakat qilinsa, Alloh barakasini beradi. Avloniy kishining ilm olishini eng yuksak fazilat hisoblaydi. Uning fikricha, ilm agar jamiyat manfaatiga xizmat qilmasa, ilm xalq farovonligi yo’lida qo’llanilmasa, u o’likdir.[1]

Abdulla Avloniy pedagog sifatida bola tarbiyasining roli haqida fikr yuritib “Agar bir kishi yoshligida nafsi buzulib,tarbiyasiz,axloqsiz bo’lib o’sdimi allohu akbar, bunday kishilardan yaxshilik kutmoq yerdan turib yulduzlarga qo’l uzatmoq kabidur”, - deydi. Uning fikricha, bolalarda axloqiy xislatlarning tarkib topishida ijtimoiy muhit, oilaviy sharoit va bolaning atrofidagi odamlar g’oyat katta

ahamiyatga ega. O'zbek pedagogikasi tarixida Abdulla Avloniy birinchi marta pedagogikaga "Pedagogiya", ya'ni bola tarbiyasining fanidir", deb ta'rif beradi. [2].

Tarbiya borasida badan, fikr va axloq tarbiyasiga alohida to'xtaladi. Uning ta'biriha, o'qish va o'qitish, o'rganish va o'rgatish uchun insonga kuchli va sog'lom vujud lozim. Fikr tarbiyasi esa insonning sharofatli va g'ayratli bo'lishiga sabab bo'ladi. Bu tarbiya turi o'qituvchilar yordamiga muhtoj bo'lib, fikrning quvvati, ziynati, kengligi muallimning tarbiyasiga bog'liq.

Fikr agar yaxshi tarbiyat topsa,
Xanjar, olmosdan bo'lur o'tkur.
Fikrning oyinasi olursa zang,
Ruhi ravshan zamir o'lur benur [3].

Axloq tarbiyasi bo'lsa insonlarga ziyoda sharaf, baland daraja beradigan muhim tarbiya turidir. U insonni yaxshi xulqli bo'lishga undaydi. Abdulla Avloniy o'z ona tilini mukammal bilish, har bir so'zni o'z o'mnida ishlatalish, milliy adabiy tilning taraqqiysi uchun jonkuyarlik qilish zarur, - deydi. "...Bobolarimizga yetushg'on va yarag'on muqaddas til va adabiyot bizga ham kamlik qilmas. O'z uyimizni qidirsak va axtarsak, yo'qolganlarini ham topamiz. Yo'qolsa yo'qolsin o'zi boshimga tor edi," - deb Yevropa qalpog'ini kiyub, kulgu bo'lmoq zo'r ayb va uyatdур" [3] Avloniy o'z pedagogik qarashlarida do'stlik va mehnat tarbiyasiga alohida e'tibor beradi. U haqiqiy do'st orttirish yoshlikdan boshlanishini, bu sifatlarni bolaga yoshligidan singdirib borish kerakligini, shodligingda yo'ldosh bo'lib, g'am vaqtida tashlab qochadigan nomard kishilar bilan yo'ldosh bo'lmaslikni uqtiradi. Avloniy fikricha, mehnat kishini baxtiyor va saodatmand etadigan, unga shuhrat olib beradigan qandaydir g'ayritabiiy qudrat emas, balki mehnat o'z nomi bilan mehnat. Binobarin u kishidan kuch va iroda talab etadigan faoliyatdir [1]

Shu bilan birga, Avloniy haqqoniylig, rostgo'ylik, vijdon, yaxshi xulq, sabr kabi mavzularda ham fikr yuritib insoniylik sifatlarini o'z asarlarida yoritib beradi. Uning qarashlari bir jihat bilan qadrlik, ular qancha vaqt o'tsa-da, o'z ahamiyatini yo'qotmaydigan o'lmas ma'naviy me'rosdir.

Xulosa qilib aytganda, Abdulla Avloniyning ta'lim-tarbiya sohasidagi qarashlari o'zbek xalqining ruhiyati, turmushi va qadriyatlar bilan chambarchas bog'langan.

Foydalangan adabiyotlar

1. A.Zunnunov.Pedagogikanazariyasi – Toshkent, 2006.
2. K.Xoshimov, S.Nishonova.Pedagogika tarixi – Toshkent, 2005.
3. A.Avloniy.Turkiy guliston yoxud axloq – Toshkent, 2004.

ШАХС ТАЪЛИМ-ТАРБИЯСИДА АХЛОҚИЙ КАТЕГОРИЯЛАР ТУШУНЧАСИ

Д. М. Курбанбаева

НМПИ Улыўма педагогика ҳәм психология кафедрасы

Ж.Р.Бекбагамбетова, Д. Камалова

Мактабгача ва бошлангич таълим факультети талабаси

Жамиятнинг маънавий-ахлоқий муҳити барқарор ва тадрижий ривожланиб бориши муҳим жараён ҳисобланади. Бундай муҳит шахснинг энг муҳим ахлоқий сифатлар эгаси бўлиб шаклланишига асос бўлади. Чунки, жамиятнинг

маънавий-ахлоқий муҳити шахсга кенг имкониятлар яратиб бераётганлиги ва шахс ўз фаолияти орқали жамият маънавий-ахлоқий муҳитига таъсир ўтказиши, шахснинг бурч ва масъулият каби ахлоқий категорияларга амал қилиб яшashi долзарб масалалардан бири бўлиб турибди.

Зеро таълим-тарбиянинг асосий омили бўлган таълим тизими ва унда фаолият юритаётган қатlam – зиёлилар қатлами учун бу сифатларнинг мужассам бўлиши ҳам педагогик, ҳам психологик жиҳатдан муҳим аҳамиятга эга. Яъни намуна, ибрат, идеаллик, ташкилотчилик, ижодийлик, яратувчанлик, илмийлик, акмеологик, рефлексив кўринишлари шахс камолотини, айниқса, педагог шахсининг етуклигини белгиловчи омиллардандир.

Шу боис ҳам, шахс ва жамият такомилида ўзаро уйғунлик тенденцияси мавжуд бўлиб, шахснинг энг муҳим ахлоқий сифатларга эга бўлиши ҳамон асосий масалалардан бири бўлиб қолмоқда. Бизнинг фикримизча, бугунги шахс категорияларининг бурч ва масъулият сифатларисиз ахлоқий жиҳатдан комил инсон бўла олмайди, чунки, бу сифатларда ижтимоий маъно нисбатан устувор бўлиб, уларнинг замирида маънавий-ахлоқий баҳолаш элементи илк режада туради.

Файласуф олим Жон Рольз таъкидлаганидек, адолатли шахс ўз фаолиятида муаммолар ечимини топиши, оғир пайтда ўзгаларга намуна бўлиши, инсоний фазилатлари билан уларга таъсир кўрсатиши керак.

Бурч яна бир ахлоқий категория бўлиб, у киши зиммасига вазифа юкловчи туйгу ҳисобланади. Бурч инсоний ва ижтимоий сифатларни мужассам этиши билан шахснинг ахлоқий онгиди "ўзини англаш" тушунчасини ҳосил қиласди. Бизнингча, шахсада бурч сифатини ҳосил қилиш учун уч тушунча муҳим аҳамиятга эга. Булар – ўзини англаш, садоқат ва ҳақиқат. Зеро, шахснинг ўзлигини англаши муҳим масала. Бу қарашиб илк бор етти донишмандан бири Хилон (э.Р. ав. 596-528) томонидан илгари сурилган: "Ўзингни билгил, шунда сен Худоларни ҳамда Коинотни биласан". Буни шундай тушуниш лозим: инсонда бутун борлиқнинг сифатлари, хусусиятлари ва хоссалари мавжуд, шу сабабли инсон ўз моҳиятини англаб этиши билан барча мавжудотнинг сирасорини англаб етади. Бу ғоя асрлар давомида инсонни бутун оламнинг маркази сифатида кўриш учун асос бўлиб келди. Ўзини англаған киши ўз аҳволидан келиб чиқиб, ўзгаларни тушунади. Демак, бугунги кунда шахс ўзини англаши билан ўзининг ким эканлигини, кимлар аждодлари эканлигини ва уларга муносиб бўлиш лозимлигини билади. Жамиятимизда ўзини англаған шахс оиласи, ҳалқи, жамият ва давлат олдидаги вазифаларини билади ва сидқидилдан адо этади. Бу шахс ахлоқийлигининг муҳим мезонларидан бири ҳисобланади. Садоқат – бурч хусусиятларидан бири бўлиб, у кишининг ахлоқий етуклидаги даражасини белгилайди. Садоқат шахснинг ўз ахлоқий хатти-ҳаракати учун жавобгарлик ҳиссизидир. Садоқат шахс ахлоқида хиёнат, сотқинлик, бепарволик каби салбий иллатларнинг пайдо бўлишига қарши маънавий қувватдир. Бурчнинг негизларидан яна бири ҳақиқатдир. Ҳақиқат шахс ахлоқида бурч сифатини шакллантиришда ахлоқий инстинкт бўлиб хизмат қиласди. Ҳақиқатни рўёбга чиқариш, умр давомида унга риоя қилиб яшаш инсон учун шараф, инсонийлик погонасиdir.

Зеро, бурч ахлоқий тушунчасининг сифати шахсни ўзини билиш, садоқат ва ҳақиқат туйғулари воситасида вояга етказади, уни инсонийлик вазифасини бажаришга даъват этади. Файласуф Георг Гегель (1770-1831) “Инсоннинг ахлоқий бурчи ўз фаолияти ва идроки воситасида эркинликни қўлга киритишдир”, - дейди. Бу ўринда “эркинлик” тушунчasi шахснинг ўз инсоний вазифасини бажарип, зиммасидаги маънавий юқдан халос бўлишни англатади. Шахснинг маънавий-рухий эркин бўлиши, яъни унинг ҳалоллик, поклик ва назокатлилик ҳолатига етиши учун бурчни бажариши шарт. Ўзга ахлоқий сифатлардан фарқли ўлароқ бурчда қатъийлик ва шартлилик мавжуд. Бурч бажарилиши шарт, инсон бунга мажбур. Шу маънода, унинг зид тушунчаси йўқ. Ҳеч ким бурчиз бўлмайди, ё бурчли бўлади ёки бу тушунчадан холи этилади.

Масъулият – ахлоқий сифатларни баҳоловчи тушунча бўлиб, у шахс ахлоқининг амалий жиҳати учун асос бўлади. Масъулият соф ахлоқий тушунча бўлиб, шахснинг ахлоқий фаолиятида муҳим ўрин тутади. Абдурауф Фитрат масъулиятни шахснинг “маънавий хатти-ҳаракатлари мажмуи” сифатида талқин қиласди. Шу сабабли бу фазилат барча замонларда муайян аҳамиятга эга бўлган. Ҳаракатчанлик эса шахснинг ахлоқий фаолиятини таъминлайди. Шахс фаол ҳаракатсиз масъулиятни ҳис қила олмайди, ўзининг ахлоқий етуклигини ҳам англаб ета олмайди. Шу маънода, ҳаракатчанлик шахс ахлоқи учун мотивация омилидир.

Маълум бўладики, масъулият шахс ахлоқийлиги учун энг муҳим сифатдир. Шу сабабли олмон олим Г.Йонас (XX аср) масъулиятни шахс ахлоқи учун “энг муҳим идеал процедура” сифатида тақдим қиласди. Ҳақиқатан ҳам, масъулият ҳисси шахс учун эмас, ўзгалар учун идеал манба бўлиб хизмат қиласди. Чунки, масъулиядан ўзгалар, яъни жамият нисбатан кўпроқ фойда кўради. Чунки масъулиятли шахс нафақат ахлоқий жиҳатдан мукаммаллашиб боради, балки жамият маънавий-ахлоқий муҳитининг барқарор бўлишига таъсир ҳам кўрсатади.

Хуллас, адолат, бурч ва масъулият каби ахлоқий тушунчалар шахснинг ахлоқий шаклланиши ҳамда фаолиятида муҳим аҳамиятга эга. Бу сифатлар шахсада ақллилик, тенглик, мардлик, ўзини англаш, садоқат, ҳақиқат, жавобгарлик, ташаббускорлик ва ҳаракатчанликнинг меъёрларига амал қилишни ҳосил қиласди. Адолатли, бурч ва масъулиятга эга шахсга ҳар бир жамиятда зарурият сезилади.

Ҳозирги кунда шахс маънавий-ахлоқий камолотида адолат, бурч ва масъулият фазилати муҳим ўрин тутиб, ижтимоий ҳаётда кечётган жараённи тўғри англаш имконини беради.

Маълумки, Ўзбекистон бугун жамиятнинг маънавий-ахлоқий муҳити янгиланиш жараёнини бошдан кечирмоқда. Бу жараён ўз асосларига эга бўлиб, унинг энг муҳимлари қўйидагилар:

1. Жамиятда ижтимоий адолат, холислик ва ошкораликнинг мавжудлиги.
2. Миллий ва оиласий қадриятларнинг такомиллашиб бораётганлиги.
3. Эркинлик, ҳурлик ва демократик шароитларнинг мавжудлиги.

Албатта, жамиятга хос маънавий-ахлоқий муҳит шахс фаолиятига ижобий таъсир кўрсатади. Натижада шахс жамиятда ўз ўрнига эга бўлади.

Ўз навбатида, шахс фаолияти ҳам жамият маънавий-ахлоқий муҳитини барқарор сақлашга таъсир кўрсатади. Фикримизча, бу таъсир қуидагиларда намоён бўлмоқда:

1. Жамиятни истиқболли келажак сари йўналтириш.
2. Мавжуд муаммоларнинг ҳал қилинаётгани.
3. Маънавий-ахлоқий даражанинг юксалаётгани.

Жамиятнинг маънавий-ахлоқий муҳити уч омилга эга:

1. Йўналтириш.
2. Шароит яратиш.
3. Эҳтиёж ҳосил қилиш.

Шахс фаолиятида эса уч жиҳат намоён бўлади:

1. Хатти-ҳаракат.
2. Мослашиш.
3. Ижро этиш.

Зеро, замонавий демократик жамиятнинг маънавий-ахлоқий муҳитида шахс ўз фаолиятини мақсадли равища амалга оширади. Масалан, жамиятимизнинг маънавий-ахлоқий муҳитида миллатлараро тотувликни асраш муҳим масалалардан бири. Шахс ўз фаолиятидаadolatli ва масъулиятли киши сифатида бунга қатъий амал қилиши ҳамда миллатлараро тотувликни асрasha ibrat kўrsatiishi kerak.

Бу борада Ўзбекистон жамиятида миллат ва элатларнинг қонуний ривожланиши учун барқарор муҳит яратилган;

-ўзбеклардан ташқари бошқа миллат вакиллари ҳам мавжуд имкониятларни билади ва унга табиий муносабатда бўлади;

-ёш авлод жамиятимиздаги миллатлараро тотувликни асраш қадриятидан қониқиши ҳосил қиласди;

-бундай натижага олиб борилаётган изчил сиёsat ва соғлом муҳит туфайли эришилган.

Жамиятда миллатлараро тотувликни ривожлантириш бизнинг шароитимизда шахс ижтимоий ва маънавий-ахлоқий фаолиятининг асосига айланган. Бунда шахс фаолиятининг жамият маънавий-ахлоқий муҳитига нисбатан мезон ролини ўйнаётганлигига дуч келамиз. Демак, жамият ва шахс муносабатлари ижтимоий ахлоқ қонунийтлари асосида шакллантирилса, бу борада кутилган самараага эришиш мумкин.

Шундай қилиб, ахлоқий тушунчалардан бурч ва масъулият шахснинг шунингдек педагогнинг ижтимоий фаолиятида энг муҳим фазилат хисобланади. Юқоридагилардан шундай хулосага келиш мумкин:

Биринчидан, жамиятнинг барқарор маънавий-ахлоқий муҳити шахсдаadolat, бурч ва масъулият ахлоқий тушунчаларини сифатларини талаб даражасида шаклланиши учун муҳим омилдир.

Иккинчидан,adolat, бурч ва масъулият сифатларига эга шахс ахлоқий онг, қиёфа (хулқ-атвор) ва фаолиятда етук хисобланади. Бу муайян жамиятда ахлоқий маданиятнинг юксак даражада бўлишига олиб келади.

Учинчидан, жамиятимизда шахснингadolатли, бурчга содик ва масъулият эгаси сифатида фаолият кўрсатишга интилиши маънавий-ахлоқий мухитнинг энг муҳим хусусиятидир.

МУСТАҚИЛ УЗБЕКИСТОНДА ТАЪЛИМ ВА ТАРБИЯ МАСАЛАЛАРИ

A.Меңлибаева

Умумий педагогика ва психология

кафедраси ассистент ўқитувчиси

H.Нуруллаева

Мактабгача таълим йўналиши I-курс талабаси

«Фақатгина чинакам маърифатли одам, деб ёзади биринчи Президентимиз Ислом Каримов, -инсон қадрини, миллат қадриятларини, бир суз билан айтганда, узликни англаш, эркин ва озод жамиятда яшаш, мустақил давлатимизнинг жаҳон ҳамжамиятида узига мунасиб, обруни эгаллаши учун фидойилик билан курашиши мумкин»¹.

Маълумки, мустақиллик баркамол инсон учун бебаҳо қадр-қимматимизни тиклаш, узлигини чуқурроқ англаш, унугилаётган маънавий-ахлоқий қадриятларимизни ҳаётга татбиқ этиш, шу юртнинг фуқароси эканлигидан фахрланиш, она тилининг соҳиби булиш каби бахтни адо этди. Мустақилликнинг мақсади, моҳияти ва вазифаларини ёшлиар онгига сингдириш, комил инсонларни вояга етказишни талаб қиласди.

Шунинг учун ҳам мустақиллик шароитида ижтимоий ҳаётнинг барча соҳалари каби таълим тизимини ислоҳ қилишга алоҳида эътибор берилди. «Таълим туғрисида»ги Конуннинг ва «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»нинг ишлаб чиқилиши бунинг исботидир.

Ислоҳотлар фақат ислоҳотлар учун утказилмаётгани табиий. Унинг асосий мақсадини эса биринчи президентимиз айтганларидек лунда қилиб ифода этиш мумкин: «бизга битирувчилар эмас, мактаб таълими ва тарбиясини курган шахслар керак»².

Сўзимизнинг исботи сифатида ҳаттоқи, Ўзбекистон Республикасининг Конститутцияси фуқароларнинг таълим олишларига алоҳида аҳамият берган. Унинг IX боб 41-моддасида «Ҳар ким билим олиш хуқуқига эга. Бепул таълим олиш давлат томанидан кафолатланади. Мактаб ишлари давлат назоратидадир» - дейилган.

Ўзбекистон ёшлиарнинг таълим олиш эркинлиги улардан келажакда илим ва маънавият муаммоларини ҳал қила оладиган илм соҳибларини етиштиришга хизмат қиласди.

Шунингдек мустақилликнинг дастлабки йиллариданоқ бутун мамлакат миқёсида таълим-тарбия, илм-фан, қасб-хунар ўргатиш соҳаларини ислоҳ қилишга ниҳоятда ката зарурият сезила бошлади. Бусиз жамиятимизнинг бирон-бир соҳасини ўзгартиришга киришиб бўлмас эди. Ислоҳатларнинг тақдири ва самараси биринчи навбатда кадрларнинг савиясига, уларнинг замон ва тараққиёт талабларига нечоғлик жавоб беришига тақалиб қолар эди. Юртимизнинг эртанги ҳаёти ва тақдири авваламбор шу муаммоларни узил-

кесил ечиш билан чамбарчас боғланганини ҳар қайси фикрловчи одам англаши қийин эмас.

Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришгандан сўнг таълим тизими ҳам ўзига хос ривожланиш йўлига ўтди. Бу ўзига хослик бой миллий тарих, маданият, тил, юксак маънавий-ахлоқий мазмунга эга бўлган миллий қадриятлар, урф-одатлар асосида ҳамда дунёдаги ривожланган давлатлар таълим тизимларининг илгор жиҳатларига таянган ҳолда таълим тизимининг миллий моделини яратишдан иборатdir.

Хулоса қилиб шуни айтиш керакки, миллий мустаҳкамлашнинг биринчи шарти – ҳар томанлама ривожланган, баркамол шахсни тарбиялаш саналади. Мустақиллик йилларида анна шу мақсадда Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни ва «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» талабалари асосида таълим тизими ислоҳ қилиниб, ўзига хос узликсиз таълим тизими яратилади. Мазкур тизимнинг асоси «...Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий-иқтисодий тараққиётини тамиловчи шахс, жамият ва давлатнинг иқтисодий, ижтимоий, илимий-техникавий ва маданий эҳтиёжларини қондирувчи устувор соҳадир.

Узлуксиз таълим ижодкар, ижтимоий фаол, маънавий бой шахс шаклланиши ва юқори малакали рақобатбардош кадрлар илдам тайёрланиши учун зарур шарт-шароитлар яратади»³.

Демак, узлуксиз таълим малакали, рақобатбардош кадрлар тайёрлашнинг асоси бўлиб, таълимнинг барча турлари, Давлат таълим стандартлари, кадрлар тайёрлаш тизими тузилмаси ва унинг фаолият қўрсатиш муҳитини ўз ичига олди.

Фойдаланилган адабиётлар

1.И.Каримов.Баркамол авлод-Ўзбекистон тараққиётнинг пойдевори.- Т.:Ўзбекистон, 1997.-5 бет.

2.И.Каримов.Баркамол авлод-Ўзбекистон тараққиётнинг пойдевори.- Т.:Ўзбекистон, 1997.-9 бет.

3. 1.И.Каримов.Баркамол авлод-Ўзбекистон тараққиётнинг пойдевори.- Т.:Шарқ, 1998.-5 бет.

ХАЛЫҚ ПЕДАГОГИКАСЫНДА ПЕРЗЕНТ ТЁРБИЯСЫНДА ҮРП-ЭДЕТЛЕРДИН ӘХМИЙЕТИ

A.Менлибаева - Эжинияз атындағы НМПИ Улыұма педагогика

жәм психология кафедрасының асистент оқытышысы

Г.Генжебаева - Мектепке шекемги тәлім бағдары 1-курс талабасы

Халық педагогикасына халық дәстүрлери, үрп-әдетлери де киреби. Халық дәстүрлери, үрп-әдетлери халқымыздың руўхый мәдениятының бир көриниси. Елиимиздин ғәресизликке ерискеннен кейин жас әўладларды тәрбиялауда халық педагогикасына сүйене отырып тәрбиялаў мүмкиншилигине ийе болды. Жас әўладты тәрбиялауда қарақалпақ халқының ең жақсы халықлық дәстүрлери бар.

Халық илим – ҳикметти ең жоқары пазыйлелтер қатарында санап «Билеги күшли бирди жығады, билими күшли мыңды жығады» деп билимлиликти ulyғлаған. «Билимди үйрен де жийрен», «Илим менен шуғылланыў ийне менен құдық қазғандай», «Илгир зейин, қатты қулак, есейгенде болар дарап» ҳәм тағы басқада ҳикметли сөзлерди мазмұнына келтирип нәсиятлап, белгили бир бағдарларға қарай тәрбиялық мақсетлерин әмелге асырып отырған. «Болар бала бес жасынан белгили», «Болар елдин балалары бирин –бири аға дейди, болмас елдин балалары бирин –бири жалмап жейди», «Алтау ала болса аўыздағыны алдыра, төртеў түүел болса төбедегини түсирер», «Қыз өссе елдин көрки», «Кызға қырық үйден жыйыў, бир уйден тыйыў», «Кыз бала бир елди суў алтады, бир елди қуўантады» ҳәм тағы басқада нақыл –мақалларды халық турмысында жұдә көп қолланылады. Ҳақыйқатында да, турмыс тәжирийбелеринде, турмыс мысалында буныңдай болып топланып нешше – нешше дәүирлер өтседе тат баспай, жилўаланып бизин дәүиримизде де тоқсан мың сөздің ҳаслы мазмұнын ықшамлап түйип келип тәрбиялық хызметлерин атқармақта.

Халықтың дәстүрлерде ер жигит елин қорғамағы дәркар. Ел –халық батырлары халық сүйген қаҳарманлар дәрежесине аўыздан аўызга өтип тәриплөнген.

Боласынлы ер балаларды балалық пайытларынан баслап ақ сынап, ис – ҳәрекетлерин бақтап, минез-қулқына итибар берип жоқары баҳалаған. Олардың санының көп болыўын тилеп, жақсы тәреплерин раўажландырған. Ел-халықтың аўыз биршилигинин әхмийетин де келешек әүләдларға нәсиятлап көплеген тәжирийбе таманларын тымсаллайды. Халықтың тынышлығы, парахат турмысы халық педагогикасында бириңши орындағы ең керекли жағдай екени жұдә кеннен түсіндіриледи. Ели халқы абад жерде аналар балалар баһытлы турмыс кешириўи тәбийфай ҳал. Парахат турмысты безейтуғын және бир халықтың педагогиканың дәстүринде қыз балалар оғыры сулыў, мағаналы сөзлер менен безетилип тәриплөнеди.

Жоқарыда келтирип өткенимиздей: «Қыз өссе елдин көрки», - деп қыз балалардың өмир деп аталмыш турмыстың тиришилигин сұлыўлыққа, илхийдалыққа, бай мазмунға ийе өтеп туратуғынлығын баянлайды. Бул дәстүр бизин ҳалқымызда елге шекем сақланып келмекте, соның менен биргеликтे шаңарақта бала тәрбиясында қарақалпақ ҳалқының әүләдтән-әүләдқа өтеп киятырған дәстүри менен раўажланып ҳәр қыйлы туұысқан, қоңсылас халықтар мәдениятларының өзара тәсири ҳәм бириń-бири байытыў арқасында жетилискең дәстүрлерде бар.

Туұысқан халықтардың прогрессив ағартыўшылық идеологиясы жас әүләдларды оқытыў ҳәм тәрбиялаў исинде белгили дәрежеде тәсири болады. Халық педагогикасы халықтың шаңарақларда педагогикалық билими менен тәрбиясын пүтин бир ўазыйпа деп қарайды. Бизин ҳалқымызда “Шаңарақтың уйытқысы ҳаял”, - деп тәриплейди.

Шаңарақта ҳаял адамның күнделекли үй-руўзгершилигин жүргизиўдеги епшиллиги сол үйдин берекетин келтиреди. Заманагәй көз- қараслардан келип шығып қарайтуғын болсақ ҳәзир жәмийетшиликтे ҳаяллар белгили бир кәсип

ийеси, өндиристе, жәмийетлик-ағартыўшылық жумысларында, басшы хызметкерлик жумысларда жүреди. Лекин ҳәр бир адамның мұқаддес жайы болған шаңарағы болыўы лазым.

Шаңарақ бизиң ата-бабаларымыздан берли улығланып киятырған инсан баласының өсип-өнген, кәмалға келген уясы. Бул шаңарақларда ананың меҳир-мухаббаты, ғамхорлығы, жасаўға жағдайлар жаратыў шеберлиги де халық дәстүрлерине енгизилген.

Ана бесик тербетеди, ана шаңарақты ҳәрекетке келтиреди, оның ишки қурылышының байлығын әсте-ақырын раўажландырып барады. Бул көз-қараслардан келип шығатуғын тийкарғы түсиник ел-халықтың бириңи тәрбияшысы халықтың дәстүрлерде енгизилгениндей шаңарақта ана.

Шаңарағынан жақсы тәрбия алған жаслар дәстүрлерге итибарлы, түсинип, қәдирап-қәстерлеп биледи. Бундай жасларды халқымыз көргенли бала деп келешегинен үмит етип отырады. Бул идеяны тағыда алға сүрип “Ата салған жол бар, ене пишкен тон бар”, - деп олардың ата-аналарын да алғыслайды. Үрп-әдетлер, дәстүрлерди, салт-сананы барлық халықларда ислейди, бирақ ҳәр бир халықтың өз дәстүри, үрп-әдетлери олардың миллий өзгешелиги болып есапланады. Ҳәр бир халық өзи жасап турған орталықтың шарайтына қарай, ўақыт, жәмийеттеги ҳәм жекке турмыстағы әхмийетли ўақыя ҳәм ҳәдийселерди салтанатлы түрде белгилеўди әдет етип, нәтийжеде белгили бир үрп-әдет ҳәм дәстүрлерди пайда етеди. Бул дәстүрлердин мазмұнында халықтың мәдений жақтан, социал прогресстеги өзгеристи қабыллаў арқалы раўажланыўынан дерек беретуғын көплеген мағлыўматлар жыйналған. Яғни дәстүрлер белгили бир жәмийеттин, халықтың руўхый талабының тийкарынан келип шығып, келешек ушын да халықты тәрбиялаушы беккем қураллардың бири болып есапланады.

Пайдаланылған әдебиятлар

1. Ж.Базарбаев. Қ.Дәўлетова. “Әдептаныў” Нөкис-1994 ж
2. У.Сейтжанова.“Жоқары адамгершилик руўхый қәдирияттарымыз”. Нөкис-1998 ж
3. А.Пазылов. “Миллий тәрбия ҳақында ойлар”.Нөкис-2000 ж

ЎҚУВЧИЛАРДА ВАТАНПАРVARЛИК ҲИС-ТУЙҒУЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ АСОСЛАРИ

*Байниязова Гулбахар - Ажиниёз номидаги НұкусДПИ,
«Умумий педагогика ва психология» кафедрасы
ассистент ўқытувчиси.*

Ўзбекистон мустақил давлат бўлганидан буён ўз таълим-тарбиясида ҳам катта ислоҳот қилиб, таълим-тарбия жараёнини ўз шароитларини, миллатимиз руҳияти, асрлар оша сингиб келаётган қадриятлари, келажаги дастури, маърифати, дини, миллийлиги ва ҳоказоларни хисобга олган дастурларини қабул қилди.

Биринчи Президентимиз И.А.Каримов айтганларидек, «Нега миллий онг, миллий ғурур, миллий мафкура ҳақида жон куйдириб гапирайпмиз? Бунинг

сабаби шуки, биз Ўзбекистонимизни буюк давлатлар қаторига қўшишга аҳд-паймон қилдик. Болаларимиз йигит - қизларимизни шу ғояга қаттиқ ишонадиган буюк давлат фуқоралари, буюк давлатга муносиб фарзандлар этиб тарбиялашимиз лозим»^{1,-} деган эдилар.

Шунинг учун Мустақилликдан сўнг, кейинги йилларда қабул қилинган «Учунчи мингийилликнинг боласи» таянч дастури¹ ва «Болалар дастурларида»² ўқувчиларда ватанпарварлик, инсонпарварлик ва меҳр-мурувват ҳис-туйғуларни шакллантиришга бағишлиланган материаллар ўз ифодасини топган. Жумладан, илк ёш гуруҳлари учун халқ эртакларидан «Бўри ва эчки», «Шалғам», «Икки эчки», «Тўп эртаги», «Барақхон», «Муғомбир хўрот», «Товук момо», «Тулки билан товуқ», «Қизғончиқ ит» ва ҳоказолар воситасида болаларда турли ҳис-туйғулар яъни, қувонч, ачиниш, раҳмдиллик, адолат, тўғри гапириш, меҳрибонлик ва бошқалар шакллантирилди.

Ватанга меҳр-туйғуларини шакллантиришда қатор қорақалпоқ адилари асарлари, шеърлари ва халқ оғзаки ижоди, яъни халқимизнинг маънавий ижодидан фойдаланилди.

Болалар маънавий-ақлоқий тарбияси тизимида қадрият ва анъаналаримиз, миллий халқ ўйинлари муҳим ўрнини эгаллайди.

Дастурларимизда «Ойи, ойи меҳмон келди», «Той, той», «Ачам-ачам», «Кўзингни юм, оғзингни оч», «Дўстларимизни меҳмон қиласиз», «Оила» ва бошқалар каби халқ ўйинлари ўз ифодасини топган.

Бу дастурларда дидактик материаллар, дидактик ўйинлар, предмет-асбоблар, бадиий адабиёт ва халқ ижодидан танлаб олинган эртак ва ҳикоялар, сұхбатлар, халқимиз ҳаётига, ота-оналар меҳрига, ҳайвонлар, қушлар, гуллар ва ватанга бағишлиланган шеълар, топишмоқлар ҳам ўз ўрнини топган.

Болаларда ватанпарварлик ва унинг замирада инсонпарварлик ва меҳр-мурувват ҳис-туйғуларини шакллантирувчи мавзу ва материалларга кенг ўрин берилган.

Бу соҳада авлод-аждодларимиз, мутафаккирларимиз, рассому-мусиқа санъати бойлигимиз, машҳур саркардорларимиз, ватанимиз табиати, набобат ва ҳайвоноти, боғларию-экинзорлари, ер ости бойликлари, меҳнаткаш халқимиз, миллий меросимиз, қорақалпоқ халқ ўйинлари, қўшиқлари, Ўзбекистон байроғи, Герби, мадхияси, ҳамда халқимиз ижодий намуналари ва материаллар ўз ифодасини топган.

Хулоса қилиб айтганда, бу материалларнинг барчаси болаларда ўз ватанга севги, ғурур, ватанпарварлик, инсонпарварлик ва меҳр-мурувват ҳис-туйғуларини шакллантиришга ёрдам беради ва улардан самарали йўлларни топиш учун: Адабиёт, Тарих, Ватан туйғуси, Миллий истиқлол ғояси ва маънавий асослари, фанларнинг ўқитувчиларини касбий билим илим олувчи, Ватан ҳақидаги қўшиқларини яратиш максадида янги ўқув дастур ва қўлланмаларни яратиш муоммаси долзарб масалалардан бири бўлиб ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. И.А.Каримов Юксак маънавият янгилмас куч. Т.: Маънавий, 2008 йил 156.
2. «Учунчи мингийилликнинг боласи» (таянч дастури), Тошкент 2001.
3. «Болалар боғчалари дастурлари» Тошкент 1998.

ЗАМОНАВИЙ БАДИЙ-МАЪРИФИЙ АСАРЛАРДА ОИЛАДА ФАРЗАНД ТАРБИЯСИ МАСАЛАСИННИГ АКС ЭТИШИ

*Сабирова Мавлуда, Даўлетмуратова
Элиза, Ильясова Замира,
Ажиниёз номидаги НДПИ, Умумий педагогика
ва психология кафедраси асистент ўқитувчилари*

Оила ижтимоий жамиятнинг кичик бўғини сифатида муайян халқ, миллат ёки элатнинг миллий хусусиятлари, шунингдек, мавжуд тузум мазмунини ўзида намоён этади. Шу сабабли оиласда фарзанд тарбияси масаласи ҳамиша долзарб муаммоларнинг бўлиб келмоқда.

Замонавий шароитда Ўзбекистонда бадиий педагогика жадаллик билан ривожланиб, мазкур бадиий-маърифий асарларнинг яратилишида айниқса, Ўткир Ҳошимов, Тоҳир Малик ва Турсуной Содиковалар катта ҳисса қўшишмоқда. Уларнинг бадиий-маърифий асарларининг энг муҳим хусусияти – бу уларда оиласда фарзанд тарбияси масалаларига алоҳида эътибор берилганлигидир.

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими, таникли шоира, ёзувчи ва маънавият тарғиботчиси Турсуной Содикованинг номини эшитмаган, унинг чиқишиларини телевидение орқали кўрмаган, пурхикмат сўзларини радиода эшитиб,роҳатланмаган одам орангизда кам топилса керак. Адибанинг бирбиридан маъноли, мушоҳадали китоблари дунё юзини кўришибилан қўлма-қўл бўлиб ўқилади. Турсуной Содикованинг “Ўғлим, қизим, сенга айтаман” китоби эсселар тўпламидан иборат бўлиб, “Ўғлимга айтганларим” ва “Қизларга аталган сўзлар” бўлимларидан ташкил топган.

Адиба асарда “ўғил”, “йигит” деган тушунчаларга қуидагича изоҳ беради: “... ўғил” дегани “норғул” дегани! “Йигит” дегани “бургут” дегани ва “ўғлон” дегани “полвон” деганидир! Бошқача бўлишга ҳаққинг йўқ, балки полвон бўлишнинг қийиндир, аммо полвонликка интилишинг шарт, чунки сен ўзинг туғилган остоинанинг бору йўғига берасан. Мўйлабинг сабза ургандан бошлаб, отанг четга чиқиб, ўртага сен тушасан. Энди посбон ўзинг, уйингдагилар бошига қор-ёмғир ёғдирмайдиган ёпинчиқ ўзинг, уларнинг кўча ишларини тенг бўлишадиган суюнчиқ ўзингсан. Қоматингга, феълингга бир назар солчи, шу юмушларга ярайсанмиё йўқ? Ўғил боланинг ўзи ҳам, сўзи ҳам йирик йирик бўлиши керак! Ҳамма онасидан бир парча эт бўлиб туғилади. Оилангга қўрғон бўлмоққа БИЛИМЛИ бўлишинг керак – бунинг учун аввало мушакларингни етилтир. Аёлингга, болангга сарбонликка яраш учун ИЛМИ бўлишинг керак экан, демак, биринчи ишинг уйлангунча илмли, хунарли бўлиб олишдир!”

Бундан ташқари асарда ўғил фарзанд бўлиш илми, куёв бўлим илми, ота бўлиш шартлари, оға-инилик илми масалаларига алоҳида-алоҳида тўхталиб ўтилган.

Асарнинг “Қизларга аталган сўзлар” бўлимида “Мўъжиза зот”, “Бир баҳтиңг - суратинг”, “Бир баҳтиңг – дилинг, ниятиңг” каби эсселар тўплами ўз аксини топган.

Адиба аёлликнинг асосий шакли – жисмонан поклик эканлагини таъкидлаб, қуидагиларни алоҳидда таъкидлаб ўтади: “Инсон гувоҳ йўқ жойда ҳам бурчларини ҳалол адо этсагина Оллоҳнинг розилигига мұяссар бўлади, яъни ниятларга етади. Қизболаликнинг, аёлликнинг асосий шарти жисмонан покликдир ва ёдингда бўлсин:

- Эрталабкидан кўра, тунги уйқудан олдинги ювенишнинг мукаммалроқ бўлсин.

- Тоза баданга тоза кийим кий ва тоза чойшаб ёпин.

- Умуман, кир тўплама, кир кийимлар турган сари ўзидан ёмон бўй чиқаради. Ва бу хид матоларнинг қат-қатига сингиб қолади. Бундай уйда яхши қиз яшамайди.

- Яхши қизнинг ювмоқчи бўлган кийимларидан ҳам ёқимли ҳис келади.

- Қизойим, ўз баҳойингни бил, сен қатига шабнам қўнган гул каби охорликсан, ҳар ер сенга муносиб эмас, ювенишдан аввал ванналарни обдон тозала, сочиқларинг ва бошқа ювениш анжомларининг алоҳида бўлсин...

Ўз таъбининг равшанлигини ўйлаган ва бундан ўзи яйраган одам ҳақиқий покиза одамдир.

Адабининг “Жаннатим онам” бадиалар тўпламини “оила педагогикаси хрестоматияси” деб аташ мумкин. Чунки асарда ота-она, ота-она ва фарзанд муносабатлари, аёллик бахти, эркаклиқ ғурури масалалари батафсил ёритиб берилган. Асарда ота-она ва фарзанд муносабатлари ҳақида гапирилар экан, фарзандларнинг муносабати ота-онани тезда қаритиб ёки яшартирадиган куч эканлиги таъкидлаб ўтилади: “Ота-онани тезда қаритиб ёки ёшартирадиган нарса фарзандларнинг муносабатидир. Бойнинг боласи бўлиб юрганинг чимилдиққача, ўғлоним! Оилалик бўлдингми, тамом, буқаламунга айлансангда айлан, аммо шу уйдагилар рози бўладиган муомала топ! Аёлинг билан ҳам, онанг билан ҳам ўзларининг тилида гаплаша бил. Жуда кўп ҳолатларда қайнона билан келин орасининг бузилишига куёв боланинг зийракмаслиги сабаб бўлади.

Кўчадан киаркансан, сўзинг билан ҳам, қўзинг билан ҳам аввал онангни изла, отангни зиёрат қил, ахволларини сўра, сўнгтина аёлингни кўр ва болангга эътибор қил. Билгинки, ота-онангнинг битта иши қолган, у ҳам бўлса, кунда сенинг эсон-омон ишдан келишингни кутиш! Сен эса кела солиб, аёлингни сўрадинг ёки болаларингни алқашга тушдинг. Шугина хатоингни касрини кўр: кўзим тегмасин деб, сени ҳатто ўзидан қизғаниб ўтган она сени бутунлай эгаллаб олган келиндан қизғанмайдими!? Мувозанат шундан таранг тортади, қайнона-келин мажоралари шундан бошланади”.

Умуман олганда, замонавий шароитда яратилган бадиий-маърифий асарлар юксак маънавиятли шахсни шакллантириш мақсадини амалга оширишга йўналтирилган бўлиб, жамиятнинг маънавий-ахлоқий негизларига тўла мос келади.

Фойдаланилган адабиётлар

- Содикова Т. Ўғлим, қизим, сенга айтаман. – Т.: “DAVR PRESS”, 2009. – Б.5-6.-81
- Содикова Т. Жаннатим онам. – Т.: “DAVR PRESS”, 2008. – Б.49.

ХАЛЫҚ АЙТЫСЛАРЫНЫҢ ТӘРБИЯЛЫҚ ӘХМИЙЕТИ

*Ильясова Замира Узақбаевна - «Ұлыұмапедагогика
жәмпсихология» кафедрасы асистент оқытышысы*

Баслы мақсети жениүге тийкарланған сөз өнеринин өз түри болған қарақалпак айтысеки дөретиүшилигиндеги айтыслардың тәрбиялышы әхмийети халық педагогикасында жас әүләдтес тәрбиялауда өз әхмийетине ийе болып келген. Халық айтысларының қызы-жигитлер айтысы, жуўап айтысы, шайырлар айтысы, шешенлер айтысы сыйқылды бир неше түрлери бар болып, олардың халық арасында әсиресе қызы-жигитлер айтысы ҳәм жуўап айтысы түрлери ғалаба қолланғанлығын дереклерден билемиз. Қарақалпақ айтысларының ишинде жуўап айтысы той-мереке ҳәм адамлар жыйналған көпшиликтік орынларда айтылған. Оның дәстүри бойынша жуўаптан жеңилий уят есапланған. «Жуўап сол айтысқан ўақыттағы ҳәрекет, ўақыяға тиккелей байланыслы болады» [2,131-132]. Жуўап айтысларындағы ең дәслеп көзге тасланатуғын әдеп-икрамлылық шәртлеринин бири болған бир-бираеүге ҳүрмет-иззет, сыйласық пенен қатнас жасаў әдеби жуўап айтысының биймәлел жуўап түринде қолланылады. Мысалы:

Айтысқанда палыңыз
Жүзинизде қалыңыз.
Бизден жуўап сорасаң
Хош аллаяр барыңыз.

Дәреклерден жуўаптың жай жуўап, рухсат беріў жуўабы, айтыс жуўабы сыйқылды түрлеринин бар екенлиги белгилі. Олардың ҳәр бири қарақалпақ халқына тән миллий тәрбия сырларын өзинде жәмлеген болып, жай жуўапта халық нақыллары көп қолланылады. Рухсат беріў жуўабында қосықлық қатарларға салынып айтылатуғын халықтың миллий тәрбиясындағы үйге кириў ҳәм шығыўға, бир жерден кетиүге отырғанлардан мәденияттың түрде рухсат сораудың айтыс формасындағы түри болып табылады. Бунда да әдеп-икрамлылықтан шетке шығылмай, бир-бираеүге сыйласық пенен қатнас жасалады. Айтыс жуўап көпшиликтік жағдайларда шайырлар тәрепинен орынланады ҳәм онда айтысышы еки тәреп бир-бириниң кемшиликлерин аямастан минейди. Мақсети жениүге қаратылғаны менен айтыстың бул түринде де халықтың әдеп-икрамлылық қағыйдалары басшылыққа алынады, сонлықтан, айтысышылар бир-бирин минеүде юмор-сатирадан кең пайдаланады.

Мысалы:

Жигит: Экеңе бердин толы табақ
 Шешене бердин толы табақ
 Өзиң алдың толы табақ
 Маған бергениң орта табақ
 Бизиң елге барғанында
 Жамбасыңа тиігер таяқ.
Кыз: Экеме берсем толы табақ
 Дүнья малдың ийеси
 Шешеме берсем толы табақ

Ғәзийнениң ийеси
Өзиме алсам толы табақ
Аспазшының қәдеси
Саған берсем орта табақ
Қызырыш майшының қәдеси.

Бундай айтыстың жас әүләдты ҳәр тәреплеме жетискен, әдепли етип тәрбиялаудағы әхмийети үлкен еkenлиги байқалады. Себеби, айтыстағы қызы тәрепинен берилген жуўап сатиралық сыпатқа ийе болып, бириншиден, қыздың айтыста жеңгөнлигин аңлатса, екиншиден, ойсыз сөйлеген жигиттиң қәтесин усы сатира арқалы ашып бериўге қаратылады. Нәтийжеде, айтыс тек ғана еки адамның арасындағы мәселе болып қалмастан, жәмийеттеги барлық усы жигит сияқты минез-құлыштағы инсанларды дұрыс жолға шақырыўшы тәрбиялық қуралға айланады.

Қарақалпақ халық айтысларының қайсы бир үлгисин алып қарасақ та, оларда инсанға, жәмийетке зиянын тийгизетуғын жат илletтер сынға алынған, сондай-ақ, халқымыздың бай мәдениятты өзиниң сәүлеленийин тапқан.

Пайдаланған әдебияттар

1. Алламбергенов К. Қарақалпақ әдебиятында айтыс. Нөкис, 1989.
2. Дәүқараев Н. Таңламалы шығармалар жыйынтығы. II том. Нөкис, 1977.
3. Қарақалпақ фольклоры. Айтыс. Нөкис, 1983.

ҚАРАҚАЛПАҚ ХАЛЫҚ ПЕДАГОГИКАСЫНДА ҚЫЗЛАР ТӘРБИЯСЫ

Бекимбетова Гулбахар

*Халық билимлендириў хызметкерлерин
қайта таярлаў ҳәм олардың қәнигелигин
арттырыў аймақтық орайы*

*Педагогика, психология ҳәм тәlim технологиялары
кафедрасы ага оқытушысы*

Қарақалпақ халқы қызлар тәрбиясында жуўакершилик пенен қарап отырған. Оларды инсаныйлыққа тәрбиялаушы дәстүрлерди қолланыў менен бирге сөзге шешен, батыр етип бағдарлаған. Себеби турмыста ҳәр бир шаңарактың баһытлы болыуына ҳаялдың орны жоқары еkenлиги, ер адамның баһытлы болып жасаўы ҳаялға байланыслы еkenлигин жақсы аңлаған. Соның ушын да қарақалпақ халық педагогикасында «Ерди ер қылатуғын да, қара жер қылатуғын да ҳаял», - деп ҳаялдың шаңаракта хызмети жоқары болатуғынлығын атап өткен. Себеби, қарақалпақ ҳаял-қызларында ақыллылық, сезгирилік, түсімпазлық, жумыстың питетуғын тәрепин ойлауы, ҳәр бир исте тәүекелшилик ҳәрекети арқалы ҳәр қандай қыйншылықтан қорықпаў ҳәрекети бул - қарақалпақ ҳаял-қызларының символикалық белгиси саналған.

Ҳаял өмиридин ғұли, еркектиң жарасығы еkenлиги ески ата-бабаларымыздың қолжазбаларынан бири «Китаби дедем Коркут» китабында да ҳаялдың еки тури бар еkenлиги: биринши - үйдин үййтқысы, екиншиси – ери аң аўлауға кеткенде, үйине узақтан қонақ келсе, оны аўқатландырады, күтеди, хызмет етип, жибереди - делинген.

Қарақалпақ халық педагогикасында ҳаял-қызлар ушын адамгершилиktи, сап хұжданды, опадарлықты, Үатанды сүйиүди ең уллы пазыйlet деп билген. Ҳаял-қызлардың өз елин, халқын, халықтың ар-намысын, ҳаялдың шыдамлылығын жоқары баҳалаған. Бул бойынша тарийх жылнамаларында сакмассагетлер патшасы Тумаристей сак ҳаялларының урыс өнерин терең билиүи, батыр ананың Ахеменидлер патшасы Кирди урыста жеңиүи, сондай-ақ, «Қырық қызы» дәстанында Гүлайымның Үатаны, ата-анасы ушын хызмет етиүи, қырық қызды жәмлестирип, душпанлардан елин қорғауы, Миүалы атауын бағ етип мийүе жаратыуы сөз етілсе, «Алпамыс» дәстанында Гүлпаршының ақылылығы, сезгирлиги, әдеп-икрамлылығы, инсанларды бир-биринен ажыратпай, өзин бас байраққа тигиүи жоқары дәрежедеги ҳаял адамға тән болған адамгершилик, сабырлылық, қаҳарманлылық белгиси саналады. Гүлпаршының қандай қыйыншылық болса да өз азаматын қоллап-куйатлап, жети жыл зинданда жатқан Алпамысты умытпай оған садық болып жасауы қарақалпақ ҳаял-қызларының шыдамлылық, меҳир-мухаббатлылық белгиси саналған.

Сондай-ақ, «Мәспатша» дәстанында Тама елиниң сулыў қызы Айпаршаның батырлығы, Мәспатша ушын ҳәр қандай хызметке таяр турыўы, өз мақсети жолында еркеклерше ҳәрекет етиүи, «Қоблан» дәстанандағы Куртқаның узатылып кетеринде Қобланға анасының жай тасын сорап алыўын, жай тас арқалы дүньяның ҳәмме жерин көре алатуғынлығы түсиндидери.

Сондай-ақ қарақалпақ халық педагогикасында ҳаял-қызларды төбесине көтерип ҳүрмет еткен. Бәрқулла қызлар тәрбиясына үлкен итибар менен қараган. Қарақалпақ халық педагогикасында қыз бала дүньяға келсе байлық деп түсинген. Себеби, қыз баланың сол үйге келтирген байлығы ол үйде үйренген өнери болып табылады. Оларды тәрбия процесинде үйренип, кишенелигинен баслап, көрпеше тигиў, қурақ қураў, уршық ийириў, гүби писиў, дигирман тартыў, кийиз басыў, жұн тұтиўге шекем үйретип барған. Турмысқа шығатуғын қыз бала үй дәскелерин таярлаў арқалы шеберлиги артса, екинши тәрептен турмысқа шығатуғын үйине дәске жыйнап отырған. Қыз баланың пазыйлетли, қәбилетли инсан болыўды ата-анасынан, кемпир апаларынан, қоңсы-қобаларынан үйренип отырған. Сонықтан да, халқымыз қыз бала тәрбиясы бойынша: «Қызға бир үйден жыйыў, қырық үйден тыйыў», - деп олардың тәлим-тәрбиясына итибар қаратып отырған.

Қарақалпақ халық педагогикасында қыз бала тәрбиясында оларға ҳүрмет жоқары болып, шаңаракта қыз бала отыратуғын жер шаңарактың төри болған. «Қыз баланы төрге отырғызысаң байыйсан», - деп оларды барлық шаңарак ағзаларын ҳүрмет етиў керек болған дәстүрди қолланып отырған. Бул арқалы қарақалпақ халқы қыздың жеңгелери өзиниң бийкешин сыйлаўы, ҳүрметин орнына қойыўды үйретиў менен бирге, ол қыз баланың да турмысқа шыққан жеринде өз бийкешлерин сондай етип ҳүрмет етиў кереклигин уқтырып отырған. «Олардың ата-аналары да ул балаға қарағанда қыз баланың тәрбиясына итибар берип қараган. Себеби, халық педагогикасында «ул-үяға, қыз-қыяға» дегениндегі қыз бала келин болып түскенинде ата-анасының жүзин жерге қарататуғын келин болмасын деген түснікке үлкен итибар менен қарап

отырган. Бул бойынша «Қырық қызы» дәстанында Аллаяр байдың Гүлайымның жақсы инсан болыұы ушын Мийүалы атауынан жай бериүи, қызы Гүлайымның сол атауды мийнет етип, миүаға толтырыўы, қызларға бас болып, оларды мийнетке, жаўынгерлик ислерине бағдарлаўы мысал бола алады.

ИННОВАЦИОН ПЕДАГОГИК ФАОЛИЯТ МАЗМУНИ ВА УНИ ЛОЙИХАЛАШ, АМАЛГА ОШИРИШГА БҮЛГАН ТАЛАБЛАР

A. Кудайназаров

*«Умумий педагогика ва психология»
кафедрасы асистент ўқитувчиси*

Ўзбекистонда педагогик инновациянинг ривожланиши ўқитувчи ҳаракати мактабнинг жадал ривожланишига бўлган талаб ва педагоглар томонидан инновацион фаолиятни амалга ошира олмаслик ўртасидаги зиддиятда яққол намоён бўлмоқда. Бугунги кунга келиб таълим соҳасида янгиликларни қўллашга бўлган эҳтиёжлар кучаймоқда. Бунинг натижасида “инновацион педагогик фаолият”, “инновацион педагогик жараён”, “инновацион педагогик фаолият мазмуни”, уни лойиҳалаш, амалга оширишга бўлган талаблар ҳам ортмоқда.

Инновацион педагогик фаолиятнинг мазмуни ва таркибини ўрганган олимлар ўқитувчи томонидан ўқув жараёнига янгилик киритиш даврини ажратиб кўрсатганлар. Бу янгиликларни татбиқ этиш муайян вақт талаб қилишини кўрсатади. Бу жараёнда янгиликларни татбиқ этувчи ўқитувчи фаолияти муайян босқичларга ажратилади. Мазкур босқичлар илмий адабиётларда қўйидагича кўрсатилган:

1. Ўқитувчининг инновацион фаолияти янги ғояларнинг вужудга келиши; Бу янгиликнинг пайдо бўлиш босқичи ҳисобланади.

2. Ўқитувчи янгиликни ўз фаолиятида қўллаш босқичи.

3. Ўқитувчининг ўз инновацион фаолиятини лойиҳалаш босқичи. Бу босқичда ўқитувчи ўз фаолиятида қўллаган янгиликлари орқали самарадорликка эришади. Шу тариқа ўқитувчи фаолиятида янгиликдан фойдаланиш даври бошланади.

4. Ўқитувчи фаолиятида намоён бўлган янгиликнинг оммалашуви натижасида ундан таълим жараёнида кенг фойдаланиш имконияти туғилади.

5. Ўқитувчи инновацион фаолиятининг кенгайиши натижасида унинг маҳсулдорлигини таъминлаш босқичи бошланади.

Ўқитувчи инновацион фаолиятининг мақсади ўқувчи талаб ва эҳтиёжларини янги воситалар ёрдамида қондиришдан иборатdir. Бу эса, таълим жараёни самарадорлигини таъминловчи метод ва усулларни қўллаш имконини беради.

Инновацион фаолият натижасида ўқитувчи эскириб қолган воситалар, усуллар ва методлардан воз кечади. Ўқитувчи инновацион фаолиятининг яхлитлигини муайян даражадаги янгиликлар мажмуини ташкил этади.

Ўқитувчининг инновацион фаолияти ўзининг мантиқи ва йўналишларига эга бўлиб, у педагогик янгиликнинг вужудга келишидан бошлаб, ундан

фойдалнишгача бўлган жараённи қамраб олади. Инновацион фаолият иштирокчилари бўлган ўқитувчи ва ўқувчи муносабатлари янги босқичга кўтарилиб демократик, инсонпарвар характер касб этади.

Ўқитувчининг инновацион фаолияти динамик характерга эга бўлиб, ўзининг ички мантигига эга. У муайян вақт давомида мунтазам ривожланиши ва педагогик мухитга сингиши лозим. Инновацион фаолият давомида янгилик бир босқичдан иккинчи босқичга ўтади ва мунтазам ривожланади.

Шу билан бир қаторда, инновацион фаолиятининг динамиклик хусусияти унинг самарадорлигини таъминлайди. инновацион фаолиятнинг муваффақияти унинг натижаси қай даражада кафолатланганлигига боғлиқ. Анъанавий таълимдан шахсга йўналтирилган таълимга ўтиш ўқитувчи фаолиятида кескин ўзгаришларга олиб келади. Бунинг натижасида ўқитувчининг инновацион фаолиятида муаммолар вужудга келади.

Ўқитувчи инновацион фаолиятининг сифати унинг самарадорлигини белгилайди. Турли кўрсаткичлар ўқитувчи инновацион фаолиятининг натижаларини белгилайди. Шу билан бир қаторда фаолият билан унинг натижаси орасидаги алоқадорлик яққол намоён бўлади.

Инновация ва инновацион фаолият тушунчалари ўзгартириш, такомиллаштириш, ислоҳ қилиш тушунчалари билан бевосита боғлиқдир. Аммо уларнинг ўзаро фарқли жиҳатлари ҳам мавжуд. Инновацион фаолият натижаларини баҳолаш мезони сифатида ўқувчи томонидан эгалланган билим, кўникма ва малакалар даражасини кўрсатиш мумкин.

Ўқитувчининг инновацион фаолиятини ўрганиш ва ташкил этиш асосларини яратиш педагогиканинг марказий масалаларидандир. Ўқитувчи инновацион фаолиятининг ташкилий асослари илғор педагогик технологиялардан иборатдир. Шунинг учун ҳам Ўзбекистон Республикасининг “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”ида қуидагилар алоҳида эътироф этилган: “Замонавий ахборот технологиялари, компьютерлаштириш ва компьютерлар тармоқлари негизида таълим жараёнини ахборот билан таъминлаш ривожланиб боради. Таълим жараёнида оммавий ахборот воситаларининг мавқеи ошиб боради, телевидение ва радионинг таълим дастурлари интеллектуаллашуви таъминланади, Фан ва таълимнинг нашриёт базаси ривожлантирилади, ўқув, ўқув-услубий, илмий, қомусий адабиётлар ва маълумотномалар билан таъминлашнинг барқарор тизими шакллантирилади”.

Шунга кўра, ўқув-билув жараёнида ўқитувчининг инновацион фаолияти самарадорлиги кўп жиҳатдан таълим мазмунига боғлиқ. Шу тариқа ўқитувчининг инновацион фаолияти - бу ўқитиш, ўзлаштириш ва таълим мазмунининг ўзаро алоқадорлигини таъминлашдан иборатдир. Бу ўқитувчидан ўз ҳамкасларининг инновацион фаолиятларини таҳлил қилиш уларнинг ижодий ўзлаштириш ва Республикада вужудга келтирилган илғор педагогик технологиялар банкидан унумли фойдаланишни талаб қиласди. Педагогика фани олдига эса, инновацион педагогик фаолиятнинг ташкилий асосларини яратишдек, долзарб вазифа қўйилмоқда.

ТӘЛИМ МАЗМУНЫН ЖЕТИЛИСТИРИҮДИҢ ГЕЙПАРА МӘСЕЛЕЛЕРИ

П.и.к., доцент К.Сейтмуратов

НМПИ Улыұма педагогика ҳәм психология кафедрасы

Н.Юсупова

Мектепке шекемги ҳәм басл.тәлим фак.4-курс талабасы

Ұзлиksiz билимлендириү системасында тәlim мазмұнын буннан былайда жетилистириү ҳәзирги күнниң актуал мәселелеринен есапланады. Себеби, Кадрлар таярлаудың миллий бағдарламасына сәйкес рауажланған демократиялық мәмлекетлер дәрежесинде, жоқары мәнаүй ҳәм әдеп-икрамлылық талапларға жууап беріүши жоқары қәнийгеликтеги маман кадрларды таярлау тиккелей тәlim мазмұнының тереңлигине байланыслы.

Педагогика теориясында көрсетилийинше тәlim мазмұны тийкарынан төрт ҳүжжетте: мәмлекетлик билимлендириү стандарты, оқыу режеси, оқыу бағдарламасы ҳәм сабаклықтарда көринеди. Басқаша етип айтқанда, мәмлекетлик билимлендириү стандартына тийкарланып оқыу режеси, оқыу бағдарламасы ҳәм сабаклық дөретиледи. Сапалы билим беріу ушын усы айтылғанлар менен ҳәр бир оқыу орны толық тәмиийинленийи шәрт.

Оқыу орнында оқытыу қайсы тилде жүргизилсе барлық ҳүжжетлер, оқыу-методикалық әдебиятлар, сабаклықтар сол тилде болыуы шәрт. Бул ислер улыұма билим беріу мектеплеринде сабаклықтарды тәlim тилине аўдарма етий арқалы болсада бир қанша жақсы жолға қойылған. Лекин, тилекке қарсы, Республикамыздық көплеген кәсип-өнер колледжлери, жоқарғы оқыу орынларында мындан аслам қәнийгелик түрлери бойынша кадрлар таярланып атырған болса да тиллер кесиминде олардың көпшилиги тийисли пәнлерден сабаклықтарға иие емес. Көпшилик оқытышылар ҳәр түрли оқыу қолланбаларынан, басқа тиллерде жарық көрген сабаклық ҳәм басқада оқыу әдебиятлары тийкарында дүзилген лекция материалларына сүйенип сабакларын өтпекте. Бул өз гезегинде жасларға берилип атырған билим сыпатының талап дәрежесинен төмен болыуына алыш келмекте.

Белгиленген тәртип бойынша оқыу орынларында жаңа қәнийгелик тийисли шарайтлар бар болған жағдайда ғана, яғни сол қәнийгеликтеги кадрларды таярлау ушын жетерли материаллық-техникалық база (аудитория, арнаұлы үскенеленген лаборатория, устаханалар, компьютер-мультимедиа қурылмалары ҳ.т.б.), арнаұлы таярлықтан өткен педагог кадрлар, оқыу-методикалық әдебиятлар бар болған жағдайда ғана ашылыуы мүмкін. Ал жоқ еken, тезлик пенен бул айтылғанларды, әсиресе бириňши гезекте оқыу алыш барылатуғын тилде оқыу-методикалық әдебиятларды, соның ишинде сабаклықтарды жаратыудың, хеш болмағанды басқа тиллерден тәlim тилине аўдарып, басып шығарыудың иләжлары көрилийи тийис. Себеби елимизде ҳәмме өз ана тилинде билим алыш ҳуқықына иие.

Илим кадрлар таярлаудың миллий бағдарламасында миллий моделдин тийкары бөлімлериниң бири есапланып, жоқары қәнийгеликке иие болған кадрларды таярлаушы ҳәм оннан пайдаланышы, алдыңғы педагогикалық ҳәм

информациялық технологияларды ислеп шығыўшы деп көрсетилген. Солай екен илимпазларымыз, әсиресе жоқарғы оқыў орында ислеўши профессор-оқытыўшылар үзлиksiz билимлендириў системасының барлық буұынлары ушын оқыў-методикалық әдебиятларды, сабақлықтарды дүзиўге белгили дәрежеде жуўапкер. Лекин, жоқарыда айтып өтилгениндей жоқарғы оқыў орынларындағы гейпара кафедралар ҳәзирше тиллер кесиминде ҳәттеки өзлериниң оқытатуғын пәнлери бойыншада толық дәрежеде сабақлықтарға ийе емеслиги ашынарлы.

Республикамыз оқыў орынларында тәlim алышылар тилиниң тийкарғы бөлегин қарақалпақ тили қурайтуғынлығын есапқа алсақ жоқары оқыў орынларындағы пән кафедралары бул мәселеге жетерли дыққат қарататуғын ўақыт келди деп ойлаймыз. Себеби қарақалпақ тилиндеги сапалы сабақлықтар сол пәннен сабақ беріүши жергилики профессор-оқытыўшылар тәрепинен ғана жаратылыўы мүмкін. Бириңи гезекте кафедраның өзинде өтилетуғын пәнлер бойынша жеткиликсиз сабақлықтарды таярлаў ислерин шөлкемлестириў лазым. Екиншиден сол пән өтилетуғын барлық оқыў орынларының, яғый мектепке шекемги билимлендириў мекемелери, улыўма билим беріүши мектеплер, кәсип-өнер колледжлериниң сабақлықтар менен тәмийинлениў жағдайын үйренип шығыў, жетиспеген жағдайда сол тарауда ислеўши тәжирийбели оқытыўшылар менен биргеликте сабақлықтардың жазылыўын ҳәм басылып шығыўына ерисиў зәрүр. Себеби сабақлық тийкарғы норматив ҳүжжет болып, оқытыўшы ушын методикалық қолланба сыпатында хызмет қылса, оқыўшы яки талаба ушын «екинши мұғәллим» есапланады. Образлы етип айтқанда, сабақлықты оқытыў процессиниң «сценариясы» деп атаў мүмкін.

Хұқиметимиз жаңа әўлад оқыў әдебиятларын жаратыў бойынша бир қатар қараптар қабыл етти ҳәм буны әмелге асырыў мақсетинде тийисли ғәрежетлер ажыратылмақта. Деген менен бул мәселениң түпкиликли шешимиүинде оқыў орынлары ҳәм тийисли кафедралардың басшылары баслама менен жетекшилилек етийи тийис. Жаратылып атырған алдыңғы педагогикалық технологиялардың, электрон сабақлықтардың х.т.б. тийкарында оқыўшының жасын, билим дәрежесин есапқа алып, дидактикалық талапларға муýапық жазылған сабақлық туралы. Сабақлықсыз алып барылған оқыўды сыпатты деп айтыўға болмайды.

Усы жерде жоқары ҳәм орта-арнаұлы оқыў орынларында пәнлер бойынша дүзилген оқыў бағдарламаларының тез-тез өзгертиле беріүиде мақсетке муýапық келмейди. Айырым ўақытлары дерлик ҳәр оқыў жылында бурынғыдан азғана өзгерислер менен жаңадан тастыйықланған үлги оқыў бағдарламаларының келиўи тәlim процессине өзиниң унамсыз тәсирин тийгизеди. Егерде сабақлықтардың хызмет мұддетин бес жыл деп алсақ, жаңа бағдарламаға сәйкес мұддетинен алдын жәнеде жана сабақлықтардың жазылыўы ҳәм басып шығарылыўы мақсетке муýапық келмейди.

Сабақлықтар менен бир қатарда оқыў алып барылатуғын тиллерде оқыў қолланбалары, көргибели қураллар, атап айтқанда карталар, таблицалар, плакатлар, слайдлар, оқыў фильмлерин ислеп шығарыўды жолға қойыў, буның ушын исбилерменлик субъектлерин иске қосыў жүдә саўаплы ис болар еди.

ҚОРАҚАЛПОҚ ХАЛҚ ЭРТАКЛАРИ АСОСИДА ОИЛАДА БОЛАЛАРНИ МАЊНАВИЙ-АХЛОҚИЙ ТАРБИЯЛАШНИНГ АҲАМИЯТИ

A.Досходжаева

*Ажиниёз номидаги НДПИ Умумий
педагогика ва психология кафедраси катта ўқитувчиси*

Халқ оғзаки ижодига мансуб эртаклар болаларни илк ёшиданоқ қувончили туйгуларга ошно қилади. Бола эртак қаҳрамонлари билан бирга олис-олисларга “саёҳат қилади”. У ердаги ҳаёт билан танишади. Эртак унинг ақлини чархлайди, тафаккурини бойитади, фараз қилиш қобилиятини ўстиради. Эртаклардаги равон, образли ифода услуби бола нутқини ривожлантиради. Ёрқин, ҳаётий образлар унинг ҳиссиётига чуқур таъсир кўрсатади. Бола ақлли, оқкўнгил қаҳрамонлар билан танишади, улар фалокатга йўлиққанида қайғуради, ғалаба қилишганида, ёвуз кишиларни жазолаганларида хурсанд бўлишади. Эртакнинг ишончли ахлоқий ғоялари болани фикрлашга, ўз хатти-ҳаракатини севимли эртак қаҳрамонларининг хатти-ҳаракатлари билан қиёслашга ундейди, қаҳрамонлар тимсолида болалар қўрқмас ва ростгўй бўлишга ўрганадилар. Ўз олдиларига аниқ мақсадлар қўйиш, унга эришиш учун ҳаракат қилиш, турли тўсиқларни енгиб ўтиш, дўстларига ёрдам бериш, ўртоқларига садоқатли бўлиш каби сифатларни босқичма-босқич эгаллаб боришади.

Оилада болаларга халқ оғзаки ижодини ўрганишнинг мақсади, унинг мустақил жанр эканлиги, серқирралиги, эртактади фантастиканинг реал ҳодисалар билан боғланиб кетканлиги сингари жиҳатлар сингдирилиб борилиши-уларнинг тарбияси янада кўпроқ самара бериши табиий. Эртаклар ўзининг чуқур мазмуни ва адабий ўткирлиги билан киши рухиятига қучли таъсир қилади. Сабаби унда халқ донолиги, кўп асрлик тажрибаси ва баҳтли ҳаётга эришиш ғоялари ёрқин образлар орқали тасвирланади. Шунингдек, қорақалпок халқ эртаклари болаларни меҳнатсевар, дўстлик, инсонпарварлик фазилатларга ўргатади ва катталарга ҳурмат, кичикларга меҳр-оқибатли бўлишига ундейди. Эртаклар болаларда Ватанпарварлик, мардлик, тўғрисўзлик каби фазилатларни самарали таъсир кўрсатади.

Дастурхон атрофида, оилада эртакларни ўқишининг муҳим жиҳати шундаки, болалар эртакнинг бадиий мазмуни билан танишадилар, шу билан бирга унинг алоҳида жанр эканлиги ва халқ турмуш тарзи ҳақидаги дастлабки тушунчага эга бўлиб боришади.

Ертек (эртак)лар ҳаёлий ва ҳаётий уйдирмалар ҳаёт ҳақиқати тарзида тасвирланганлиги, тилсим ва сеҳрли воситаларга асосланиши, воқеа-ҳодисаларнинг ажойиб-ғаройиб ҳолатларда кечиши, қаҳрамонларнинг ғайритабиий жасорати билан халқ оғзаки ижодининг бошқа жанрларидан фарқ қилади.

Эртаклар образлар талқини, ғоявий мазмуни ва конфликти, сюжет ва композицияси, тили ва услугуга кўра ўзаро фарқланади. “Ҳийлекер қораз” (“Айёр хўроз”), “Бёри менен тулки” (“Бўри билан тулки”), “Сум ешек” (“Шум

әшак”), “Аш қасқыр” (“Оч бўри”) каби мажозий эртаклар сюжети асосида аллегорик образлар ётади.

Қорақалпоқ халқ оғзаки ижодида алоҳида ўринга эга эртакларда халқнинг хаёлий армонлари баҳтли яқун топиб, эзгулик ёвузи устидан ғалаба қиласди. Эртаклар бир давр учунгина маънавий озиқ бўлиб қолмай, одамзотнинг асрлар давомида бошидан кечирган узоқ тарихи, орзу-армонлари, ижтимоий ҳаёти, одоб-ахлоққа доир тушунчаларини авлоддан-авлодга етказувчи, давр билан ҳамнафас ўлмас обидалардир.

Болалар ўзлари яхши кўрган эртак қаҳрамонларининг феъл-атворини баҳолаб, улар билан эртак давомида бирга бўлади: қувонса, қувонади, қайғурса, қайғуради. Улар ёшлигиданоқ эртакларда ифодаланган турли хил ҳаётий ва ижтимоий муносабатлар орқали зиддиятли воқеаларни ажратади, халқ донишмандлигининг поэтик воситалари ва стилистик унсурларнинг ранг-баранглиги руҳига ором бағишлиади, маънавиятини бойитади.

Болалар эртакларга ҳаётдаги ҳодисаларга ишонгандек ишонадилар. Ижобий қаҳрамонлар билан ҳамнафаслик руҳий оламини бойитади. Шу нарсани таъкидлаб ўтиш керакки, эртак қаҳрамонлари болаларни кўз кўриб, қулок эшитмаган қизикарли саргузаштлари билан ўзига жалб қиласди. Болалар эртак мазмунининг соддалиги, ранг-баранглиги, ундаги қаҳрамонларнинг зийраклиги, поклиги, чаққонлиги, уддабурролиги, тўғрилиги, тилининг бойлиги ва тозалиги учун яхши кўришади. Болалар эртак қаҳрамонларининг қувонч ва қайғуларига шерик бўлишади, айни пайтда уларда гўзал фазилатлар шаклланади ва одоб-ахлоқ юзасидан муайян тушунча пайдо бўлади.

Қорақалпоқ хотин-қизларининг донолики, эркинликка интилиши, озодлик учун олиб борган курашлари ҳам эртакларда кенг акс эттирилган. Айниқса, бу “Ақыллы ҳаял ҳэм ақмақ патша” (“Ақлли аёл ва аҳмоқ подшо”) эртагида яққол кўзга ташланади. Эртакда бош қаҳрамон оддий балиқчининг қизи Гулимни шоҳ зўрлик билан ўз никоҳига олиш учун қабиҳ ишларга қўл уради. Гулимнинг уддабурролик, донолик ва фаросат билан шоҳни мот қилиши унинг жаҳлини чиқаради ва қизнинг тилини кесиб ташлаб, ўлдиришга буюради. Шунда қиз “бош кесиш бор, тил кесиш йўқ” деб шоҳга яна бир бор зарба беради. Шу тариқа чечанлиги, донолики ва топқирлиги қизни ўлимдан асраб қолади.

Қорақалпоқ халқ оғзаки ижодининг яна бир диққатга сазовор жиҳати шундаки, унда тарихий шахслар ва уларнинг қаҳрамонликлари тасвирига катта ўрин ажратилади.

Демак, оилада болаларни эртаклар асосида тарбиялашда бола нутқини ривожлантиришда, маънавиятини бойитишда, болаларни доноликка, уқувли, одобли бўлишга ундейди.

НАҚЫЛ-МАҚАЛЛАРДА МИЛЛИЙ ҚӘДИРИЯТЛАРДЫҢ СӘҮЛЕЛЕНИЙІ

М.Маткаримова - «Улыўма педагогика ҳәм психология» кафедрасы асистент оқытыуышысы

Халқымызда миллий қәдириятлардың қәлиплесиүинде әсирлерден бери киятырған ата-бабаларымыздың данышпанлық ҳасыл сөзлеринин жыйындысы болған нақыл-мақаллар үлкен әхмийетке ийе. Себеби, миллий қәдирият түснеги жәмийет ушын әхмийетли болған, милдет, елат ҳәм социаллық топарлардың мәплери ҳәм мақсетлери жолында хызмет қылатуғын еркинлик, социаллық әдалатлық, теңлик, хақыйқатлық, ағартыўшылық, гөззаллық, ҳадаллық, өз миллетине садықлық сыйқырыптың пазыйлетлердин жыйындысы болып, ол социаллық-тарихий құбылыс сыйпатында жәмийет ағзаларының оған болған қатнасы тийкарында белгиленеди. Сонлықтан миллий қәдириятлар халқымыздың нақыл-мақалларында терең сәүлеленийін тапқан.

Халқымыз миллий үрп-әдептерди, күнделикли турмыс тәризин терең үйрене отырып тәрбия ушын тән болған улыўма инсаныйлық пазыйлетлерди қәлипестиргениниң гүйасы боламыз. Инсаныйлық пазыйлетлери халықтың қәдириятларының бир бөлеги есапланады.

«Өзинди жаттай сыйла, жат бойынан туңилсин [1, 45].»

«Өз қәдириң билмеген,

Халықтан ҳүрмет көре алмас [1, 45].»,-

деген нақыл-мақалларда инсаның бириңи гезекте өзин ҳүрмет етиўи лазымлығы, өзин сыйламаған, қәдирлемеген инсан басқалардың қәдирине ҳеш қашан жетпейтуғынлығы сыйқырыптың пикирлер синдирилген.

«Жақсыны жатқа берме,

Душпаның құлар.

Жаманды досқа берме.

Елиң бұлар [1, 49].»

«Жақсы болғаны қайсы,

Жаманды кеширгемеген соң.

Батыр болғаны қайсы,

Жаўдың үнин өширгемеген соң [1, 48]»

Халқымызда кеширимли болыў, елдин, шаңарақтың татыўлығын тәмиинлеў ушын ул-қызыларын тәрбиялар етип өсириў, ең баслысы перзентлериниң инсанларға пайдасы тийип жасаўға үйретиў қәдирият дәрежесине көтерилгенлигин усы сыйқырыптың нақыл-мақаллардан билиўимизге болады. Бул сыйқырыптың нақыл-мақалларда жақсы менен жаманның елге тийгизер пайдасы менен зияны өз сәүлеленийін тапқан.

Сондай-ақ, үрп-әдеп дәстүрлери, байрамлар ҳәм турмыслық дәстүрлер де үақыт өтүи менен өзгерислерге ушыраса да миллий қәдирият сыйпатында қәлипескен. Бундай қәдириятлардың нақыл-мақалларда төмендеги сыйқырыптың үлгилери сакланған. Мысалы:

«Тири сыйлаған бий болар,

Өли сыйлаған бай болар [1, 45].»

«Қайтып келер есигинди қатты жаппа [1, 103].»

«Куданы қудай қосар,

Асаўды ноўта қосар [1, 109].»

«Байдан бахыт кетерде үйқы басар,

Биден баҳыт кетерде құлқи басар [1, 117].»

Бул нақыл-мақалларда да әзелден киятырған үлкен тәрбиялық әхмийетке ииye билимлердин, турмыслық тәжирийбелердиң сәүлеленгенлигин көремиз.

Бұғынғи күнде жасларды ғәрәзсизлик руўхында тәрбиялауда миллий ҳәм улыўма инсаныйлық қәдириятлардан, олардың тийкарында жатырған нақыл-мақаллардан пайдаланыў тәлим-тәрбия нәтийжелілігін асырыўға хызмет қылары сөзсиз.

Әдебиятлар

1. Қарақалпақ фольклоры. 88-100-томлар. – Нөкис, «Илим», – 2015.
 2. Мунавваров А. «Педагогика». Т.: 1996.
 3. Пазылов А. Әдеп-икрам тәрбиясы. Нөкис. 2003.

O`QUVCHILAR HUQUQIY TARBIYASIDA OILA, MAKTAB, MAHALLA HAMKORLIGINING O`RNI

**Turanova Iroda -Guliston davlat universiteti
«Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
(boshlang’ich ta’lim)» yo’nalishi magistri**

Mustaqillik xalqimiz, millatimiz uchun keng ufqlar ochib berdi. Hozirgi kunda mamlakatimiz bor kuch-qudratini demokratik huquqiy davlat, fuqarolik jamiyati qurishga yo`naltirgan. Respublikamizda qabul qilingan o`ziga hos islohot modeli orqali biz o`z oldimizga uzoq va davomli milliy manfaatlarimizni amalga oshirish maqsadini qo`yar ekanmiz, mazkur masalani samarali hal etish birinchi navbatda o`sib kelayotgan yosh avlodning axloqiy barkamolligiga, huquqiy savodxonligiga, g`oyaviy-siyosiy yetukligiga, milliy o`zligini qanchalik mukammal va chuqur anglab olganliklariga ham bevosita bog`liqidir.

Mamlakatmizda huquq tarbiyasiga davlat siyosati darajasida katta ahamiyat berilayotgani beziz emas. Mamlakat fuqarolari qanchalik darajada huquqini bilsalar va shunga amal qilib ish tutsalar jamiyat hayoti shunchalik yuksala boradi. Ayniqsa yoshlarimiz huquqiy tarbiya bilan mustahkam qurollanmog`i lozim. Chunki jamiyatning kelajagi, davlatimizning istiqboli, millatning g`ururi, xalqimizning iftixori yoshlardir. Huquq tarbiyasi sohasida ham qo`yilgan vazifalarni samarali hal etishda jamiyatning barcha kuchlari hamkorlikda harakat qilishi talab etiladi. Huquqiy tarbiyalashda o`z xissasini qo`shuvchi tomonlar ta`lim-tarbiya muassasalari, oila, mahalla, hokimiyat idoralari, huquqni muhofaza etish organlari faoliyatini muayyan tartibga keltirish, o`zaro rejalahshtirish, kelishib ishlashgina yaxshi natija beradi. Shuning uchun hamkorlikning ichki bog`lanishlari, tartib qoidalarini belgilash, ish mazmunini ishlab chiqishlari lozim. Birinchidan: huquqdan xabardor avlodni tarbiyalash sohasida tomonlar amalga oshiradigan tadbirlarni umumiy bir maqsad – jamiyatimiz, davlatimiz, millitimiz kelajagini mustahkam poydevorini yaratishga qaratilgan olamshumul vazifani hal etilishiga yo`naltirilgan intilish deb

qarashlari zarur. Ikkinchidan: o`quvchilarga huquqiy tarbiya berishda ta`lim maskanlari, oila, mahalla, mehnat jamoalari, hokimiyat idoralari, huquq organlari amalda hal etadigan vazifalarni oldindan aniqlab olishlari, rivojlantirishlari zarur. Uchinchidan: pedagogik hamkorlikning samarali natijalar berishi ko`p jihatdan ishtirok etuvchi tomonlarning o`zaro teng manfaatdorligini ta`minlanishiga ham bog`liq. To`rtinchidan: hamkorlikda huquq tarbiyasini amalga oshirayotgan tomonlar mukammal dasturga ega bo`lishi kerak. Beshnichidan: o`quvchilarga huquqiy tarbiya berishni ko`zda tutgan tomonlar ishining samarali natijalar berishi ular faoliyatini, xatti-harakatlarini moslashtiruvchi-yo`naltiruvchi va nazorat etuvchi jamotatchilik markazi bo`lishi albatta zarur.

Oila:

- farzandlarini yedirib, ichirib, kiyintirishdan tashqari, ularning faoliyati ustidan oqilona nazorat olib borishi kerak;
- farzandlariga oilaviy huquq normalari haqida ma`lumot berib borishlari, bolaninig oiladagi huquqlarini cheklab qo`ymasliklari hamda — chegaradan|| chiqmasliklarini ham tushuntirib borishlari mumkin;
- farzandlarini bilim olishlari, shuningdek, huquqiy tarbiya sohasida ham qanday natijalarga erishayotganlarini tez-tez maktabga borib, maktab jamoasi bilan, sinf rahbari bilan muomalada bo`lishlari kerak;
- jamoat joylarida, tengdoshlari ichida o`zini qanday tutishi bilan qiziqishlari hamda yo`l-yo`riq ko`rsatib berishlari shart;
- farzandlari bilan olayotgan huquq tarbiyasi, bilimi qanday holda ekanligini bilish uchun vazifalarini so`rab, savol-javoblar qilib turishlari muhim vazifalaridir;
- farzandlarini kelgusida qanday odam bo`lib yetishishlarini oldindan tasavvur qila olishlari, shunga qarab tarbiyaviy nazoratni kuchaytirishlari talab qilinadi;
- farzandlari kamolini ko`rish asosiy hayot mazmuni ekanini his etib borishlari zarur .

Maktab:

- o`quvchilarning huquqiy tarbiya olishlari uchun shart-sharoitlar yaratishi shart. Bunda huquqiy bilimlar beruvchi o`qituvchilar sifatiga ahamiyat berishi;
- huquq-tartibot organlari xodimlari bilan o`quvchilar uchrashuvlarini aniq tartibda tashkil etib turish;
- huquq madaniyat elementlarini shakllantirishga oid aniq tadbirlar dasturini ishlab chiqish va muddatini belgilash;
- oila bilan o`qituvchilar jamoasining samarali aloqasini ta`minlash;
- huquqbuzarlikka moyil o`quvchilar xulqini pedagogik kengashlarda, mahallalarda jamoatchilik kengashlari bilan birgalikda muhokama qilish va tegishli chora tadbirlar ishlab chiqish;
- o`quvchilar huquqiy madaniyatini mustahkamlashga yordam beradigan to`garaklar, kechalar, munozaralar, musobaqalar tashkil etish;
- ota-onalar majlislarinio`tkazib borish, unda mahalla , huquq organlari vakillari ishtirokini ham ta`minlash, unda o`quvchilarning savodxonligini oshirishga qaratilgan mavzular ko`rib chiqilishini ta`minlash;

- o`quvchilar huquq tarbiyasiga oid mavzuda insholar, bayonlar yozishlarini, munozaralar, ko`ngilochar tadbirlarni belgilashi, bunda eng yaxshi, mazmunli ishlar uchun mukofotlar tashkil etish, rag`batlantirish;

- huquq tarbiyasi yuzasidan sinovlar tashkil etish va hokazo.

Mahalla:

Oila bola uchun ko`z ochib ko`rgan dargoh bo`lsa, mahalla Vatan ichidagi kichik Vatandir. Mahalla shunday muqaddas dargohki, unda insonlar bir-birlariga elkadosh yashaydi, g`am-alamlarini, xursandchiliklarini birga baham ko`radi. Bola tarbiyasida mahalla oilaga bosh-qoshdir. Mahalla hamkorlikda o`quvchilarga huquqiy tarbiya berish sohasida quyidagi tadbirlarni amalga oshirishi mumkin:

- Avvalo har bir oilada tinchlik-totuvlik bo`lishiga harakat qiladi, oila ahzolarni huquq me`yori da harakat qilishini tahminlaydi;

- Mahallada huquq posbonlari bilan notinch oilalarda reydlar uyshtiradi va tashviqot-targ`ibot ishlarini olib boradi;

- bayramlarda, tarixiy kunlarda avlodlar uchrashuvini tashkil etadi, va keksalar hayot tajribasini namuna qilib yoyadi;

-huquq-tartibot organlari vakillari bilan o`quvchilar uchrashuvlarini tashkil etadi, ularning suhbatlarini uyshtiradi;

- huquqiy tarbiya mavzusida ko`rik tanlovlari: —Eng yaxshi o`quvchi[], —Oila-jamiyat tayanchi[], —Namunali oila va xonadon[], —Huquqingizni bilasizmi?[], —Huquqshunoslar tayanchimiz[] va hokazo.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki,o`quvchilarga huquqiy tarbiya berishda barcha kattalar o`zлari bu borada o`rnak- namuna bo`lishlari zarurdir.

ТАЛАБАЛАРДА ПЕДАГОГИК БИЛИМЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ АҲАМИЯТИ

М.Курбаниязов,

*Умумий педагогика ва психология
кафедраси ўқитувчиси*

Республикамизда илм-фан, техника, ишлаб чиқариш ва технологиянинг жадал ривожланиши жамият ҳаётининг барча соҳаларида тараққиётининг янги истиқболларини очиб берди. Инсониятнинг давлат ва жамият қурилишига доир асрий тажрибалари ижтиомий муносабатларни янгича ёндашувлар асосида тартибга солиш борасидаги илғор ёндашувларнинг қарор топтирилишига олиб келди.

Талаба ёшларимиз педагогик олий юртларида тақсил олиш даврининг дастлабки кунидан бошлаб ўзлари танлаган касбнинг давлат равнақидаги аҳамиятини тўғри тушуниши, уларда ўз касбига бўлган ҳурмати ва педагогик билимларни эгаллашга тўғри ёндашувларини шакллантириш барча педагогларнинг асосий мақсадларининг бири бўлиши ҳозирги зоман талабларининг бири.

Ўкувчи-талabalар педагог билимларнинг моҳиятини, уни қандай эгаллаш, ундан қанақа фойдаланиш, ўзини қандай тутиш кераклиги кабиларни ўрганиб,

йўл-йўриқларни олиб бориши, келгусида улардаги шаклланиши шарт бўлган педагогик маҳоратнинг хақиқий пойдевори бўлиб хизмат қилади.

Педагогик фаолиятни касб сифатида танлаган кишилар маърифатнинг мақсади нималардан иборат эканлигини, унинг мазмун-моҳиятини тўлиқ тушуниб олиши даркорки, бу бўлғуси педагогнинг ўз касбий фаолияти мақсадини англаб етишида муҳим ўрин тутади. Узлуксиз таълим тизимининг исталган бир турида фаолият қўрсатувчи педагоглар ақлий меҳнат кишилари - зиёлилар вакили бўлиб, миллий ва умуминсоний маданият ва маърифатнинг бугуни ва эртаси, баркамол авлодларнинг шаклланиши айнан уларнинг педагогик савиясига боғлиқ.

Педагогик фаолият жамият тараққиётининг негизи ва дастлабки шарти ҳисобланади. Хақиқий педагоглар бола шахси қадриятларини тўлиқ англаб олишга, ўз ўқувчиларига инсоният томонидан тўплангандан билим ва тажрибаларни беришга, уларда ижодий куч ва қобилиятларни ривожлантиришга ҳамиша интилганлар. Болаларга бўлган бундай муносабат педагогик ишнинг туб моҳиятини ташкил этиши лозимки, акс ҳолда инсонпарвар педагогика ҳақида, шахсга йўналтирилган таълим тўғрисида гап ҳам бўлиши мумкин эмас.

Ўқитувчи – маънавий-ахлоқий қадриятлар соҳиби ва тақлидийлик намунаси, шу боис унинг ахлоқий ва касбий шаклланиши бир-бири билан ўзаро мустаҳкам боғлиқ бўлади. Ўқитувчининг билимдонлиги, касбий маҳорати ва ахлоқ-одоби педагог шахси моҳиятини белгилайдиган бирламчи асос ҳисобланади.

Ўқитувчи ўз ўқувчиларининг келажаги, жамият ва давлат истиқболи учун масъул шахс, демак Республика изда олий таълимнинг мақсади малакали ва рақобатбардош мутахассис талабларига жавоб берадиган, танланган соҳа мутахассислиги бўйича ишлай оладиган, республикани илмий-техникавий, иқтисодий, ижтимоий ва маданий ривожлантиришга қодир, юксак маънавий, маданий ва ахлоқий фазилатларга эга бўлган олий маълумотли кадрлар тайёрлашни таъминлашдан иборат.

Хар бир талаба, бўлғуси мутахассис сифатида ижтимоий ҳаётда кучли, билимли ва хурматга эга бўлишни, катта ютуқларга эришишни хоҳлайди. Бунинг учун ундан ўзига-ўзи масъулияти муносабатда бўлиш, ўзини-ўзи тўғри баҳолаш, ўзини-ўзи камол топтириш имкониятидан тўлиқ фойдаланиши, ўз тақдирини ўз қўлида ушлаши учун хулқ-атворини лозим даражада тартибга солиб туриши талаб этилади. Агар, талаба ёшларимиз факат касбий тасаввурларига таяниб қолмасдан тегишли педагогик билим ва кўникмаларга эга бўлса, бунга бемалол эришиши мумкин.

Адабиётлар

1. Педагогика. Психология / Х.Ж. Худойқулов ва б. –Т.: Дизайн-Пресс, 2011.
2. Худойқулов Х.Ж. Замонавий педагогик технология – таълим самарадорлигининг асосидир. – Т.: Наврӯз, 2013.

ҮҚИТИШ ЖАРАЁНИДА ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ

Л.Сапарова

Умумий педагогика ва психология
кафедраси ўқитувчиси

Ўзбекистонда ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида амалга оширилаётган ислоҳотларнинг мақсади инсон ва унинг манфаатлари. Шунинг учун ҳам, таълим муассасаларинг ўкув жараёнида замонавий ўқитиш услублари ва инновацион технологияларнинг ўрни ва аҳамияти бекиёсдир.

Таълим-тарбия мазмуни, мақсад ва вазифалари даврлар ўтиши билан кенгайиб бориши натижасида унинг шакл ва усуслари ҳам такомиллашиб бормоқда. Ҳозирда инсон фаолиятининг асосий йўналишлари шу фаолиятда кўзда тутилган мақсадларни тўлиқ амалга ошириш имкониятини берувчи яхлит тизимга, яъни технология-ларга айланиб бормоқда. Худди шу каби ҳозирги вақтда таълим-тарбия соҳасида ҳам замонавий педагогик технологияларга амал қилина бошланди.

Маълумки, ҳар бир даврда ижтимоий, сиёсий, иқтисодий ва маънавий шарт-шароитлардан келиб чиқкан ҳолда таълимнинг мазмуни ва унга қўйиладиган талаблар тубдан ўзгариб боради. Шуни алоҳида қайд этиб ўтиш жоизки, республикамида таълим-тарбия соҳасида амалга оширилаётган ислоҳотларнинг асосий мақсади уни жаҳон стандартларига мувофиқлаштириш, замонавий педагогик технологияларни амалиётга жорий этиш орқали таълим-тарбия самарадорлигини оширишдан ва юқори малакали мутахассислар тайёрлашдан иборат. Шундай экан, савол туғиладики: «Хўш, ўқитувчилар томонидан замонавий педагогик технологиялар қандай қабул қилинаяпти ва амалиётда қай даражада кўлланилаяпти?».

Ушбу муаммонинг ечимини педагогик жараён ва психологик жиҳатдан таҳлил қилиб кўрайлик. Дарс пайтида таълим муассасаси ҳовлисида юрган ўкувчи-талабалардан нима учун ўкув машғулотига кирмаганликлари сўралганда, улар «Бу ўқитувчининг зерикарли дарсни тинглагандан кўра, кирмаганимиз маъқулроқ. Чунки ўқитувчимиз яхши дарс ўтмайдилар», деб жавоб беришади. Олинган жавоблар асосида ўқитувчининг дарси кузатилганда, ҳақиқатан ҳам эски, анъанавий услугда зерикарли дарс ўтишининг гувоҳи бўлдик. Аниқланишича, 65-70% ўқитувчилар дарсни ҳанузгача эски, анъанавий услугда олиб боришар экан. Лекин шуни ҳам алоҳида таъкидлаш жоизки, ўқитувчилар орасида замонавий педагогик технологияларга асосланган ўқитишнинг муаммоли ўқитиш, ҳамкорликда ўқитиш, таълимни бошқариш, интерфаол, ўйин технологияларидан фойдаланиб, ўз доирасида ўқитилаётган фаннинг ўзлаштирилишига (80-100%) эришаётганлари ҳам бор. Демак, бу ўқитувчиларда ўз касбига нисбатан қизиқиши устун. Маълумки, ўқитувчи шахсининг психологик хусусиятларидан бири сифатида ўз фаолиятига қизиқиши мухим аҳамиятга эга. Чунки қизиқиши мотив сингари борлиқни билиш, турли-туман шаклларга нисбатан ижодий ёндашишни вужудга келтиради. Зоро, педагоглик касбига лаёқатли бўлган ўқувчилар иқтисодий олий таълим даргоҳида ҳам, келажакда касбий фаолияти давомида ҳам қийналишмайди.

Юқорида келтирилган фикрлардан шундай хulosага келиш мүмкінки, үкүв жараёнини замонавий педагогик технологиялар асосида ташкил этиш таълим самарадорлигига эришишнинг биринчи шартидир. Бунинг учун эса ёшлар орасида педагогик фаолиятга лаёқатли ва қизиқиши бор йигит-қизларни тұғри танлай билиш керак. Шундагина таълим-тарбияда эришажак ютуқларимиз күрсаткичи самарали бўлади. Бунинг учун педагогик жараёnlарни замонавий технологиялар асосиغا қуриш, таълим жараёнида үкүвчи-талабаларни ижтимоий фаолликка йўналтиришда қизикарли, фаол, ноанъанавий, янги инновацион усуллардан фойдаланган ҳолда уларга касбий таълим асосларини ўргатиш муҳим аҳамиятга эга.

Адабиётлар

1. Ибрагимов Х.И., Абдуллаева Ш.А. Педагогика назарияси. Т. 2008.
2. Р.Ишмуҳамедов, М.Юлдашева. Таълим ва тарбияда инновацион педагогик технологиялар. Т.2017.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ КУЛЬТУРЫ УЧИТЕЛЯ ТРУДОВОГО (ТЕХНОЛОГИЯ) ОБУЧЕНИЯ.

P.A.Абдухаиров
преподаватель ТГПУ
М.Р.Махкамова, И.Абдуллаева
Студентки ТГПУ

В современных условиях востребован педагог, который может удовлетворить потребности общества в саморазвивающейся личности выпускника образовательного учреждения, педагог, воспринимающий инновационные идеи, готовый к продуктивной творческой деятельности, обладающий высокой профессиональной культурой и педагогическим мастерством.

Как известно, педагогическое мастерство - это высокое и постоянно совершенствуемое искусство воспитания и обучения, доступное каждому педагогу, работающему по призванию и любящему детей. Педагог-мастер своего дела – это специалист, высокой культуры, глубокого знающий свой предмет, хорошо знакомы с соответствующими отраслями науки и искусства, практически разбирающийся в вопросах общей и особенно детской психологии, в совершенстве владеющий методикой обучения и воспитания.

Овладение педагогическим мастерством доступно каждому учителю при условии целенаправленной работы над собой. Оно формируется на основе практического опыта. Но не любой опыт становится источником профессионального мастерства. Таким источником является только труд, целей и технологии деятельности.

У педагога одновременно может быть сформировано несколько целей, в зависимости от того, по каким направлениям он работает и какие в данный момент возникают потребности. Определяя цель и пути её реализации, следует ориентироваться на установление отношений с коллегами, обмен средствами и информацией, который способствует эффективной деятельности учителя.

Приоритетной задачей современного учителя является формирование духовно-культурного мира учащихся, развитие их гуманистических представлений, социальных понятий, в частности - через осознание необходимости участия в трудовой деятельности. Учителя трудового обучения располагают большими возможностями в этом отношении, благодаря специфике своего предмета. Современный учитель трудового обучения должен обладать исследовательскими, изобретательскими, практическими навыками. Кроме того, на него возложена задача обогащения учащихся интегрированными знаниями в различных сферах науки и производства, а также формирования культуры труда.

С одной стороны накопленный опыт гарантирует высокий уровень профессионального мастерства с другой стороны осознание учителей того, что он в своей деятельности достиг определенного уровня и дальнейшее совершенствование для него не обязательно, приводит к понижению и даже отсутствию мотивации к профессиональному развитию.

В этой связи перед педагогической наукой и системой повышения квалификации учителей, возникает проблема исследования и создания основ развития рефлексивных навыков учителей, умений анализировать и оценивать результаты своей педагогической деятельности.

Проведённые нами опросы и анкетирование учителей трудового обучения показали, что наиболее высокий уровень развития рефлексивно-проектировочных аспектов общей педагогической культуры отмечен у творческих работающих учителей.

Основная часть учителей не считает необходимом анализировать свою деятельность и полагаются лишь на оценку со стороны других (методистов, руководства, более опытных коллег). Отсутствие навыков самоанализа препятствует проектированию перспектив саморазвития и достижению эффективных результатов.

При проведении анкетирования мы пытались выявить отношение учителей трудового обучения к педагогической деятельности и ответить на вопрос: «Почему большинство учителей не интересует процесс педагогической деятельности, его результаты, сильные и слабые стороны ?» Полученные ответы учителей были разнесены по трём позициям:

- положительное отношение ко всем видам педагогического труда;
- отрицательное отношение ко всем видам педагогического труда;
- избирательное отношение ко всем видам педагогического труда.

Учителя, владеющие в достаточной степени педагогической культурой и мастерством, выделили такие аспекты педагогической деятельности, как стремление к изучению и внедрению инновационных технологий, расширению профессиональных знаний, совершенствование профессионального мастерства, совершенствование методов управления образовательными учреждениями, модернизация содержания трудового обучения и др. Около пяти десяти процентов опрошенных не смогли чётко определить компоненты профессиональной культуры и опирались только на количественные показатели своей деятельности (успеваемость учащихся, участие в

мероприятиях, связанных с повышением квалификации и выполнением обязательных функций). К сожалению, учителя не владеют навыками анализа пробелов в собственных знаниях, не способны их дифференцировать по направлениям: методологические, теоретические, методические, технологические знания, оперативные, тактические, стратегические умения и навыки. Если у учителей не развиты в достаточной степени рефлексивно – проектировочные компоненты педагогической культуры, то их педагогическое мастерство не будет интенсивно повышаться и педагогическая деятельность не получит профессионально-личностного подкрепления.

Для интенсивного и эффективного развития навыков самоанализа, самооценки и прогностики у учителей трудового обучения целесообразно создать ряд определённых условий, в числе которых:

- определение путей и способов стимулирования познавательных потребностей учителя;
- обеспечение возможности овладения учителями общепедагогическими (помимо узкопрофессиональных) знаниями;
- предоставления возможности выбора учебных материалов по предмету с учётом интересов и потребностей учащихся;
- создание условий для самообразования и обогащения педагогического опыта учителя;
- поддержка и поощрение позитивных результатов, достигнутых учителями в повышении педагогической культуры и педагогического мастерства.

Ставя перед собой задачу развития профессионального мастерства и выбора путей её реализации, каждый учитель опирается прежде всего на своё мировоззрение, представления и понятия, личные и общественные интересы и запросы. При этом максимально проявляются волевые качества педагога. Из сказанного выше можно заключить, что развитие педагогической культуры и управление этим процессом зависят от того, в какой степени скоординирована деятельность педагога, какая создана образовательная среда в учебном заведении и какими приёмами и средствами формируются мотивы педагогов к саморазвитию. Все эти вопросы непосредственно связаны с профессиональным мастерством и педагогической культурой учителя.

Литература

1. Абдухаиров Р.А. Мәжнат таълими ўқитувчиларида қасбий маданиятни шакллантириш. Методик қўлланма.- Тошкент: Fan va texnologiyalar markazining bosmaxonasi, 2011. 86-б.
2. Маркова А.К. Психология профессионализма - М..Знание, 1996.-312с.
- 3.Современная педагогическая наука и инновационные технологии в образовании. /Материалы рес. Научно-практ.. конф.

TA'LIM AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING O'RNI

Bagbekova Laylo Kadirbergenovna

Nizomiynomidagi TDPU Kasb-ta'limi fakulteti

"Axborottexnologiyalari" kafedrasio'qituvchisi

Turg'unov Doniyor Tursunboy o'g'li

Kasb-ta'limifakulteti Kompyutergrafikasi

vadizayno'nalihi 2-kurs

Bugungi rivojlanibborayotgan ta'lismiz tizimini axborot texnologiyalarisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Hozirgi ta'lismiz jarayonida bo'layotgan kashfiyotlar, ulkan axborotlarni ishlab chiqish va saqlashga hamda ularni kommunikatsiya tarmoqlari orqali tez tarqatish imkonini beradi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarning yangiligi va o'ziga xosligi insoniyat rivojlanishi nuqtai nazaridan ular deyarli insoniyat faoliyati barcha sohalariga kirib borishi, ulardan cheklanmagan joylar va maqsadlarda foydalanish mumkinligidan iborat.

Mamlakatimizda ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, madaniy sohalarda bo'layotgan tezkor o'zgarishlar ta'lismiz tizimini ham tubdan isloh qilishni taqozo etmoqda, chunki mukammal ta'lismiz tizimi orqali Respublikamizning kelajaki intellektual imkoniyatlarini va uni gullab yashnashi ham da rivojlanishini belgilab beruvchi yoshlarni har tomonlama ijodkor, mustaqil faoliyat yuritadigan qilib tarbiyalashda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi. Shuning uchun ta'limga eng muhim strategik yo'nalish ta'lismiz muassasalarining innovatsion faoliyati hisoblanadi. Bu esa barcha ta'lismiz muassasalarida, ayniqsa ijodkor, yuqori salohiyatli mutaxassis kadrlarni tayyorlovchi oliy ta'lismiz maskanlarida innovatsion texnologiya ko'rinishida faoliyat olib borish dolzarb masalalardan biri bo'lib kelgan[1]. Xususan, hozirgi kunda ta'lismiz jarayonida innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish, e'tibor kuchaygan.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari rivojlanishining zamonaviy jahon darajasi shundayki, respublikada jahon axborot makonining infratuzilmalari va milliy axborot-hisoblash tarmog'i integratsiyasiga mos keluvchi milliy tizimni yaratish milliy iqtisodiyot, boshqarish, fan va ta'lismiz samaradorligining muhim omili bo'lmoqda. Bu muammolar ancha murakkab va ayni paytda respublikamiz uchun dolzarbdir. Hozirda olib borilayotgan iqtisodiy, tuzilmaviy va boshqa o'zgarishlarni amalga oshirish natijalari respublikada axborotlashtirish bilan bog'liq muammolarning qanday va qaysi muddatlarda hal etishga ham bog'liqdir. O'quv fanlari bo'yicha elektron o'quv vositalarining yaratilishi mazkur fanlarni o'qitishda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatini yanada kengaytiradi. Bu o'z navbatida, talabalarning mazkur fanlar bo'yicha bilimlarini chuqr o'zlashtirishlarining asosiy omili bo'lib, ta'lismi-tarbiya sifati va samaradorligini oshiradi[2].

Ta'lismiz sohasidagi barcha islohatlarning asosiy ma'naviy jihatdan mukammal rivojlangan insonlarni tarbiyalash, ta'lismiz tizimini takomillashtirish, dars jarayonlarini yangi pedagogik va axborot texnologiyalari asosida har tomonlama zamon talabiga mos ravishda amalga oshirishdan iboratdir. Shuning uchun ham bugungi kunda ta'lismi - tarbiya tizimida zamonaviy axborot texnologiyalaridan

samarali foydalanishga alohida e'tibor berilmoqda. Bu esa ta'lim jarayonida o'quvchilarga turli fanlardan bilim beruvchi pedagog kadrlarni axborot texnologiyalarining zamonaviy vositalalaridan foydalanishlari uchun, eng avvalo bu sohadagi bilim va malaka darajalarini oshirish, ta'lim tizimini texnik jihatdan ta'minlash, internetdan foydalanish imkoniyatlarini to'la yaratib berish orqaligina samarali natijaga erishish mumkin. Ta'lim tizimi sifati va samaradorligini oshirishning asosiy usullaridan biri o'quv jarayonida zamonaviy axborot kommunikatsion texnologiyalarni, shu jumladan multimediyali o'quv kurslarini qo'llash, o'qituvchi va o'quvchining interfaol o'zaro aloqalarini ta'minlash, multimediali o'quv kurslari va darsliklarini ishlab chiqishda yuqori malakali kadrlarni jalg etish dolzarb masala hisoblanadi.

Adabiyotlar

1. Xamdamov R., Begimqulov U., Taylaqov N. Ta'limda axborot texnologiyalari. 1-qism. – T.: 2010y 44-b.
2. Otamuratov O.T. Ta'lim jarayonlarida axborot texnologiyalarning tutgan o'rni//International Scientific Journal "Internauka"<http://www.inter-nauka.com>

СӨЙЛЕЎ НУҚСАНЛАРЫН САПЛАСТЫРЫЎДА ЖАҢЫЛТПАШЛАРДЫҢ ӘХМИЙЕТИ

*Д.Бекбосынов НМПИ Улыўма педагогика ҳәм
Психология кафедрасы ассистент оқытыўшысы
А.Ражапова НМПИ талаба*

Балаларда сөйлеў кемшиликлери көп ушырасатуғын нұқсанлардың бири болып табылады. Сөйлеўдин тийкарғы бөлимлери: даўыс, сөз, сөз дизбеги ҳәм гәп бир пүтин системаны қурап, пикирди аўызеки ямаса жазба түрде көрсетиў ушын хызмет қылады. Өз пикирин дурыс айтып жеткериپ бере алмаў баланың руўхыятына кери тәсирин тийгизеди. Соныңтан сөйлеўинде кемшилиги бар балалардың нұқсанларын сапластырыўдың кең методикасын жаратыў әхмийетли ўазыйпалардың бири.

Басқа халықтар сыяқлы қарақалпақ халқы да балалардың саў-саламат, кәмил болып өсиүине, дурыс тәрбия алғыуна айрықша итибар берип келген.

Сөйлеўинде кемшилиги бар балалардың тил нұқсанларын сапластырыўдың усыллары көп түрли болып, солардың ишинде ата-бабаларымыздан киятырған сыналған усыллардың бири – халық аўызеки дөретпелери, соның ишинде жаңылтпашлардан пайдаланыў айрықша әхмийетке ийелиги менен ажыралып турады. Себеби, жаңылтпашлар да халық ушын, оның ийгилиги ушын зәрүрли болғанлықтан халық оны дөретип, қәдирлеп бизиң заманымыздың дейин алыш келген.

Жаңылтпаш балалардың ең бириңиден тилин раўажландырыўға тәсирин тийгизеди. Сол себепли де халық жаңылтпашты ойлап тапқан. Ол балаларды дурыс сөйлеўге, сөзлерди дәл өз сеси менен дурыс айтыўға, тилин шынықтырыўға, тил тамырларын беккемлеўге, шынықтырыўға үйретеди.

Баланың тили шығып, сөйлей баслағаннан кейин бала узын сөзлерди, уқсас сеслерден туратуғын сөзлерди айтыўда қатты қыйналады. Усы дәўирде оған

жаңылтпаш айтқызып үйретиў оның тил тамырлары өсип, тили тез шығыўына, айтылыўы қыйын сөзлерди де қыйналмай айттыўына имкан жаратады. Халқымызда айтылыўы қыйын болған сеслер «р», «қ», «ш-с-з», «т» ҳэмт.б. сеслерге арналған жаңылтпашларбар. Сондай-ақ, жупкерлесип келген «л», «қ», «с», «т», «а-ә», «п-б», «ш-с» усаған сеслерди айттыў да қыйыншылық туудырады. Мине усы мақсетте, яғный, баланың тилин жатлықтырыўда балаға жаңылтпаш айттып, айттырып үйретиледи. Бул процесте бирнеше адам қатнасады. Бир адам жаңылтпашты айтады, басқалары тоқтамастан бирнеше реет усы жаңылтпашты қайталаўы керек болады. Жәмәэт болып ойналған ойында бала көпшиликтин алдында жецилип қалмаў ушын да ҳәрекет етеди. Бул жағынан жаңылтпашлардың тәрбиялық әхмийети де үлкен. Мәселен:

Бизиң көше, сизиң көше,
Бизиң көшеде көп шөже,
Сизиң көшеде көп шөже,
Көп шөже, көк шөже,

Көк шөже, көп шөже, - деген жаңылтпашты айттыў барысында «көп» дегенди «көк» деп айттыўы яки керисинше болып қалыўы да мүмкін. Сондай-ақ, «ш», «з», «ж», «с» усас сеслеринде жаңылмай анық айттыў талап етиледи. Жаңылтпашлардағы айырым қайтарымлы сөзлер тилде көп айттылып шынықтырылмаса ҳәр қандай адамда алжасыўы мүмкін.

Улыўма сөйлеў кемшиликлерин анықлаў, оларды сапластырыў мәселелери логопедия илиминиң тийкарғы объекті болып есапланады. Сөйлеў кемшиликлерин сапластырыўда халық аўызеки дөретпелериниң бири жаңылтпашлардан пайдаланыў сөйлеў нұқсанларын жоқ етиўде әхмийетли усыллардың бири болары сөзсиз.

Әдебиятлар

1. Қарақалпақжаңылтпашлары. Нөкис, «Билим», 1993.
2. РахмановаВ.С. Дефектологиявалогопедияасослари. Т.: 1990.

ТАЪЛИМДА ТАҲСИЛ ОЛУВЧИ ШАХСИГА ФАОЛИЯТЛИ ЁНДАШУВ ТАЪЛИМНИ МОДЕРНИЗАЦИЯЛАШТИРИШНИНГ МУХИМ ОМИЛИ СИФАТИДА

*Рўзиева Гулноз Расуловна
Бухоро шаҳар XTB қарашли 20 – сон
умумий ўрта таълим мактабининг
Онатили ва адабиёт фани ўқитувчиси*

Таълимни модернизациялаштириш таълим жараёнда билим, кўникма, малакаларни шакллантириш билангина ҳал бўлиб қолмайди. Таҳсил олувчи шахсининг мустақиллик, ташаббускорлик, жавобгарликни ҳис этиш, танқидий фикрлаш каби сифатлар билан боғлиқ функциялари таълимнинг шахсга йўналтирилган тизими воситасида амалга оширилади.

Адабиётлар таҳлили уни кўрсатадики, таълимда таҳсил олувчи шахсига фаолиятли ёндашув бу тизимнинг концепциясини ташкил этиб, бунда шахс “субъекти” категорияси эркинликка интилиш, ўз-ўзини ривожлантириш, яхлитлик, мустақил ўқиш, ўзлигини намоён этиш ва фаоллаштириш хусусиятлари асосида англашилади, ўқув жараёни ҳамда унинг таркибий

қисмлари - мақсад, мазмун, метод, шакл, усул, воситалар таҳсил олувчи учун шахсан аҳамиятга эга бўлган, унинг шахсий тажрибаси маҳсули сифатида татбиқ этилади.

Маълумки, таълим-тарбия асосида шахснинг интенсив ривожланиши, моддий маънавий қадриятларни ўзлаштириши фақат унинг шахсий фаолияти натижасида амалга ошади. Инсон онги ҳамиша субъектив моҳиятга эгадир [2]. Таҳсил олувчи муайян билимларга нисбатан бефарқ бўлмай, билимлар унинг учун шахсий мазмунга эга бўлсагина пухта ўзлаштирилади. Ўқитувчи бунга таҳсил олувчида ўқув предметига нисбатан қадриятли, ижобий субъектив муносабатни таркиб топтириш натижасида эришади.

Тажриба ва кузатувларимиз ўқув билув фаолияти жараёнида таҳсил олувчининг руҳий хусусиятларини ўрганиш ўзлаштирилаётган билимларнинг таҳсил олувчига шахсан қизиқарли ва керакли бўлиши зарурлиги, акс ҳолда улар шубҳасиз рад этилишини кўрсатади.

Психологик адабиётлар таҳлили шахс фаолияти унинг ички ҳиссиётлари билан боғлиқ эканлиги кўрсатади. Шахс мотив, ҳиссиёт ва шахсий фикр воситасида намоён бўлади. Таълимда таҳсил олувчи шахсига фаолиятли ёндашув таълимни модернизациялаштиришнинг муҳим омили сифатида қарайдиган бўлсак, ўқув материали мазмуни ҳам таълимда инновацион технологияларни қўллаш ҳам муҳим аҳамият касб этади. Ўқув материали мазмуни аввал ўқитувчи томонидан ижодий қайта ишланиб ва таҳсил олувчини қизиқтирадиган, унинг шахсий тажрибасига мос келадиган, уни фикрлашга ундейдиган жиҳатлар белгиланади.

Бошланғич синф она тили дарсларини ташкил этишда ўқитувчининг компитентлилик даражаси ва педагогик маҳорати муҳим роль ўйнайди. Таълимда инновацион технологияларни қўллаш ўқувчиларнинг мустақил ижодий тафаккурини ривожлантиришга, нутқ маданиятини ўстиришга хизмат қиласи. Ўқитувчи таълим технологияларини қўллашда қуидагиларга эътибор бериши талаб этилади:

Рағбатлантирувчи асос шахсга йўналтирилган муаммоли вазиятни юзага келтиришга хизмат қиласи. Бундай вазиятни яратишда ўқитувчининг индивидуал ижодкорлиги катта рол ўйнайди. Расм, хотира ёки муайян бир сўз асосида шакллантирилган, таҳсил олувчини жалб этадиган, кутилмаган, ўта сирли ва албатта, шахсга йўналтирилган машғулотлар - тажриба ишлари, фотосуратлар, картиналар намойиши кабилар бунга мисол бўла олади.. **Моноконструкция** топшириқ асосида индивидуал ишлаш (масалан, матн, товуш, модел, бўёқ, шеър, лойиҳа, расм кабилар) натижасида муаммони қўриш, гипотеза яратиш, ечимни (муайян йўлни ҳамда ҳал этиш усулини мустақил танлай олиш, хато қилиш ҳукуқига эгалик кабилар) топишдан иборат. **Социоконструкция** кичик гурухларда ишлаш. Унга қўра жамоа негизида алоҳида жуфтлик кичик гурухлар билан алмашинади (болалар ўзлар хоҳлаб жуфтликка бирлашадилар, ўқитувчининг истагига кўра ёки стихияли тарзда гурух таркибида ишлайдилар. Бунда ўқитувчи таҳсил олувчиларга хос психологик хусусиятларни ҳисобга олиши ҳам муҳимдир: масалан, экстронтервертлик, тафаккур юритиш типлари, лидерлик сифатлари ва ҳ.к.).

Ижтимоийлашув. Мустақил таълим олиш жараёнида таҳсил олувчининг бевосита ижтимоийлашиши ҳам юзага келади, бу ҳолат ўз навбатида гурухни ижодий изланишга илҳомлантиради. У фаол ҳамкорликда фаолият юритиш, шунингдек, индивидуалликни намоён этиш учун қулай муҳитни вужудга келтиради. **Маълумотларни билишга интилиш** бевосита таҳсил олувчилар етарли билим ва кўнкималарга эга бўлмаган шароитда юзага келади. Таҳсил олувчида дарслик, луғат, маълумотнома ва бошқа манбалар билан ишлаш эҳтиёжи туғилади. Улардан мустақил фойдаланиш, тинимсиз фикрлаш ва изланишга бўлган рағбатнинг уйғониши кузатилади. Анъанавий таълимга кўра кўп ҳолларда таҳсил олувчининг ўзи билимларни хоҳлаб эмас, балки мажбуран ўрганади. Ижодий изланиш, ҳамкорликда ишлаш, фикр алмашиш кабилар таҳсил олувчида билимларни ўз хоҳиши ва эҳтиёжидан келиб чиқсан ҳолда ўзлаштиришга имкон беради. **Рефлексия (сўнгги босқич)** - таҳсил олувчининг шахсий ҳаётий ёндашуви, кечинмалари ва тафаккурида кечаётган ўзгаришларни таҳлил қилиш, ўзининг тафаккур қобилияти, эришаётган ютуқлари, шунингдек, мағлубиятларининг сабабларини билишга интилишdir. Таҳсил олувчи улар тўғрисида муайян хulosаларга эга бўлса, уларни тан олса, ўқитувчи таҳсил олувчининг фикри асосида фаолият юритиш ва янги билимларга йўллашнинг кейинги босқичларини тўғри белгилайди.

Демак, таълим ҳар бир таҳсил олувчининг қизиқиши ва билиш қобилиятининг ўқув фаолиятини ташкил этиш жараёнида намоён қилиш имкониятини яратади олиши зарур. Бу ҳолат таҳсил олувчининг билиш обьекти ва предмети бўлган шахсий хусусиятларини аниқлаш асосида, унинг шахс сифатида ривожланишини ва ўзўзини ривожлантиришини таъминлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

- 1.Тожиев М. Билимларни ўзлаштириш босқичлари.–Ж.: Халқ таълими, 1995, № 9-12, 95-103– б.
- 2.Педагогик технология: муаммо ва истиқболлар (замоновий педагогик технологиянинг илмий-назарий асослари). Муаллифлар гуруҳи/ Т.:ОЎМКҲТРМ, 300 бет
- 3.Азизхўжаева Н.Н.Педагогик технология ва педагогик маҳорат.–Т.: ТДПУ, 2003.

«МАТЕРИАЛШУНОСЛИК» ФАНИНИ ЎҚИТИШДА УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМНИНГ АҲАМИЯТИ

X.3.Исматуллаева, Р.Б.Даминова
ТДПУ доцентлари

Инсоният яратилганидан бери у ўз ривожланиш даврида эҳтиёжларидан келиб чиқиб, табиатдан тола олиб, газлама ва бошқа маҳсулотларни тўқиб, уни ишлатилиш йўлларини ўрганганди. Бутун ҳаёти мобайнида матолар билан ишлаш, уларни ўрганиш жараёни энг ёшлик давр – боғча ёшидан бошланади ҳамда умри давомида тўқимачилик маҳсулотлари билан чамбарчас боғлиқ ҳолда ҳаёт кечиради.

Ўзбекистон Республикаси 2017-2021 йилларга мўлжалланган стратегияда тўқимачилик ва енгил саноатни ривожлантиришнинг 36% ошириш вазифаси қўйилган. Демак бу янги технологиялар ва янги ассортиментларни ишлаб чиқариш демакдир. Бу мавжуд – хом-ашёни рационал ишлатиб тайёр маҳсулот чиқариш.

Хозирги вақтда саноатда янги газламалар ассортименти ва бошқа маҳсулотлар кенг ишлаб чиқарилмоқда. Бундан ташқари костюм дизайнода хар ҳил турдаги галантерия маҳсулотлари ва аксессуарлари кенг қўлланмоқда. Қадим замонда бизнинг ҳалқимиз толаларни тараб, тозалаб, ипларни йигирган ва улардан мато, шолчалар, гиламлар тўқиган. Жун толаларини тозалаб, ювиб, пресслаб намат тайёрлаган. Қизлар ёшлигидан бошлаб мато билан танишиб улгуради, улардан қўғирчоқларини ясатишда, кийинтиришда, шу қўғирчоқларнинг уйларини безашда фойдаланадилар. Демак бу ҳаётий мисолларга асосланиб шуни хulosса қиласизки, «Материалшунослик» фанининг узлуксиз таълимнинг ривожида аҳамияти катта. Бошланғич синифлардан бошлаб болалар газламалардан оддий апликациялар ясашни, калава иплардан ҳар ҳил деталлар яратишни, кейинчалик игналар учун ястиқчалар тикиб тола билан тўлдиришни ўрганадилар. Улар пахта, зигир, жун, сунъий ва синтетик иплардан фойдаланадилар ва улар ҳақида маълумотга эга бўладилар.

Меҳнат дарсларида газлама чиқиндиларидан тўғри фойдаланиш, калава ипларни тўқувчиликда қўллаш йўллари ва уларлан хар ҳил маҳсулот тўқиши ўргатилади. Буларни ўрганиш жараёнида қандай ишлатилиши, ўзига хос хусусиятлари кўрсатиб ўтилади. Дарс жараёнида ўқувчилар рўмол, фартуклар, ошхона анжомлари, қуроқчилик санъати турлари, чок турлари ва бошқаларни ўрганадилар. Тикувчиликка йўналтирилган коллежларда лойихалаш, модел яратиш, мато танлаш, бичиш, тикиш, маҳсулот ишлаб чиқаришни ўргатиш асосий вазифахисобланади. Олий таълим муассасаларида «Дизайн» йўналишида таълим оловчи талалабалар толалар, иплар, газламалар, трикотаж, нотўқима, галантерия ва безак материаллари, мўйна, чарм, плёнка ва бошқа маҳсулотларнинг олинишини ва хоссаларини ўргатилади, чунки лойихалаш, бичиш ва тикиш жараёнида, уларнинг асосий кўрсаткичлари ҳисобга олиниши лозим. Бундан ташқари тўқимачилик маҳсулотлари халқ хўжалигига, техникада, медицинада, пойафзал саноатида кенг қўлланилади. Масалан, парашют газламалар, елканлар, марли, шойи иплар, маҳсус арқонлар, ленталар ва бошқалар техника саноатида муҳим аҳамиятга эга. «Материалшунослик» фанининг инсон ҳаётида аҳамияти катта, чунки бу фан толалардан тайёр маҳсулотларгача бўлган жараённи ўз ичига олиб, уларнинг олинишидан тортиб, хосалларигача қамраб олади. Талабга жавоб берувчи маҳсулотларни ушбу хусусиятларни билмай туриб ишлаб чиқараришнинг имкони йўқ. Демак бу жараённи болалар, ўқувчилар, талабалар босқичма босқич ўрганиб, узлуксиз таълимда «Материалшунослик» фанининг аҳамиятини ва вазифаларини аниқлайдилар.

Адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси
2. Комилова Х.Н., Хамроева Н.К. “Тикув буюмларини лойиҳалаш”. Тошкент “Молия”. 2003 й.
3. Х.Х. Камилова Х.М. Юнусходжаева. Материаллоарни конфекциялаш. Дарслик. Т.: “Ўзбекистон”, 2015
4. Х.З.Исматуллаева. Материалшунослик. Дарслик. Т. 2018.
5. D.A.Назилов, И.В.Дмитрева, Н.Х.Хаджибаева Композиция асосларим Дарслик Т.: “Янги аср авлоди”, 2009

BERDAQ ҖАР҆ГАБАЙ УЛÍNÍN TARIYXÍY EPIKALÍQ SHÍGARMALARÍN EÑ ALDÍNÍGÍ PEDAGOGIKALIQ TEXNOLOGIYALARDAN PAYDALANÍW USÍLLARÍ

G.Tileumuratova
1-kurs magistr NMPI

Berdaq Җарғабай улі XIX ásırdegi qaraqalpaq, hátteki Orta Aziya xalıqları ádebiyatı tariyxında eñ úlken tulǵalardıń biri. Qaraqalpaq ádebiyatishı pikirlerine qaraǵanda Berdaq qálemine ulıwma alganda 20 miń qosıq qatarınan ibarat shıgarmalar, yaǵníy júzden aslam qosıqlar, segiz dástanlar tiyisli. Onıń bizge qaldırǵan miyrasları jaslar tárbiyasınada, filosofiyalıq oy-pikirlerimizdi bayitiwda, xalıqtıń qaharmanlıq gúresi, sociallıq turmısı, xalıq danalığı tolıq sáwlelengen.⁹ Berdaq dóretiwshiliği túrli obrazlarǵa bay. Onda dana xalıq obrazı («Xalıq ushın», «Jaqsıraq», «Qashan rahatlanadursań?» h.t.b.), teńsizlik zamannan, tártiplerden ezilgen ápiwayı miynetkesh adamnıń obrazı («Jaz keler me?», «Salıq», «Bıylı», «Zamanda» h.t.b.), minez-qulqı, júris-turısı, is-háreketleri jámiyetlik tártiplerge, xalıqlıq ólshemlerge úylespeytugın, olarǵa qarsı keletugın aldawshilar, jalataylar, wádepazlar, ashkóz sıqmarlar obrazı («Terıs qaytqan», «Qálen usta», «Toyda» h.t.b. qosıqlarında), óz huqıqı, adamgershilik ar-namısı ushın gúresken ǵayratlı hayal-qızlar obrazı keń túrde jaratılǵan. («Aqmaq patsha», «Ráwshan» dástanları).

«SÚWRETLERDIŃ ÓZ-ARA » metodı Taza tema: (15 min). Muǵallim temanı túsindirgende tómendegi máselelerge dıqqat awdarıwı kerek.

Berdaq xalıq shayırı, ol miynetkesh xalıq arasınan shıqtı hám ómir boyı óz xalqınıń arın arlap, jırın jırladı. Sonlıqtan da, shayırıdıń «Berdimurat xalıqtı, xalıq Berdaqtı jalǵızınday kórer jannan jaqsıraq» dewi haqıyqat shinlıq edi.

Berdaq dóretiwshiliginıń eñ bahalı tárepı sonda ol ózi jasaǵan dáwirdiń haqıyqatlığın, zamanniń shin turmıslıq kórınısın burmalamastan anıq ashıp bere biledi. Zamanındaǵı ádalatsızlıqlar menen teńsizliklerdiń sebebin, nadurıs júrgizilip atırǵan qáte siyasattı talqılap, gumanistik, filosofiyalıq kóz-qarasların bildirdi.

Xalıqtıń ármanı Berdaqtıń ármanı boldı. Zamanniń siyasatına tereń sin bere otırıp, keleshekte xalıqtıń gúllengen, baxıtlı jaynaǵan turmista jasaytuǵınlıǵına úlken

⁹Пахратдинов Ә. Бердақ шайыр дөретиўшилигинин гейпара маселелери, Нөкис, «Қарақалпақстан», 2003. -56.

isenim menen qaradı. Xalıqtıń górezsizlik dáwranǵa jetetuǵının, erkin turmıs keshiretuǵının kóregenlik penen aya bilgen danışpan shayır boldı.

Muǵallim shayırdıń zaman teńsizligı haqqında jazǵan shıgarmalarınan dálilli misallar keltirip, tereń túśindiriw nátiyjesinde oqıwshılardıń kóz-aldına XIX ásırde jasaǵan qaraqalpaq xalqınıń turmısın sáwlelendirıw kerek.

Bekkemlew: (20 min). Muǵallim oqıwshılardı ózınıń bólistiriw tártibi menen 4 toparǵa bóledi. Toparına at qoyıwdı oqıwshılardıń ózlerine qaldıradı. Muǵallim aldınnan tayarlap qoyılǵan hár bir topar ushın 4 reńli qıyılǵan tárizde súwretlerdi toparlarǵa tarqatadı. Tapsırma qıyılǵan qaǵazlarda qosıqlar berilgen boladı, berilgen qosıqlardı izbe-izlikte jaylastırsa hár túrdegi súwretler payda boladı.

1-topar: «Búlbıl» qosığı.

<p>Sheńgelge qongan búlbildiń, Shimshiq qurlım sáni bolmas, Íshqısında qızıl gúldiń, Sayrasa dármanı bolmas. Pári túsip qiyatırǵanınan, Sıqı ketip sıyaǵınan, Tiken tırnap ayaǵınan, Qanatqanda qanı bolmas.</p> <p>Jilan ańlıp jılǵa saydan, Jıljıp kelse anadaydan, Shól búlbili bilsin qaydan? Shaqsa onıń, emi bolmas.</p>	<p>Nama tapsa, irǵaq tappay, Shalqıp sayrap bir baǵ tappay, Tińlawına qulaq tappay, Sayrawında máni bolmas.</p> <p>Ğaqıldasıp qara ǵarǵa, Jemtik ańılıp qonar jarǵa, Bayıwlıday bayǵus bar ma? Jarǵanattıń pári bolmas.</p>
--	---

2-topar: «Jaqsıraq» qosığı.

<p>Aq buwdayı turıp, sulı sepkennen, Taza salı turıp, shigin ekkennen, Jónsız qırıq kún qayǵı-uwayım shekkennen, Den sawlıqta, bir kún shadlıq jaqsıraq.</p> <p>Dunyaǵa shıqqan soń, baxtıń ashılsa, Dushpanlarıń, ayaǵına bas ursa Jaw baǵınıp, eki qolın qawsırsa, Kózdi alartqannan, izzet jaqsıraq.</p>	<p>Jumıs isle, tuwilǵan soń el ushın, Janıńdı ayama elde er ushın, Kindikten qan tamıp, tuwǵan jer ushın Ólip ketkenińshe xizmet jaqsıraq.</p> <p>Heshwaqıt, doslarıń bolmasın hayran, Qoldan kelse salıń, dushpanǵa wayran, El-xalqın, bir bolıp áyleńiz, sayran, Tuwılǵan jer ushın, xizmet jaqsıraq.</p>
---	---

3-topar: «Bolg`an emes» qosığı.

<p>Bul dunya dunya bolǵalı, Patsha ádıl bolǵan emes, Shayırlar qálem algálı, Xatqa tuwrı salǵan emes.</p> <p>Inaǵıy bektiń balları,</p>	<p>Qaraqalpaqtıń xalqı bulıp, Qońsı otırǵan eli kúlip, Birazları jolda ólip, Júz jıl qońsı basqan emes.</p> <p>Bulgen el qaraqalpaq boldı,</p>
---	--

Bárine jetti qolları, Qiysiq bolsa da qolları, Hesh waq harıp-talǵan emes.	Qırılsa da urpaq boldı, Berdimurat Berdaq boldı, Daǵın hesh kim bilgen emes.
Qaraqańpaq qalpaq bolǵalı, Xalıq ataǵın algalı, Haq-taǵala jot salǵalı, Bir teńlikti algan emes.	

4-topar: «Xalıq ushın» qosıǵı.

Oylan Berdimurat, aytqıl sózińdi, Kótermey, lap etip, quri ózińdi, Qızartpaǵay, birew seniń júzińdi, Qoldan kelse, xizmet isle xalıq ushın.	Ózi ushın is eter, aqılǵa zayıl, Bolıp usınınday, zamanǵa qayıl, El qıdırǵan qıdırımpaz, sol sayıl, Jumıs etpes, hesh waqıtta xalıq ushın.
Jigit bolsan, arıslanday tuwilǵan, Xizmet etkil, udayıńa xalıq ushın, Jigit bolsa, arıslanday tuwilǵan, Hesh qashan da, jumıs etpes ózi ushın.	Jetersen muratqa xizmetler etseń, Elatıń siltese, ǵayır elge ketßen, Dushpanníń hár qashan, basına jetseń, Ayanbaǵan xizmetińdi, xalıq ushın.
Ózi ushın etedi, aqılı kemler, Menmen tutar, ózin bilmey nadanlar, Húkim etiń sondaylarǵa adamlar, Jumıs etpes, olar hesh waq xalıq ushın.	

Berdaq shayır kóp sanlı lirikalıq shıǵarmalar jazıw menen qatar XIX ásırde milliy qaraqalpaq ádebiyatında óziniń ájayıp dóretiwshilik, kórkem sózge sheberliginiń kúshi hám haqıyqatlıǵı menen keskin konfliktli jazba dástanlıq shıǵarmalarda alıp keldi.

Ol XIX ásırde «Xorazm», «Shejire», «Amangeldi», «Aydos baba», «Ernazar biy» usaǵan tarixiy dástanları menen mádeniyatımızda teńi tayı joq úlken jazba estelikler jarattı. Berdaq shayır tárepinen dóregen dástanlıq shıǵarmalar bir avtor tárepinen quri jazlıp úlken bir shıǵarmalar emes. Birinshiden, hár qanday dóretiwshilik maqsetsiz dóretilmeydi. Ekinshiden, bulardıń barlıǵı Berdaq shayır jasaǵan zamandaǵı qaraqalpaq xalqınıń tarixiy, siyasiy, jámiyetlik ómiriniń talap etken menen jazılǵan keskin konfliktli dástanlıq shıǵarmalar.

Berdaq shayır óz zamanınıń úlken dóretiwshilik xizmetkeri bola otırıp, ol jámiyetlik ómirden yamasa ózine shekemgi jaratılǵan tariyxtan tek paydalaniwshı, material alıwshı, solardan sıpatlawshı shayır ǵana bolıp qalmastan, ol ózi de el, xalıq ushın tariyxtı, kórkem materiallardı jiynawshı, óz gezeginde óz eline, xalqına ol da ruwxıy dunyanı jaratiwshı dóretiwshilik xizmetker bolıp ótti. Sol sebepli onıń barlıq jasap ótken mádeniy mýraslarınıń juwmaǵı házirgi dunyalıq mádeniyat ǵáziynesinen nızamlı ráwıshete orn alıp turǵanın oqıwshılarǵa sindirip bariw tiyis.

ЖАСЛАР ТӘРБИЯСЫ ШАЙЫР ШЫГАРМАСЫНДА

Моянов Талмасбек Жиенбаевич

Озбекстан мәмлекеттік көркем-өнер ҳәм
мәденият институты Нөкис филиали 1-курс студенти

Адамларды әдеп-икрамлылықта тәрбиялау арқалы жәмиетті жақсы сыйпатларға бай етиуди ойлаған Әжинияз шайыр халықтың келешеги-балалар тағдирине айырықша дыққат беледи. Оның пикиринше ҳәр бир ата-ана перзентин, көңлиниң қуўанышы, жигери бәндим, деп қәстерлеүи керек,- деген болса, «Болурма» қосығында: Уғлы-қызы болуб, йәнә бай болса, яланчи дұньяда әрман болурмы,-деп шаңарақ хаққындағы өз идеалын билдирсе, «Хәрким» қосығында, Жигит қыздың парқы барабар болар,-деп екеүин де хожалықтағы тендей перзент санап, жәмиетті ҳаял-қызлар машқаласының, әсиресе қызлар тәрбиясының дурыс жолға қойылыўын да нәзерде тутады. «Адам улы-бәри адам». Бала туўылғанда арнаұлы тәрбияға зәрүр болып туўылады, перзенттин ақыллы, өнерли яки үқыпсыз болыўын тәрбия айқынлайды. Адамлардың алған тәрбиясы ҳәм биологиялық раўажланыўлары бир қыйлы болмағанлықтан олардың ақыл-хуўши, минез-қулқы тең емес. Бул пикирин баянлау мақсетинде «Бәрше бирдей болған емес» атлы арнаұлы қосық та жазады.

Шайыр тәрбия барысының адам тағдиринде шешиўши ролди атқаратуғынына итибар берип баланы қалай тәрбияласаң, солай өсетуғынын ескертеди ҳәм оны әзелден әдеплилікке үйретиү керек,-дейди. Себеби, әүелде онбаган ақырда онбас. Жаслықта берилген тәрбия үлкейгенде тийкарғы минезге айналып кетеди. Ақыбетинде жәмиеттиң бундай ағзасы «Хаслы бузық сөзге ермес, нәсиятқа кеүил бермес» болып шығатуғынын айтады. Соның ушын да Әжинияз «Көрдим» қосығында жасларда унамсыз минез-қулықты болдырмаудың дәслепки шарапарын ислеўди, адамлардың бир-бирине тәрбиялық тәсир тийгизиүи зәрүрлигинде ортаға қояды. Әсиресе, инсанның жақсы, жаман, ақыллы, өнермент болыўын нәсилине, ата-тегине байланыслы жерлери бар екенлиги хаққында да пикир билдиреди. Шайырдың «Болмағанша» қосығында соныңдай тәлимматларда айттылады.

Әжинияз шайыр, көп излениү нәтийжесинде тәлим-тәрбия хаққында әдеүир жақсы көз-қараслар пайда етиў мүмкин екенлигин сөз етеди. Ал, «Бозатаў» поэмасында тарийхый ўақыяларды көркемлик пенен сүүретлеп, тынышлықтың артықмашлығы, басып алышылық, зулымлықтың жаман ақыбетлерин сөз етип, оқыўшыны үлгили иске бағдарлайды. Сондай-ақ, «Йоқты» қосығында әкедеги нәсил жақсы болып, бирақ бала дурыс тәрбияланбаса, ақыбети төмендегише болатуғынын шайыр ескертеп өтеди:

Яман болса зүриядың

Шықпас дұньяда ҳеш адың¹⁰

Шайыр тәрбия исинде улыўма орталықтың тәсирине үлкен әхмийет береди. Буның ушын жаслардың бириңи тәрбия орталығы-шаңарақтың жүдә жақсы, татыў болыўы айырықша әхмийетли екенлигин көрсетеди. «Йигитлер»

¹⁰Әжинияз «Таңламалы шыгармалары», Нөкис. «Қарақалпақстан» баспасы. 1975-жыл 120-бет.

қосығында шаңарақтағы ата-аналардың өзлери әдеп-икрамсыз, бирин-бири ҳұрметлемесе буның өнип-өсип киятырған перзентке унамсыз тәсири құшлы екенин түсіндирген. «Бахыт» қосығында бала турпайы, адамгершилиги жоқ, залымлар арасында жасаса оған халық унатқан минез-құлықты, әдетти қәлипестириў қыйынласатуғын айтқан.

Мине, көрип отырғанымыздай тәрбия иси жүдә қурамалы болып, бул иске айырықша дыққатлы болыўымызды уллы Әжинияз шайырымыз биз әўладларына қосық қатарлары менен ескертип кеткенин бирдейине ядта тутып ҳәрект етиўимиз, тәрбия исиниң буннан былайда жетилисиүне үлкен тәсирин тийгизип бара береди.

Пайдаланған әдебиятлар

1.Әжинияз «Таңламалы шығармалары» Нәкис «Қарақалпақстан» баспасы. 1975-жыл 171-бет.

2.Әжинияз «Таңламалы шығармалары» Нәкис «Қарақалпақстан» баспасы. 1975-жыл 120-бет.

МУЗЫКАЛЫҚ ҲӘМ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТӘРБИЯ БИРЛИГИ

Моянов Талмасбек Жиенбаевич

Өзбекстан мәмлекеттік көркем-өнер ҳәм мәденият институты Нәкис филиали 1-курс студенти

Өзбекстан Республикасының Ғәрэзсизликке ерисиүи нәтийжесинде турмысымыздың дерлик барлық салаларында жоқары дәрежедеги жетисkenликлерге, жаңаланыўларға қол жетип атыр. Булар әсиресе билимлendirиў, көркем-өнер тараўларында айырықша өзиниң көринисин таўып, олар тийисли нызам ҳәм қараплар менен беккемленип солар тийкарында бул тараў ҳәр тәреплеме үйренилип, бағдарламалар исленип, көплеген жумыслар иске асырылып киятыр. Соның бири көркем-өнер ямаса балалар музыка ҳәм көркем-өнер мектеплерине болған итибарды айырықша атап өткен орынлы болады.

Атап айтқанда, 2013-2014-жыллардан баслаг Республикамыздағы балалар музыка ҳәм көркем-өнер мектеплериниң көпшилиги жаңадан заманағай үлгиде салынды. Олар тийисли музыкалық қурал-сайманлар, басқа да тийисли үскенелер менен мәмлекеттік тәрепинен толық тәмиййленип, жаслардың көркем-өнердиң сырларын терең ийелеүине толық мүмкіншиликлер жаратылып берилмекте. Бул мектеплерде оқып атырған жасларға педагогикалық жақтан толық және тереңиремек билим беріў ҳәзиригі заман талапларының бири болып табылады. Оларға тәрбия менен өнерди бирлікте үйретиўде бул оқыў орнына болған талап пенен жуўапкершилик тағыда арттырылды. Соныңтанда балалар ҳәм көркем-өнер мектеплерин жоқары билимли педагог кадрлар менен тәмиййинлеп, оқыў-тәрбия исин бирліктік беккемлеп барыўда жоқары оқыў орнын питирген педагогикалық ҳәм музыкалық билимли қәниийгелиги бар кадрлар менен толықтырыўды турмыстың өзи талап етип атырғаны көринип тур. Бунда биз бирдейине биринши Президенттік мектептердин «Тәлимди билим беріўден, билим беріўди

тәлимнен ажыратып болмайды», -деген даналық пикир, көрсетпесин басшылықта алып, оның турмыста толық иске асыұын тәмийинлеўимизде музикалық тәрбия менен педагогикалық тәрбияны тығыз алып барыўымыз тиис.

Тәрбия иси менен шуғылланыўшыларды, соның ишинде қәнигели педагог кадрларды ҳәр тәреплеме таярлауда мектеплерде түрли кешелер, ушырасыўлар шөлкемлестириў, онда устаз дәрежесине жеткен белгили, уллы адамлардың жаслар алдында өз өмир жолы, турмыс тәжирийбеси, өнер үйрениўдеги басып өткен жоллары ҳәм тағы басқа да сондай дыққат аўдараптық, есте қаларлық ўакияларды айтып бериўи тыңлаўшыларда жақсы тәсир қалдырады, келешекте сондай үлгили инсан болыўға умтылдырады. Өтилип атырған сабакта мазмұнлы болады. Олар тәрбияланып атырған жаслардың ядында узақ ўақыт сақланып қалып, көркем өнерге, музикаға болған қызығыўшылығын тағы да арттырады. Мысал ушын айттар болсақ, Өзбекстан қаҳарманы, Өзбекстан халық шайыры И.Юсупов өзиниң «Заман ағымы» китабының кириспе бөлиминдеги «Шайырлық хаққында шамалы сөз» деген алғы сөзинде ушырасыўлардың есте қаларлық үлгили тәсири хаққында былай деп жазады:

«Бизиң аўылға Бердақ (шайыр) өзиниң қызы Ҳурлиманды ертип келген. Ҳурлиманд дуўтар шертип қосық айтқанда сол замандағы белгили ҳаял Тыным катын қуўанганинан жылаған ҳәм бақсы қызға көз тиймесин деп отқа дүз сепкен. Усы ўақыяны бала ўақтымда көрдім дегенлерден Медетулла аға деген ғаррыдан еситкен едик. Бирақ бала гезимизде аўылда көп айтылатуғын:

Мениң өзим кийик болсам,
Ҳәмме таўдан бийик болсам,
Қыз ийирген ийик болсам,
Тусақаңда турмаспедим.

Дегендей қосықлардың Бердақдикі екенлигин соңлары китаптан оқып билип жүрмиз. Жыраў бақсылардан аўылымызға Өгиз жыраў, Қыяс жыраў, Есжан, Қудайберген, Қурбанияз бақсылар келетуғын еди...», -деп жазған болса, бүгинги күндеги белгили Қарақалпақстан халық бақсысы Турғанбай Қәлендеровта өзиниң бақсы болып жетилисіүйнде жас ўақтында Есжан бақсыны көрип оннан тәсирли сөзлер еситкени, өзиниң бақсы болып жетилисіүйнде оның жақсы тәсирин тийгизгенин 2016, 2017-жыллардағы телевидение көрсетиүи ҳәм радио еситтириўдеги сөзинде билдирген еди.

Жоқарыдағыдай мысалларды еслетиўдеги нийетимиз, оқыў-тәрбия, музикалық ҳәм педагогикалық тәрбия ислериндеги айырым бир нәтийже көринисин айтып, улыўма жасларды музикалық кәсипке бағдарлауда педагог кадрлардың уқыбы, билими, тәжирийбесин байытып барыўына тәсир етиўден ибарат еди.

Солай етип, тәрбия бериў, кәсипке бағдарлауда ҳәр тәреплеме жетилискен жасларды тәрбиялауда педагогикалық билим бериў менен музикалық билим бериўди бирлікте алып барыў жақсы нәтийже береди, - деген пикирдемиз.

МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ РАҲБАР ХОДИМЛАРИНИ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШДА КАСБИЙ КОМПЕТЕНТЛИИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ТУЗИЛМАСИ

Rахимова Сурайё Салоҳиддиновна

*А.Авлоний номидаги ҳалқ таълими тизими
раҳбар ва мутахассис ходимларини қайта
тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширии институти
мустақил изланувчиси*

Сўнгги йилларда глобаллашув ва ахборотлашув жараёнларининг жадал ривожланиши мактабгача таълим муассасалари раҳбар ва педагогларининг мавжуд меҳнат тажрибаси ва касбий маҳорат даражасини ривожлантиришга хизмат қилувчи таълим йўналишлари ҳамда уни ташкиллаштиришнинг самарали шакл, метод ва воситаларини ишлаб чиқиб, таълим амалиётига киритиш заруратини вужудга келтирмоқда. Хусусан, илмий-техник тараққиёт натижасида таълим, фан ва ишлаб чиқариш соҳасидаги ахборотлар оқимининг ортиб бориши; кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишга қўйилаётган замонавий-касбий малака талаблари; инновацион таълим мұхити ва бошқа омиллар бу борада етакчи таъсир кучига айланиб бормоқда.

Ҳозирги даврда ва келажакда ҳам ҳар бир мактабгача таълим муассасаси ўз мижозларини ўзи топиши тамойилида ишлайди. Яъни, мактабгача таълим муассасаларига кўрсатилаётган бугунги эътибор ва талабнинг кучайиши рақобатбардош, сифатли кадр тайёрлайдиган таълим муассасалари раҳбар ходимлари зиммасига бир мунча маъсулиятли вазифаларни юклайди. Энди шу ўринда рақобат ва сифатнинг масаласи алоҳида эътибор талаб этади? Хўш рақобат ва сифатнинг қандай компонентлари бор? деган саволга жавоб бериш ва уларни илмий таҳлил этиш лозим.

Маълумки, мактабгача таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг касбий тайёргарлигига қўйиладиган малака талабларидан келиб чиқадиган бўлсак, педагог кадрлар қўйидаги йўналишларда компетентликка эга бўлиши лозим:

Шахсий компетентлик – педагогнинг ижтимоий дунёқараси, илмий ва интеллектуал салоҳияти, креативлиги, шахслараро мулоқот- муносабатларига фаол кириша олиши, конфликтларни ҳал этишга тактик ёндашуви, касбий фаолият талабларига мувофиқ шахсий ва касбий сифатларининг шаклланганлик даражаси, фаол ҳаётини ва фуқаролик позициясининг қарор топганлиги, маънавий-ахлоқий баркамоллиги.

Хуқуқий компетентлик - таълимнинг норматив-хуқуқий ҳужжатларини, қонунчилик нормаларини билиш ҳамда улардан касбий фаолиятда самарали фойдалана олиш, хуқуқий онг, дунёқараш, хуқуқий саводхонлик ва маданиятнинг шаклланганлиги.

Менежерлик компетентлиги – касбий фаолиятдаги реал вазиятларда учрайдиган педагогик муаммо ва вазифаларнинг самарали ечимини таъминлайдиган методик усуллар, замонавий менежмент технологиялари, педагогик-психологик диагностика (сўров, индивидуал ва гурухий интервью) технологиялари, самарали бошқарув мулоқотини ташкил эта билиш ва доимо

такомиллаштириб бориши, аудиторияда соғлом психологик мұхитни яратиши, педагогик вазиятларига мос ҳолда самарали услубларни қўллай олиш, вақт менежменти, кичик гурухлар ва лидерлар билан муносабатни шакллантириш, самарали тактик ва стратегик қарорлар қабул қилиш.

Ахборот компетентлиги – педагогнинг замонавий ахборот-коммуникация технологиялари воситасида шахсий ва қасбий фаолияти билан боғлиқ маълумот, ахборотларни излаш, таҳлил қилиш, баҳолаш ва зарурый ахборотларни соҳага йўналтириш, мустақил ижодий ишларни ташкил этиш, бошқарув фаолиятини доимий ривожлантириш.

Коммуникатив компетентлик – таълимни бошқариш жараёнида самарали мuloқotни таъминлаш, турли хил кичик гурухларнинг, гендер омилларнинг ўзига хослигидан келиб чиқиб уларни бошқариш, горизонтал ва вертикал коммуникация йўналишларида самарали бошқарув мuloқotини ташкил этиш, хорижий ҳамкорлар билан мuloқotнинг этикетларини сақлаш, толерантлик, муомалада юксак нутқ маданиятига эга бўлиш, жамоада ижобий раҳбар имиджини шакллантириш, ёзма фикрларни мuloқot жараёнида етказа олиш, оғзаки фикрларни ёзма тўғри баён қилиш, жамоа олдида чиқиш қилиш одобини ўзлаштириш, самарали музокаралар олиб бориши.

Методик компетентлик - ўқув-тарбия ва бошқарув жараёнларини самарали ташкил этишнинг шакл, метод ва воситаларини билиш, ўзлаштириш, амалда қўллаш, қасбий фаолият натижаларини квалиметрик таҳлил эта олиш, илғор педагогик ва халқаро тажрибаларни ўрганиш, ўқув-тарбия жараёнини лойиҳалаштириш, муваффақиятли амалга ошириш кўникмалари билан тавсифланади.

Креатив компетентлик (инглизча “create” – яратувчанлик, ижодкорлик) – янгилик яратиши, ижодкорлик, ташкилотчилик каби кўникмаларга эга бўлишдир. Креатив компетентлик факат янги ғояларни яратиши учунгина эмас, балки шахснинг ҳаёт тарзи ёки ички дунёсининг ривожланишида мухим ўрин тутади.

Инновацион компетентлик – таълимдаги инновацион жараёнлар мөҳиятидан хабардорлик, қасбий фаолият соҳаси ва тегишли таълим йўналишидаги инновацияларни ўзлаштириш, амалиётга фаол татбиқ этиш, замонавий педагогик, ахборот-коммуникация технологиялари соҳасидаги саводхонлик, чет тилларни ўзлаштириш, новаторлик фаолиятида кўринади.

Хулоса қилиб айтганда раҳбар ва педагог шахснинг қасбий фаолият соҳасига йўналганлиги, шахсий имкониятлари, қасбий билим, малака, кўникмалари, қасбий сифатлар ва меҳнат тажрибаси ўртасидаги уйғунлик ва инновацион жараёнларнинг фаолият соҳасига нисбатан интеграциялашувини таъминланиши, педагог кадрлар қасбий компетентлигини ривожлантириш йўналишлари ва унинг сифат индикаторларини белгилашдаги етакчи омиллар сифатида баҳоланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Мирзиёев Ш.М. Илм фан ютуқлари – тараққиётнинг мухим омили// “Халқ сўзи” газетаси, 2016 йил 31 декабр.

2.Абдукаримов Х. Профессиональное воспитание личности учителя в процессе непрерывного педагогического образования.: Автореф. дисс. ... докт. пед. наук. – Т.: 1997. – 46 с.

3.www. uza.uz.

4.www. nasas.com

НОДАВЛАТ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА БОШЛАНГИЧ СИНФ ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА БОШҚАРИШГА ЗАМОНАВИЙ ЁНДАШУВЛАР

Халлокаева Максудаҳон Эргашевна

Фарғона давлат университети ҳузуридаги Ҳалқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш худудий маркази “Мактабгача, бошлангич ва маҳсус таълим методикалари” кафедраси ўқитувчиси

Акцелерация ва глобаллашув, техноген цивилизация жараёнларининг жадал ривожланиши таълим - тарбия жараёни билан боғлиқ ўзгаришлар таълим тизимини тубдан ислоҳ қилиш, уни миллий рух билан суғориш, самарали анъанавий услубларни сақлаб қолган ҳолда янгиларини яратиш ва амалиётда қўллаш борасида олиб борилаётган ишларга боғлиқ.

Нодавлат таълим муассасаларида бошлангич синф таълим жараёнини ташкил этиш ва бошқаришга замонавий ёндашувлардан асосий мақсад бошлангич синф ўқувчиларини дарс жараёнида билимларни тез ўзлаштириб олишлари, уни мустаҳкамлаш ва турғунлигини таъминлашдан иборат. Шу нуқтаи назардан таълим жараёнида янги педагогик технологиялар ва компьютер технологияларини қўллаш инсон фаоллигини белгилайдиган муҳим бир тармоқка айланмоқда. Шунинг учун нодавлат таълим мактабларида бошлангич синф ўқув фаолияти мазмунини янада бойитиш, илмий - техника жараёнининг ўзгариши билан боғлиқ таълимнинг янги назариясини яратиш, яъни ўқитиши услублари, уларни тизимли равишда бойитиб ва янгилаб бориш масаласи, таълимни тизимида юқори кўрсаткичларга эришишда энг муҳим кўрсаткичлардан биридир.

Бу эса, педагог мутахассисларнинг мавжуд меҳнат тажрибаси ва қасбий маҳорат даражасини ривожлантиришга хизмат қилувчи таълим йўналишлари ҳамда уни ташкиллаштиришнинг самарали шакл, метод ва воситаларини ишлаб чиқиб, таълим амалиётига киритиш заруратини вужудга келтирмоқда. Хусусан, илмий-техник тараққиёт натижасида таълим, фан ва ишлаб чиқариш соҳасидаги ахборотлар оқимининг ортиб бориши; амалиётда мавжуд бўлган ўқитиши методларидан замонавий – илмий билимларга асосланган ўқув жараёнини ташкил этиш, инновацион таълим муҳити ва бошқа омиллар бу борада етакчи таъсир кучига айланниб бормоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ҳалқ таълими тизимига бошқарувнинг янги тамойилларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2018 йил 5 сентябрдаги ПҚ-3931-сон қарорига мувофиқ Вазирлар Маҳкамасининг Нодавлат умумтаълим ташкилотларининг намунавий уставини тасдиқлаш тўғрисида ID-1511 Қарорида:

- умумий ўрта таълимни ҳар бир шахс, жамият ва давлат манфаатларини кўзлаган ҳолда амалга ошириш, таълим олувчиларнинг жинси, миллати, дини, ирқий мансублиги ва ижтимоий келиб чиқишидан қатъий назар уларнинг ҳар томонлама камол топиши учун қулай шарт-шароитлар, ўз устида мустақил ишлашлари ва қўшимча билим олишлари учун имкониятлар яратиш;

- таълим олувчилар томонидан мунтазам билим олинишини таъминлаш, уларда билим олиш эҳтиёжини ривожлантириш, базавий ўқув, илмий ва умуммаданий билимларни шакллантириш¹¹;

- илғор халқаро тажрибаларни инобатга олиб, ўқитишининг инновацион шакллари, замонавий педагогик услублари ва технологияларидан фойдаланиш асосида умумий ўрта таълим соҳасидаги самарадорлик ва натижадорликни ошириш муҳим вазифа сифатида белгилаб берилган.

Юқоридаги вазифаларни амалга ошириш таълим сифатига боғлиқ ҳолда ўқитувчиларнинг салоҳияти, илмий тадқиқот соҳасидаги фаоллиги, ўқувчилар билим олишлари учун яратилган шарт - шароитларга муштарак ҳолда кечади. Бунинг ечими таълим - тарбияга эътиборни янада ошириш, таълим тарбия тизимидағи сифат нуқсонларни бартараф этиш орқали эришилади.

Бошланғич синф ўқув жараёнини сифатли ташкил этиш ижтимоий категория сифатида қаралса, у қуйидаги бир қанча омиллар билан баҳоланади:

- таълим муассасасининг моддий – техник базаси;
- ўқитувчилар таркибининг асосланганлиги;
- ўқув дастурларининг сифати;
- инфратузилма сифати;
- билим сифати;
- ўқитувчиларнинг инновацион фаоллиги.

Кузатув ва таҳлилларимиз юқоридаги омиллар билан бир қаторда таълим сифати биринчи навбатда бошланғич синф ўқитувчиларининг салоҳиятига боғлиқлигини қўрсатди. Ўқитувчи нафақат ўқувчиларга билим беради, балки таълим олувчиларга миллий анъаналар ва умуминсоний қадриятлар асосида таълим бериш, миллий ҳамда умумбашарий қадриятларни уйғунлаштириш асосида юксак маънавий-ахлоқий фазилатларни тарбиялаш, ўз ватанига ва халқига содиқ фуқарони шакллантиришда муҳим роль ўйнайди.

Шу нуқтаи назардан ҳам бошланғич синф ўқитувчиси сифати мажмуали тушунча бўлиб, у асосан қуйидаги компонентларни ўз ичига олади:

- ўқитувчининг педагогик маҳорати, болажонлиги, ўз соҳаси бўйича танилганлиги, илмий мактабининг мавжудлиги;
- компитентлилик даражаси – ўз мутахассислиги бўйича юқори билим ва тажрибага эга бўлиши;
- кузатувчанлиги – ўқувчилардаги қобилияtlарни ва индивидуал хусусиятларини иқтидорини илғаб олиши;
- ўқувчилар ташаббусини рағбатлантириш;
- инновацион педагогик ютуқлари ва замонавий педагогик тажрибаси;

¹¹Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Нодавлат умумтаълим ташкилотларининг намунавий уставини тасдиқлаш тўғрисида” ID-1511 Қарори.

-педагог ходимнинг касбий педагогик диагностика методлари, иммитацион ролли технологиялар ва жамоавий фикрлаш фаолиятини тарбиялаш.

Фикримизча, нодавлат таълим муассасаларида бошланғич синф таълим жараёнини ташкил этиш ва бошқариш ўз ўзини ривожлантириш, такомиллаштириш ва ўз ўзини баҳолаш тизими асосида амалга оширилиши лозим. Айнан ушбу вазифада таълим сифат ва самарадорлигини оширишда замонавий ёндашувлар муҳим роль ўйнайди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Халқ таълими тизимига бошқарувнинг янги тамойилларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2018 йил 5 сентябрдаги ПҚ-3931-сон қарорига мувофиқ Вазирлар Маҳкамасининг Нодавлат умумтаълим ташкилотларининг намунавий уставини тасдиқлаш тўғрисида ID-1511 Қарори. www.lex.uz

БЕРДАҚТЫҢ «БАЛАМ» ҚОСЫҒЫНДА ӘДЕП-ИКРАМЛЫЛЫҚ ТЭРБИЯСЫ МӘСЕЛЕЛЕРИ

*Н.Нурумбетова – НМПИ, Дефектология
бағдары 1 курс талабасы*

Халқымыз әзелден жас әўлад тәрбиясына үлкен итибар менен қараган. Шығыс ойшыллары Абиў Райхан Беруний, Абдурахман Жәмий, Алишер Наўайы ҳәм т.б. инсанның кәмилликке ерисиүиниң тийкарғы шәрти тәрбия менен байланыслы екенлигин өз шығармаларында сәўлелендирип келген. XIX әсирде жасап дөретиўшилик еткен қарақалпақ классик шайыры Бердақтың бир қатар шығармалары да жас әўладты дурыс тәрбиялаўға қаратылған әдел-икрамлылық қағыйдаларын сәўлелендириўши идеялар менен толы. Шайырдың бир ғана «Балам» қосығын оқыў арқалы-ак, биз әдел-икрамлылық тәрбиясының өзине тән бир қанша өлшемлери менен танысамыз.

Әдел-икрамлылық тәрбиясы өлшемлери ҳәр түрли дереклерде түрлише берилип келген. Солардың ишинде балалардың өзин-өзи тәрбиялаўы, өз-өзине есап бериў, өзин-өзи анализ етиў, қайта тәрбиялаў, өзин-өзи баҳалаў сыйқлы өлшемлери айрықша әхмийетке ийе. Бала өзин-өзи тәрбиялаў процесинде үлкенлердин тәжирийбелерин өзлестиреди, қәтелеринен сабак шығарады ҳәм бунда жасыулкендердин басшылығына, ақылына мұтәжлик сезеди.

Өзин-өзи тәрбиялаў тәрбияның ең жақсы усылларынан бири болып, Бердақтың «Балам» қосығында бул ҳаққында төмендегидей қатарлар бар:

Менмен болма Пиримбайдай,
Қудайым етпесин ондай,
Селдир болып сенсөң тондай,
Сылбырап ҳәм жүрме, балам [1, 29].

Бул қатарлар баланы өзин туўры баҳалай алғыўға, кемшиликлерин көре алғыўға ҳәм оны дүзетиўге шақырады.

Тәрбия өлшемлериниң және бири тәрбияда жасы ҳәм өзине сай өзгешеликтерин есапқа алыў да бүгинги күн педагогикасында тийкарғы трбия өлшеми сыпатында кеңнен ен жайдырылып атыр. Бердақ шайырдың:

Ойланбастың тұби ойран,
Ақыры бир күн болар хайран.
Теңің менен салғыл сайран,
Нәмәрт пенен жүрме, балам [1, 31].

Балалар өмири даўамында балалық, өспириимлик, ер жеткенлик сыйқылы бир неше раўажланыў дәүирлерин басып өтеди. Сол дәүирлерде олар турмыслық фактлерди үйрениў менен бирге, олардың әдеп-икрамлылық сезимлери де жетилисип барады. Олардың раўажланыў дәрежеси балаларға берилетуғын тәрбияның мазмұны менен тиккелей байланыслы. Усы басқышларда өз теңі менен, жас өзгешелигине қарай өмирдинң сынаўларын қабыл етиў («Теңің менен салғыл сайран»), тәрбиясы жақсы балалар менен жолдас болыў («Нәмәрт пенен жүрме, балам») үлкен әхмийетке ийе. Шайыр қосығынана келитирилген жоқарыдағы үзиндиде усы мәселелер тилге алынады.

Өзин-өзи баҳалаў тәрбия процесинде баланың мүмкиншиликлерин раўажландырыўға, өзиниң орнын анықлаўға жәрдем береди.

Басынды қос жақсы досқа,
Дос таппай ҳәм жүрме босқа.
Қасыңа келмесин шошқа,
Соннан аман болғыл, балам [1, 31].

Инсанның өзин-өзи баҳалаўы жүдә қыйын кешеди. Соныңтан, данышпанлар: «Сен достыңың кимлигин айт, мен сениң кимлигинди айтып беремен» деген. Бердақ шайыр да жақсы дос таңлаў арқалы өзин тәрбиялаудың әхмийетин өз қосық қатарларында сәўлелендирдеди.

Улыўмаластырып айтқанда, әдеп-икрамлылық тәрбиясы жас әўлад тәрбиясында үлкен орын тутады ҳәм ол ҳеш бир инсанды бийпарық қалдырмауы тийис.

Пайдаланған әдебияттар

1. Бердақ. Сайланды шығармалары. Нөкис, Қарақалпақстан», 1997. 220 б.
2. Мавлонова Р., Тўраева О., Ҳолиқбердиев К. Педагогика. Дарслик. Ўқитувчи. 2001. 512 б.

СҮЗЛАШУВ МАДАНИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ҲАЛҚ ОҒЗАКИ ИЖОДИННИГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ

*Адашева Маҳсума, Дадажонова Феруза
Низомий номидаги Тошкент давлат
педагогика университети 1-курс магистрантлари.*

Инсонга баҳо беришнинг энг муҳим омилларидан бири бу сўзлашиш маданиятидир. Жамиятда яшаётган инсонлар бир-бири билан нутқий алоқага киришади. Инсон қай бир соҳада фаолият кўрсатмасин, у атрофдагилар билан сўзлашади, фикр алмашади. Кишиларнинг нутқий алоқага киришувида сўзлашув қоидаларига риоя қиласидиган, ҳар бир сўзни ўз ўрнида ишлатадиган,

унинг маъносини тушуниб етадиган, адабий тил нормаларидан унумли фойдаланувчиларни биз сўзлашиш маданияти юқори инсонлар, деб ҳисоблаймиз.

Сўз -қудратли кучдир. Ундан тўғри фойдаланиш яхшилик сари, ноўрин фойдаланиш эса ёмонлик томон етаклайди. Улуг бобокалонимиз Беруний "Сўз - мўъжиза, уни тўғри ёзиш, тўғри талаффуз қилиш ва ундан яхшилик учун фойдаланиш керак", дея сўзга таъриф берганлар.

Сўзлашиш маданиятини ривожлантиришда ҳалқ оғзаки ижодининг ўрни бекиёсдир.

Ўзининг дастлабки яратилиш давриданоқ ҳалқ оғзаки ижоди ҳалқнинг ёзилмаган тарихига айланди. "Оғзаки ижод", "ҳалқ оғзаки ижоди", "оғзаки адабиёт", "эл адабиёти" каби номлар билан аталган бадиий адабиётнинг ilk намуналари иккинчи томондан турмуш, ҳаёт дарслиги сифатида ёш авлодни тарбиялашдек муҳим вазифани бажариб келди. Кейинчалик, ёзув маданияти пайдо бўлгач, ўзида сўз санъати асарларини яратиш иқтидорини ҳис қилган, ҳалқ орасидан чиқсан одамлар бевосита ҳалқ оғзаки адабиётига суюнган ҳолда индивидуал – якка шахс ижодига мансуб дастлабки асарларини яратдилар. Бадиий адабиётнинг бу йўналиши шаклланиб ривожлангач, ёзма адабиёт тушунчаси пайдо бўлди. Яратилиш усулига кўра фарқ қилувчи оғзаки ва ёзма адабиёт бир-бирини инкор қилмади, балки ижодий ҳамкорликни давом эттираверди.

Сўзлашиш маданиятини ривожлантиришда анъанавийлик ҳалқ оғзаки ижодининг хос хусусиятлари қаторида асосий белги сифатида уларнинг ҳар бирига билдирилиши мумкин бўлган муносиб баҳони инкор этмаган ҳолда, аввалгидек жамоаликни эмас, анъанавийликни кўрсатиш мақсадга мувофиқдир. Чунки бутун дунё ҳалқлари ижодида бўлганидек, ўзбекларда ҳам оғзаки ижод асарларининг яратилиши ва ижроси асрлар давомида шаклланган ва бугунги кунгача давом этиб келаётган анъаналарга суюнади.

Ҳалқ оғзаки ижодидаги анъанавийликни уч йўналишда таҳлил қилиш лозим. Биринчидан, минг йиллардан буён мақолдан топишмоққача, қўшиқдан достонларгача бўлган асарлар оғзаки анъанада яратилмоқда, оғзаки тарзда яшаб келмоқда. Иккинчидан, фольклор асарларининг ижроси ижро қилиниш вазияти (тўй ва бошқа вазиятлар) ва ижро усули жиҳатидан анъанага эга. Учинчидан, анъанавийлик оғзаки асарларнинг матнида намоён бўлади.

Аввало, анъана сўзининг маъноси билан танишайлик. Бу сўзга ўзбек тилининг изоҳли луғатида: "Ҳаётда қарор топган (топаётган) удум, урф-одат ва бошқа амаллар" деб таъриф берилиган. Агар таърифни тўй ёки бошқа йиғинларни ўtkазиш тартибига татбиқ қилсак, мазкур тадбирни уюштириш қоидалари тушунилади. Бирор оғзаки ижод намунасининг ижро қилинишини назарда тутсак, уни амалга оширишдаги муҳит, вазият, ижро усулини тасаввур қиласиз. Ижро анъанаси деганда, дастлаб, унинг маросимларга алоқаси бор ёки йўқлиги ҳал қилувчи омил ҳисобланади. Хусусан, "Ёр-ёр", "Келин салом"лар тўйда, марсиялар азада айтилса, лирик қўшиқлар, лофлар, латифалар ҳаётда вужудга келган оддий вазиятда айтилиши мумкин.

Топишмоқларни, филология фанлари номзоди З.Хусаинова хабар беришига кўра, қадимги замонларда, асосан, тўйларда айтиш одати сакланган бўлса, ҳозирги кунда топишмоқ айтиш мусобақасини синфда, дам олиш пайтларида, баъзан йўл-йўлакай ўтказиш мумкин бўлмоқда. Шунингдек, ўтган асрнинг ўрталаригача маҳсус эртакчилар эртак айтиш учун тингловчиларни тайёрлаб олганлар, ижронинг кўнгилли чиқиши учун алоҳида жой, турли нарсалар (исириқ, туз, кул, сочиқ, сув, нон ва ҳоказолар)ни шайлаб қўяр эдилар. Бугун эса бобо боласини овутиш учун истаган пайтда эртак айтиб бераверади. Машхур профессионал эртакчилар эса йўқ ҳисобида. Ижро анъанаси деганда, достон айтиш ҳақида алоҳида тўхташ зарур бўлади. Фозил Йўлдош ўғли, Эргаш Жуманбулбул ўғли, Пўлкан, Ислом шоирлар анъанаси бугунги кунда ҳам Шоберди бахши, Шомурод бахши, Қаҳҳор бахши ижросида тўлиқ сакланган. Достон ижросидаги дўмбирада куй чалиш, терма айтиш, шеърий парчаларнинг мазмуни, бўғин сонига қараб куй танлаш ҳозир ҳам бор. Масалан, Чори бахши ҳаётлигига ҳузурига тез-тез борар эдик. Аммо бирон марта терма айтмай достон бошлаганини кўрмаганмиз.

Хоразм достончилигидаги анъана ҳам деярли тўлиқ сакланган. Хоразм бахшилари достонни ижро этишдан аввал, албатта, “Алиқамбар” куйини тингловчиларга чалиб берадилар. Шундан сўнг достон айтиш бошланади. Агар Қашқадарё, Сурхондарё ва шу ҳудудлар атрофидаги бахшилар дўмбира жўрлигига бўғизда достон айтсалар, Гурлан, Хива, Урганч атрофидаги бахшилар жўровозликда очиқ овоз билан достон ижро этадилар. Айтмоқчимизки, ҳалқ оғзаки ижоди асарларини ижро этиш анъанаси, умуман олганда, юртимиз вилоятларида, асосан, аввалги кўринишда яшаб келмоқда. Фольклор экспедицияси пайтида қўшиқ айтадиган момолардан марсия матнини ёзиб ололмаганмиз. Улар ирим қилиб, бевакт қўуни-қўшниларнинг қўшиқ айтилаётган жойга саросимада йиғилишларини истамаганлар ва марсия айтишдан воз кечганлар. Бу ҳолат бугун ҳам сақланиб қолганига бир неча марта гувоҳ бўлдик.

Шундай қилиб, оғзаки ижод асарларининг сўзлашув маданияти ва анъанаси ҳали қайта-қайта ўрганишни талаб қиласиган соҳа ҳисобланади.

Юртимиз мустақил республика сифатида шаклланиб ривож топаётганига 26 йил бўлиб қолди. Ўтган муддат давомида ҳалқ хўжалигининг ҳамма соҳаларида, шу жумладан, адабиётшуносликда ҳам кескин сифат ўзгаришлари рўй берди.

Маданият, санъат, адабиёт, ҳалқ ижодига бўлган муносабат давлат мақоми даражасига қўтарилиди. Ўзбекистон радио ва телевидениеси, газета, журналларда миллатимиз оғзаки ижоди намуналари ва улар ҳақидаги маълумотлар мунтазам равишда ёритилмоқда. Олий ўқув юртларининг филология ва журналистика факультетларида ўзбек ҳалқ оғзаки ижоди курси намунавий дастур асосида ўқитилмоқда, бу эса юртимизда сўзлашиш маданиятини ривожлантиришда катта аҳамиятга эга..

Хулоса ўрнида айтиш жоизки, ҳалқ оғзаки ижодидаги сўзлашиш маданиятини ривожлантиришда оғзакилик хусусияти асрлар давомида

миллатимиз тажрибасидан ўтган ва муҳим аҳамиятга эга белги сифатида баҳоланиши мумкин.

Адабиётлар:

1. Имомов К., Мирзаев Т., Саримсоқов Б., Сафаров О. Ўзбек халқ оғзаки поэтик ижоди. – Т.: Ўқитувчи, 1990. – Б. 4-14.
2. Холмирзаева С.Ш. Ўзбек халқ эпосидаги бадиий шартлиликтининг ўзига хос хусусиятлари. Филол. фанлари номзоди ... дисс. – Т., 1990.
3. Имомов К., Мирзаев Т., Саримсоқов Б., Сафаров О. Ўзбек халқ оғзаки поэтик ижоди. - Т.: Ўқитувчи, 1990. – Б. 43-56..
4. Саримсоқов Б. Ўзбек фольклорининг тарихий тараққиёти (қадимги давр фольклори) / Ўзбек фольклори очерклари. 1-том. - Т.: Фан, 1988. – Б. 25-35.
5. “Авесто” тарихий-адабий ёдгорлик. - Т.: Шарқ НМАК, 2001.

**«MOODLE LMS» МАСОФАВИЙ ЎҚИТИШ ТИЗИМИДАН
ТАЛАБАЛАР МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМИНИ
ТАШКИЛ ЭТИШ**

Байдуллаев Абдурахмон Серикович

*Тошкент фармацевтика институти, Физика,
математика ва АТ кафедраси катта ўқитувчиси,*

Рахманова Азизахон Абдугафуровна

М. Улуғбек номидаги ЎзМУ таянч докторанти.

Жаҳоннинг барча олий таълим муассасаларида олий таълим сифати, яъни сифатли кадрлар тайёрлаш ҳамма вақт ҳам долзарб масала бўлиб келган ва шундай бўлиб қолади. Сифат масаласи, айниқса, XX асрнинг охири ва XXI асрнинг бошларида яна ҳам муҳим аҳамият касб этмоқда.

Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисидаги” қонуни ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”да кўзда тутилган замонавий етук кадрларни тайёрлашда ўқув жараёнига ахборот технологияларини кенг қўллашни тақозо этади. Ҳозирги даврда жадал суръатлар билан ривожланиб бораётган жамият учун таълим – энг муҳим жараёнлардан бири ҳисобланади. Халқнинг фаровон турмуш тарзи таълимнинг нечоғли сифатли ва самарадорлигига боғлиқ.

Ҳозирги мураккаб иқтисодий вазиятда халқ хўжалигининг барча соҳаларида юқори малакали кадрларни кўпайтириш жуда муҳим ҳисобланади. Кадрлар тайёрлаш Миллий дастурида ёшларни юксак аҳлоқли, маънавиятли ва маърифатли, меҳнатга вижданан муносабатда бўлишга, жамият ва оиласи олдида ўз маъсулиятини чуқур англаб етувчи, рақобатбардош, малакали мутахассис қилиб тайёрлаш ва тарбиялаш вазифаларни ҳал этиш учун замонавий педагогик ва ахборот-коммуникация технологияларидан кенг фойдаланиш, таълимни оптималлаштириш, инсонпарварлаштириш ва инновацион методлар асосида ўқув жараёнини ташкил этиш, бошқариш ва назорат қилиш долзарб ҳисобланади.[1]

Ҳозирги кунда талабалар тез, кўп, ишонарли маълумотларга эга бўлишлари ва ўzlари мустақил билим олишлари учун кенг имкониятлар яратилмоқда. Шулар жумласидан, электрон мажмуалар талабалар учун фанга

оид бўлган муҳим маълумотларни исталган масофадан ўз имкониятларидан келиб чиқкан ҳолда фойдаланишлари мумкин.[2]

Ўқув материаллари турлари. Moodle тизимида ўқитишида қуидаги ўқув материалларидан фойдаланилади:

- дарсликлар (модул),
- аудио, видеоматериаллар,
- электрон ва мултимедиа дарсликлари,
- on-line курслари.

Очиқ кодли «MoodleLMS» дастурий комплекси Интернет тармоғидан фойдаланиб, таълим жараёнини бошқариш учун маҳсус яратилган (Learning management system – LMS) тизим ҳисобланади.

MoodleLMS тизими асосида электрон мажмуанинг асосий вазифаси профессор-ўқитувчи ҳамда талаба ўртасидаги турли хил электрон ресурслар алмашиниш, мажмуага вазифа ва масалаларни жойлаштириш орқали таълим бериш самарасини оширишдир.[3, 6-34 бетлар]

Тизимда ишлаш учун, MySQL маълумотлар базасини бошқариш тизими (МББТ) ҳаракатини қўллайдиган ва PHP препроцессорли ҳар қандай платформада ишлаш қобилиятига эга бўлган сервердан фойдаланиш зарурдир.

Тизимни жойлаштириш (Сервер конфигурацияси ва дастурий таъминотини қўшган ҳолда) бир неча кунда амалга оширилади. Ундан сўнг шахсий таълим структурасини таркиб топтириш мумкин.

MoodleLMS тизими асосида яратилган электрон мажмуанинг афзалликлари қуидагилардан иборат:

Талабалар ушбу блокка ташриф буюриб, керакли бўлган маълумотларни олдиндан юклаб олиш ва мустақил таълим олиш имкониятига эга бўлади.

✓ Профессор-ўқитувчи тизимга қўшимчалар киритиш, тегишли материаллар қўйиш, муҳим эълон ва баҳолаш натижаларини жойлаштириб бориши каби оператив ўзgartiriшларни амалга ошириш имкониятига эга бўлади.

✓ Профессор-ўқитувчилар ўз педагогик усулларини намоён эта олишига кенгроқ имконият юзага келади, мультимедиа ресурсларини тўғридан-тўғри жойлаштириш мумкин ва энг муҳими, профессор-ўқитувчининг тизим материаллари сифатини таъминлашдаги масъулияти ошади.

✓ Талабаларга масофада туриб маълумотларни олиш имконияти юзага келади ва қофоз сарфи камаяди.

MoodleLMS тизимида ҳар қандай таълим функцияларини амалга ошириш учун 20 тадан ортиқ курс элементларидан фойдаланиш учун кенг имкониятлар яратилган, ҳусусан:[4]

- таълим олувчига ҳар қандай қўринишида (текст, файл ва ҳк..) жавобларни жўнатиш имконини берувчи топшириклар;
- бошқаришнинг кенг имкониятларини кўриб чиқиш учун форумлар;
- чатлар;

- Gift и HotPot форматларини ўз ичига олган, тестларни тайёрлашнинг ҳар қандай тизимидағи топшириқларни қабул қилиш имконинини берувчи тест тизимлари;
 - ўқув курсларини бошқариш тизими (мавзулар сони, структураси, календарь график ва б.)
 - йил давомида ҳамма категориядаги фойдаланувчиларнинг логинларини сақлаб, ҳаракатларни хисобга олиш тизими;
 - ҳар хил категориядаги фойдаланувчиларнинг кириш хуқуқларини чеклаш ва функцияларни тақсимлашни таъминловчи авторизация ва муаллифлаштириш тизими;
 - хабарлар алмашиш тизимини ривожлантириш ва х.к.

Тошкент фармацевтика институтининг барча йўналишлари бўйича институт MoodleLMS ўқитиш тизими асосида яратилаги «Фармацевтикада ахборот технологиялари» курсининг ўқув маълумотлари билан таъминланганлик даражаси.

№	Кўрсаткич номи	Сони
1	Moodle тизимида ўқув-услубий таъминоти	90 %
2	Таълим жараёнида Moodle тизимидан фойдаланиш	95 %
3	Moodle тизимида топшириқ ва машқларни бажариш сифати	+
4	Moodle тизимида мустақил ишларни топшириш	+
5	Талабалар томонидан топширилган мустақил ишларни баҳолаш	+
6	Талабалар томонидан мавзуларни ўзлаштириш вақти	Қисқарди
7	Moodle тизимида таълим олишнинг ижобий мотивациясини шаклланиши	+
(+)Moodle тизимида ишлашда кўрсаткичларнинг ўсиши		

Тошкент фармацевтика институти марказий услугбий кенгаши қарори билан MoodleLMS масофавий таълим тизимини ўқув жараёнида қўлланиш учун тавсия этилди.[5, 44-81бетлар]

Хозирги кунда Тошкент фармацевтика институтининг барча йўналишларнинг 1-курс талабалари «Фармацевтикада ахборот технологиялари» курсига аъзо бўлиб таълим олишмоқда(1-расм). Мазкур курсда ўқув-услубий мажмуалар ва бошқа маълумотлар янгиланиб турилади, бу жуда катта ва мураккаб жараёндир: чунки талабаларнинг дарсга тайёрланиши учун тизимнинг барча таркибий қисмлари мунтазам тўғирланиб борилади.

Ҳар бир фан бўйича маълумотлар базасини таъминлаш ва тўлдириш фан бўйича профессор-ўқитувчиларга топширилди.

Moodle LMS тизими Тошкент фармацевтика институти, Ахборот технологиялари марказида алоҳида ажратилган серверга ўрнатилган ва <http://moodle.pharmi.uz/moodle/> веб-манзили бўйича фойдаланиш имконияти яратилган.

2015-2016 ўқув йилининг II-семестри, 2016-2017 ўқув йилининг I,II-семестрларидан <http://moodle.pharmi.uz/moodle/> тизими тажрибадан ўтказилди ва Информатика ва ахборот технологиялари фанларидан талабаларни ўқитиша қўлланилиб аппробациядан ўтди.

Эксперимент натижалари шуни қўрсатдики, Moodle LMS тизимидан ўқув жараёнининг талабалар мустақил таълимини ташкил этишда фойдаланиш профессор-ўқитувчилар учун ҳам, талабалар учун ҳам қулай эканлиги аниқланди ва талабалар томонидан бошқа фанларни ҳам MoodleLMS тизимидан фойдаланиб ўқитиш таклифлари киритилди.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ти Конуни. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1997 йил. 9-сон, 225-модда.
2. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1997 йил. 11-12-сон, 295-модда.
3. Анисимов А.М. «Работа в системе дистанционного обучения Moodle», Учебное пособие 2-е издание, исправленное и дополненное. –Харьков-ХНАГХ.: 2009. -С. 6-34.
4. <http://rumoodler.com> – Онлайн учебник по работе с системой дистанционного обучения Moodle.
5. Байдуллаев А.С., Самигова Н.Х., Қодирова Г.А. Moodle LMS тизимида масофаий курслар яратиш. Тошкент фармацевтика институти профессор-ўқитувчиларининг мустақил таълимда Moodle тизимидан фойдаланишлари учун ўқув-услубий қўлланма. –Тошкент.: Emerland-Group, 2017. 44-81 б.

ОҚЫЎШЫЛАР МЕНЕН ӨЗ АРА ТҮСИНИСИСИП ПЕДАГОГИКАЛЫҚ БИРГЕ ИСЛЕСИЙ

П.и.к. И.Алланиязов

Әжинияз атындағы НМПИ жасындағы ХБХҚТКАИАО
«Педагогика, психология ҳәм тәlim
технологиялары» кафедрасы баслығы

Оқыўшылардың өз ара түсенисиүне басшылық қөпшилик жағдайда муғаллимлер ушын үлкен қыйыншылық туўғызады. Бул процесте қөплеген: шаңарақтан баслап, мектеп, орталық, формаль емес балалар бирлеспелери ҳәм т.б. факторлардың өз ара тәсирі болады.

Оқыўшылардың өз ара түсенисиүи тәрбиялық ҳәм дидактикалық көзқарастан зәрүрлиқ. Себеби, ол қарым-қатнас процесинде унамлы, адамгершиликли психологиялық климат жарата отырып, жумысты бирге атқарыўға инта, ықлас оятады.

Н.В. Скотнаның кәсип-өнер оқыў орынлары оқыўшыларының бир-бирин түсенисиүне арналған изертлеўи, балалардың өз ара бир-бирин тен, бир қыйлы түсенисе алыўы «мойынланғанлар» категориясының кеңейип, «қабылланбаған-лар» ҳәм «безгенлер» категорияларының кемейгенин көрсетти. [1, б. 18].

Баланың қоршаған орталықты, соның ишинде өз қатарларында түсимиүй, оның ҳәр тәреплеме толық рауажланыўы, бириńши гезекте онда инсаный пәзийлетлердин қәлиплесиүи, менен тығыз байланыслы.

Мектеп оқыўшысының жеке қәлиплесиүин инсаныйластырыў – қарым-қатнас бойынша сезимлерин түсимиү ҳәм қабыллаў жүзеки, тек әйтеўир, бийпәрўа тәқильтте болмай, оларды исшеңлик, ойын, демократиялық ҳәм тең ҳуқықлылық тийкарында бирге ислесиүге бағдарлаудан басланады. Баланың өз дөгирегиндегилерди, қатар қурбы қурдасларын қабыллаў жолы, өзинин менменликлерин, жеке өжетликлерин өзим билемен т.б. өзи ҳаққындағы жоқары, гейде жалған, жеке пикирлерин, жециў усаған қарама-қарсылықлар менен байланыслы қыйын жол.

Басқаның өзи менен өзи болыў ҳуқықы менен санаспай, өзинин тилек ҳәм талапларын баслы орынға қойып, менменлик, ҳұкимранлық, қатаң буйырыў ҳәм талап етиў жолы менен бирге ислесиў, оқыўшы шахсының адамгершиликли рауажланыўына үлкен қәүип туўғызатуғын унамсыз илlet.

«Авторитар шахс» түснингиниң илимий айланысқа кириўи белгили сациолог Т. Адононың аты менен байланыслы. Ол бириńши рет авторитарлыққа тән белгилерди ажыратып берди. Олардың айрымлары төмендегилер: душпанлық қатнас, адамдағы жаман нәрсеге дыққат ҳәм оны тез көре алыш, басқаларға зиянлы жаманлық жол менен өзин тастыйықлаў, өзине сын бериўди жақтырмаў, мәселени ҳұкимдарлық, буйрықпазлық, өз-ара сөйлесик ҳәм келисім жолы менен емес, күш үстемлик жоллары менен шешиў.[2, б. 21].

Оқыўшылар менен қарым-қатнас барысында, олардың өмирде басқаларды, қабыллаў, түсимиү ҳәм баҳалаў сациал-перцептив рауажланыўына кесент бериўши, жоқарыда аты аталаған негатив құбылыслар топары менен ушыраспайтуғын муғалл аз, дерлик жоқ. Әдетте балаларды бир-бириң түсимиүге үйретиў нольден емес, бар жаман қпарым-қатнас тәжирийбелерден қутылышыдан басланады. В.А. Сухомлинский: «Тәрбияшылар!, Сиз арқалы кишкине адам, адамды биледи»-деп ескерткен еди [3, б. 154].

Өз-ара түснисиү ҳәм қабыллаўға тийкарланған күнделекли педагогикалық бирге ислесиүдин адамгершиликли мазмун ҳәм бағдары оқыўшылардың социал-перцептив мәдениятиниң рауажланыўында шешиўши роль атқарады. Киши жас балаларының коммуникатив рауажланыўында унамлы сезимлер, кеўил хошы, тәсиршешлик тәжирийбелери үлкен әхмийетке ийе болады. Устаздың ҳәр бир сабағы, ҳәр бир ушырасыўы олар ушын өз ара түсимиү, бир-бириң шыдаў ҳәм бирге ислесиүге үйретиўи тәбийи тренинг- шынығыў үазыйпасын атқарыўы тийис. Өзин билип, жеке қәдир-қымбатын саналы түрде түсинген жағдайда ғана бала өзинин қатар қурбы досларын түснеп ҳәм қабыллап баслайды. Баланың «Мен» концепциясы өзинин сыртқы көриниси, қәбилетлері, басқалар арасында тутқан орны, абырай итибары ҳаққында тәсәүирлер системасы ретинде унамлы, унамсыз ҳәм бийтәреп болыўы мүмкін.

10-11 жасар жас өспиримде, өзин қоршаған инсанлардан бириńши гезекте, ең абырай итибарлы адам муғаллим, себеби оның өзинин ким екенligin ақыл

ойы, уқып қәбилет ҳәм мүмкіншиликлерин тән алдырыўға болған талап ҳәм талпыныўшылықтарын адамгершилиги менен қосып балаларға усынады.

Устаз шәкиртін өзин-өзи билиўге тәрбиялай отырып, өзин түсiniйине көмеклесип, оның өз қәдир-қымбатын билиў, өзине хұрметли қатнаста болыў сезимлеринің раўажланыўына бәрхә жағдайлар туўдырыўы тијис. Өзин-өзи арнаўлы көтермелейгеп урыныўшылық белгилери болмаған «Мен» түсiniги бала ушын оғада пайдалы есапланады. Балада өзи тууралы унамсыз «Мен»-ниң болыўы, өз күшине исенбеўшилик, өзин пәс таслаў, өзин-өзи жеў әдетлерин пайда етеди. Баланың ўақтында жақсы сөз, марапат, еркелетиў ҳәм хошеметлеў усаған унамлы қарым-қатнасты көрмейи, оның шахсый раўажланыўына кери тәсирлер жасайды. Ақыбетинде балада «кемшиликлер комплекси» адамлардағы ҳақыйқатлықты кери түсiniй, жаманға жорыў, пәскешлик ҳәм т.б. унамсыз минез-құлыш әдетлер қәлиплесип, оның басқалар менен болған қарым-қатнасында үлкен қыйыншылықтар ҳәм кескинликлерди жүзеге келтиреди. Психологлардың көрсетиўлерине қарағанда баланың сыртқы көринисине өзиниң көз-қарасы басқалар менен қарым-қатнасы оның минез-құлқына күшли тәсир етеди екен. Балалардың өз сыртқы көринислерин баҳалаўын психологиялар төрт: а) төмен объектив баҳа; б) жоқары объектив баҳа; в) төменлетилген объектив емес баҳа; г) жоқары, объектив емес баҳа. Өзиниң сыртқы көринисине болған баҳа улыўма өзине болған баҳаның қәлиплесиүине де тәсир жасайтуғыны дыққатқа ылайық. Балада кемшиликлер комплексиниң пайда болыўы, өзине өзи туўры баҳа бере алмаўының ақыбетинде қәлиплеседи. Балалардың өзлерин баҳалаўын да төмен объектив ҳәм төменлетилген объектив емес баҳалаўға берилиўшилик жағдайлары бала ушын қәўиiplи саналады. Өзлерин бундай баҳалаў жағдайлары балаларда тартыншылық, уялшақлық сезимлерин күшайтип, басқалар менен түсинисип араласып кете бериүин қыйынға түсиреди.

Қарым-қатнаста өзиниң сыртқы көринисин жоқары объектив емес баҳалаў дәслепки ўақытлары зыянсыз болады. Лекин соң, бала өзи тууралы пикирлери объектив емес екенлигин билген жағдайда, онда кемшиликлер комплексиниң және көбейиўи қәўиип күшайеди.

Мектеп оқыўшылары муғаллимниң баҳалаўшы пикирлерин жақсы, дурыс қабыллай алады. Лекин, сабакта әдеттеги көтерицки баҳа қойыў дәстүри айырым, әсиресе жақсы оқымай төмен баҳа ала беретуғын балаларда өшиктириўши жағдайды пайда етеди. Ебидей, орташа жуўап жақсы баҳаланып әдил салыстырылмай оқыўшылар бир-бирине қарама-қарсы қойылса, әззи балаларда өзин-өзи кемситиў сезимлери күшайеди, ал күшли балалардың өз қатарынан үстинлиги тастыйықланады. Булардың бәри өз гезегинде балалардың өзли өзине негизинен тән емес ҳәр қыйлы «атақларды» таңыўын келтирип шығарады. «Жалпылдақлар», «жағымпазлар», «сыптырғышлар», «доцентлер», «сүйиклилер», «өгей балалар», «магнитофонлар», «дундик») т.б. лар усылай пайда болады.

Егер баҳа баланың өсиў динамикасын, оның оқыў пәнлерин өзлестириүде илгерилеў дәрежесин әдил көрсетпесе – оқыўға инта, қызығыўшылық оята

алмай өзин-өзи басқарыў ҳәм баҳалаў уқыптарын раўажландыра алмай, тәрбиялық мәнисин жойтады.

Көрнекли педагог В. Клаинның пикиринше, күнделекли «кең ҳәм ҳәр қыйлы әмелій қарым-қатнас - балада өз-ара мәмиле мүнәсебетлердин көнликпелери раўажланыуының ең әхмийетли шәртлериниң бири» [4, б. 72]. есапланады. Бул әлбетте сөзсиз мойынланатуғын тастырықлаў. Адамлар тек өз-ара сөйлесиў, пикир алысыў арқалы ғана бирин-бири түсінеди, қабыллайды ҳәм жақынласады.

Пайданылған әдебиятлар

1. Скотна Н.В. Межличностное понимание как фактор формирования общественной направленности групп. Автореф. дисс... канд. психол. наук. Киев, 1988.
2. Агаев В.С., Абалкина М.А., Сэм Мак Фарланд. Исследования авторитаризма // Соц. исследования массового политического сознания и проблемы утверждения. М., 1989. 5-сан.
3. Сухомлинский В.А. Методика воспитания коллектива. Н., 1991. .
4. Клаин В. Как подготовить ребёнка к жизни. М.:Л.; 1991.

РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Д.п.н., проф. Б.Рахимов

Гулистанского государственного университета

Г.Худайбердиев

студент Гулистанского государственного университета

Учитель должен иметь все качества идеального, современного, компетентного и профессионального педагога. А идеальный педагог – это образец профессионала, носитель гражданских, производственных и личностных функций, сформированных на наивысшем уровне. Поэтому одним из важных профессиональных качеств педагога является профессиональная компетентность. Через это педагог реализуется как работник, выполняющий свои обязанности в системе производственных отношений.

Модернизация системы образования выдвигает вопросы формирования профессиональной компетентности педагога на одно из ведущих мест. Профессиональная компетентность является условием эффективности организации воспитательно-образовательного процесса.

Система профессионального педагогического образования, прежде всего, направлена на обеспечение цели общего образования и призвана подготовить учителя, у которого сформированы и развиты ключевые компетенции в сфере решения задач общеобразовательной школы, что, в свою очередь, позволяет обеспечивать развитие личности ученика. Возникла необходимость в качественно иной подготовке педагога, позволяющей сочетать фундаментальность профессиональных базовых знаний с инновационностью мышления и практико-ориентированным исследовательским подходом к разрешению конкретных педагогических проблем, необходимость

формирования личности, умеющей жить в условиях неопределенности, личности творческой, ответственной, стрессоустойчивой, способной предпринимать конструктивные и компетентные действия в различных видах жизнедеятельности. Поэтому у выпускников профессиональных педагогических учебных заведений должны быть сформированы основные компетенции для дальнейшей успешной педагогической деятельности. А формирование этих компетенций будет успешным, если сам будущий педагог будет работать над своим саморазвитием, знать суть и содержание профессиональной компетентности педагога.

В современном образовании компетентностный подход в настоящее время проходит адаптацию к образовательной системе. Поэтому в данное время нет определенной общепринятой трактовки понятий «компетентность» и «компетенция». Термин «компетенция» широко используется в настоящее время везде, где говорят или пишут о воспитании и обучении. Однако он не всегда был привычным в системе обучения. Чтобы обозначить то, что намеревались дать учащимся и студентам, чаще всего прибегали (и все еще прибегают) к понятиям знаний, ценностей или, в более отдаленную эпоху, к понятиям веры и убеждений.

Таким образом, умения представляются как компетенция в действии. Компетенция это то, что порождает умение, действие.

Компетенцию можно рассматривать как возможность установления связи между знанием и ситуацией или, в более широком смысле, как способность найти, обнаружить процедуру (знание и действие), подходящую для проблемы.

Рассмотрим понятие «компетенция» во взаимосвязи с понятием «квалификация». Быстрые изменения многих профессиональных задач, связанных, в частности, с введением новых технологий, требуют новых квалификаций. Умения, обычно характеризующие выполнение какой-либо профессии, уже недоступны. Нужно еще уметь предвидеть трудности, принимать решения, сотрудничать и координировать свою деятельность. Быть компетентным означает умение мобилизовать в данной ситуации полученные знания и опыт.

БОШЛАНГИЧ СИНФ ЎҚИТУВЧИЛАРИ КАСБГА ТАЙЁРЛАШ МАЗМУНИ

*И.Туронова, А.Тұрабекова, Н.Насридинова
Гүлістан давлат университеті магистрантлары*

Бугунғи кунда республикамизда бўлажак бошлангич синф ўқитувчиларининг касбий тайёргарлигини яхлит бир тизим сифатида шакллантириш таълим тизимида олиб борилаётган сиёсатнинг устивор масалаларидан бири ҳисобланади.

Тизим юонча System – ўзаро алоқадор бўлган бир неча элементнинг ўзаро кетма-кетликда бирлашишини англатади. Ҳар қандай тизим яхлитликни ифодалайди. Унинг шундай таркибий қисмлари борки, улар бирлашиб яхлит тизимни ҳосил қиласди.

Таълим жараёнини бориши ўқувчиларнинг белгиланган мақсад йўлида ҳаракат қилишларини узлуксиз назорат қилишни кўзда тутади. Мазкур жараён технологик таълим тизимининг юқори даражали имкониятларини очиб беради.

Узлуксиз таълим тизимини модернизациялаш соҳасида амалга оширилаётган ишлар Педагогика олий ўқув юртларида ўқув-тарбия жараёнини демократик ёндашув асосида ташкил этиш, унинг самарадорлигини ошириш, бўлажак ўқитувчиларнинг касбий кўникма ва малакаларини такомиллаштириш ҳамда касбий-шахсий сифатларини шакллантириш борасида бир қатор ишлар амалга оширилмоқда, педагог олима Г.Боймуродованинг илмий изланишларига шулар жумласидандир. Педагогика олий ўқув юртлари фаолиятини назарий, амалий жиҳатдан ўрганиш, ушбу тизимда ўз ечимини кутаётган бир қатор муаммолар борлигини кўрсатади. Педагогика олий ўқув юртлари талабаларида касбий-шахсий сифатларни шакллантириш, уларда мустақил равишда педагогик фаолиятни ташкил этишда ўзига хос аҳамият касб этадиган кўникма ва малакаларни таркиб топтиришни талаб қиласди.

Мазкур вазифаларни ижобий ҳал этишда бошланғич синф ўқитувчиларининг касбий тайёргарлигини таъминлашга йўналтирилган педагогик тизим муҳим аҳамиятга эга. Мазкур муаммонинг назарий, амалий жиҳатларини ёритишда аввал бу борада амалга оширилган тадқиқотлар моҳияти ва педагогика олий ўқув юртларидаги мавжуд ахволни ўрганиш лозим.

Педагогик олий ўқув юртларида бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларининг касбий сифатларини шакллантириш ўқув-тарбия жараёнининг асосий йўналишларидан бири бўлиб, бу борада муваффақиятга эришиш қўйидаги шартларга риоя этишни талаб қиласди:

- олий ўқув юрти фаолиятини ташкил этишдан кўзланган асосий мақсад негизида хусусий мақсадларнинг тўғри белгиланиши;
- ўқув-тарбия жараёнининг бирлиги ва ўзаро алоқадорлигига эришиш;
- объектив ва субъектив шарт-шароитларнинг мавжудлигини инобатга олиш;
- бўлажак бошланғич синф ўқитувчилари шахсида намоён бўлиши зарур саналган касбий-шахсий сифатлар кўлами ва уларнинг моҳиятини аниқлаш;
- бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларининг профессиограммасини яратиш;
- таянч тушунчаларни назарий жиҳатдан шарҳлаш;
- бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини касбий-шахсий сифатларини шакллантиришнинг технологик тизимини яратиш.

САМОСТОЯТЕЛЬНАЯ РАБОТА СТУДЕНТОВ В СОВРЕМЕННОЙ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

*Ш.Норкулов, Д.Қамбаров, Э. Тўрабаев
старшие преподаватели ГулГУ*

В настоящее время наблюдается существенный разрыв между теоретическими достижениями педагогической науки, психологии и методики и опытом учебно-воспитательной работы школ и вуза. Ликвидация этого

разрыва во многом зависит от того, как педагогические коллективы изучают достижения педагогической науки, передовой опыт школ, критически оценивают и пересматривают свою собственную практику. Особая роль в этих условиях принадлежит преподавателям психолого-педагогических дисциплин, направляющим и организующим систему самостоятельной работы будущих учителей.

Студенты с низкой мотивацией учебы рассматривают самостоятельную работу, самостоятельную подготовку как обычную учебную нагрузку, как вид домашних заданий, которые не обязательно выполнять. Более того, они постоянно ссылаются на уважительные причины и «объективные» трудности.

Многие студенты с трудом постепенно вырабатывают эффективный стиль учебы, а также и самостоятельной работы. Это больше относится к студентам – будущим учителям.

Организация и эффективность самостоятельных занятий будущих учителей могут быть улучшены, для чего, по нашему мнению, необходимо следующее:

- формирование методологической культуры умственного труда студентов и осознанный подход к мотивационно - ценностным отношениям к профессии;
- устранение чрезмерной загрузки студентов;
- обеспечение необходимых условий для самостоятельных занятий студентов.

Самостоятельная работа является важной составной частью основной учебной деятельности студентов. Она в значительной степени определяет успех учебы, способствует активному развитию личностно-профессиональных качеств. Вместе с учебными занятиями это решающий плацдарм для выработки методологической культуры личности будущего учителя. Однако, по нашим наблюдениям, эффективные, научно обоснованные методы самостоятельных работ ещё не заняли в жизни студентов должного места.

Рассматривая проблему формирования методологической культуры студента в системе его непрерывного педагогического образования при изучении педагогических дисциплин в качестве важнейшего звена подготовки будущих учителей к практической работе, считаем, что самостоятельная работа помогает и самому преподавателю в изучении индивидуальных особенностей и творческих возможностей студентов. Проявление и развитие творческой индивидуальности студентов в процессе все более усложняющейся самостоятельной работы позволяет преподавателю или учителю совершенствовать свое мастерство, открывает перед ним новые возможности для улучшения своей системы преподавания. Отсюда возникает необходимость в разработке исходных положений, принципов и методов педагогического воздействия на студентов (или на учащихся) в процессе организации и проведения самостоятельной работы по всему циклу психолого-педагогических дисциплин.

Потребность в творчестве принадлежит к числу наиболее естественных человеческих потребностей. Наличие этой потребности учащихся любого учебного заведения уже само по себе приводит к целенаправленному

самостоятельному развитию умственной деятельности, связанному с системой профессионального воспитания и самовоспитания. Для любого учителя или преподавателя в этих условиях возникает проблема совершенствования педагогического мастерства, изучения особенностей педагогического воздействия на развивающуюся личность, выбора наиболее эффективных форм, методов и приемов раскрытия творческих потенциальных сил и способностей учащейся молодёжи. В условиях независимости создаются наиболее благоприятные условия для развития нового профессионального творческого мышления, научных интересов, склонностей, способностей как педагога, так и его учеников.

Как мы уже отметили выше, отсутствие потребности в творческой самостоятельной работе у отдельных студентов может быть связано либо с пренебрежением педагогических коллективов или отдельных преподавателей законами физического, психического и умственного развития данной возрастной группы, либо с недостаточным овладением навыками и умениями рационализации преподавания и учения, либо с чрезмерным удельным весом работ воспроизводящего характера, парализующих формирование и развитие творческой индивидуальности преподавателей и студентов. В психолого – педагогической, методической литературе и опубликованных научных статьях, посвященных процессу формирования методологической культуры вообще и особенно методологической культуре организации самостоятельной работы, недостаточно представлена система раскрытия потенциальных творческих умственных сил, творческой индивидуальности, интересов и способностей личности как ученика, так и его учителя. Упор, который делается рядом авторов на отработку у учащихся поэтапного усвоения знаний, не дает возможности понять всю сложность и противоречивость процесса педагогического воздействия на той стадии, когда он переходит от низших форм к высшим, от приучения к методам элементарного мышления к раскрытию неповторимого своеобразия его ума и характера на высшем этапе овладения научными знаниями.

ИСТОРИЯ И ОСНОВНЫЕ ПОНЯТИЯ ПРОБЛЕМНОГО ОБУЧЕНИЯ

*К.п.н., доцент К.Сейтмуратов
НГПИ им. Ажинияза
В.Баймуханова
ст. 4-курса фак. Дошкольного и начального образования*

Одним из направлений научного поиска в области повышения эффективности и результативности учебного процесса является так называемое проблемное обучение, которое рассматривается сейчас в качестве одного из наиболее действенных средств решения таких сложнейших задач, как развитие умственных сил, познавательной активности, самостоятельности и творческого мышления.

Проблемное обучение, как следует из самого его названия, представляет собой обучение, в процессе которого обучаемые вовлекаются в разрешение проблем. Проблемное обучение - это не абсолютно новое педагогическое явление.

Элементы проблемного обучения можно увидеть в эвристических беседах Сократа, в разработках уроков для Эмиля у Жан Жака Руссо. Особенно близко подходил к этой идеи К. Д. Ушинский. Он, например, писал: «Лучшим способом перевода механических комбинаций в рассудочные мы считаем для всех возрастов, и в особенности для детского, метод, употреблявшийся Сократом и названный по его имени Сократовским. Сократ не навязывал своих мыслей слушателям, но, зная, какие противоречия ряда мыслей и фактов лежат друг подле друга в их слабо освещенных сознанием головах, вызывал вопросами эти противоречия ряды в светлый круг сознания и, таким образом, заставлял их сталкивать, или разрушать друг друга, или примиряться в третьей их соединяющей и уясняющей мысли» [1]. История собственно проблемного обучения начинается с введения так называемого исследовательского метода, многие правила которого были разработаны Джоном Дьюи.

«Исследовательский метод» успешно применялся многими отечественными педагогами, в частности в широко развернувшейся юннатской работе, организованной Б.В. Всесвятским, называвшим его «методомисканий». В курсах педагогики указывалось на необходимость решать «маленькие научные задачи». Обсуждался вопрос о соотношении научного исследования и учебного, рекомендовалось говорить не об «исследовательской методе», а о «методике учебного исследования»

Работа, проводившаяся в эти годы учителями и педагогами, заложила основы более глубоких исследований в этой области, которые начались в 60-х годах. В эти годы идея и принципы проблемного обучения в русле исследования психологии мышления разрабатывались советскими психологами С.Л. Рубинштейном, Д.Н. Богоявленским и Н.А. Менчинской, А.М. Матюшкиным, а в применении к школьному обучению такими дидактами, как М.А. Данилов, М.Н. Скаткин. Много этими вопросами занимаются М.И. Махмутов, И.Я. Лerner, исследования в этой области ведутся сейчас и другими представителями педагогической науки. Определенный вклад в разработку этой проблемы был внесен польскими учеными. Вся эта работа позволила создать научный психологический-педагогический фундамент, на котором базируются современные подходы к теории и методике проблемного обучения [2]. Так что же все-таки представляет собой проблемное обучение? Чем оно отличается от традиционного? В традиционном обучении (объяснительно-иллюстративном) преподаватель сообщает учащемуся готовые знания - он объясняет новый материал, показывает выдвигаемые положения, подкрепляет их иллюстрациями и т. д. Учащийся воспринимает сообщаемое, осмысливает его, запоминает, заучивает. При проблемном обучении преподаватель не сообщает знаний в готовом виде, а ставит перед учеником задачу, заинтересовывает его, пробуждает у него желание найти средства для ее разрешения. В поисках этих средств и путей учащийся и приобретает новые знания. В первом типе обучения упор делается на мотивы непосредственного побуждения; (учитель интересно рассказывает, привлекает наглядные пособия - ученику интересно, он активно слушает) или перспективно побуждающие (урок не очень

интересен, иллюстративного материала нет, но данный предмет или раздел очень важен для подготовки к экзаменам в вуз, поэтому учителя надо слушать и материал знать). При проблемном обучении ведущими являются мотивы интеллектуального побуждения - учащиеся сами с интересом ищут пути получения недостающих знаний, испытывая удовлетворение от процесса интеллектуального труда, преодоления сложностей и самостоятельно найденного решения [3.С.110]. Ключевым понятием проблемного обучения является проблемная ситуация. Проблемная ситуация (или ситуация проблемности) возникает тогда, когда для осмыслиения чего-либо или совершения каких-то необходимых действий человеку не хватает наличных знаний или известных способов действия, т. е. имеет место противоречие между знанием и незнанием. Проблемная ситуация в обучении имеет обучающую ценность только тогда, когда она способна пробудить у обучаемых желание выйти из этой ситуации, снять возникшее и ощущаемое противоречие. Желание это возникает не при всякой проблемной ситуации. Для того чтобы оно появилось, нужно соблюдение двух условий: содержательная сторона ситуации должна представлять определенный интерес для учащихся и они должны чувствовать, что решение проблемы в целом им посильно, так как часть необходимых знаний у них есть.

Пробуждение желания разрешить эту проблему в сочетании с потребностью узнать интересное новое и знаменует очень важный момент в проблемном обучении - принятие проблемы к решению. После принятия проблемы к решению и оформления ее в словесную форму, отделяющую известное от неизвестного, она превращается в проблемную задачу, в процессе решения которой и происходит приобретение и усвоение недостающих знаний.

Литературы:

- 1.Ушинский К.Д. Собрание сочинений (электронный ресурс)-Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/270340/>.
- 2.Воробьева Е.В. Проблемное обучение как основа профессионального образования на современном этапе.///Вестник Иркутского ГТУ,-2007,№1.С.134-138.
- 3.Лактионов А.В. Проблемное обучение средствами изобретательских задач// Физика в школе, 2010.№3 –С.110.

УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ЎҶУВ-ТАРБИЯ ИШЛАРИНИ САМАРАЛИ ТАШКИЛ ЭТИШ МАЗМУНИ

A.Тұрабеков ГулДУ магистранти

Илмий тадқиқот ишларига эътиборни кучайтиришдан асосий мақсад жамият ва табиатдаги ўзгаришларни инсоният онгли равишда англаң етиши, унинг қонуниятлари асосида инсон манфаатларини юксалтириш, илмий назарияларни яратиш орқали миллий ва маданий бойликларга онгли муносабатни шакллантиришдан иборат.

Илмий тадқиқот жараёнида ҳиссий идрок этиш, абстракт тафаккур, амалда синааб кўриш ўз ифодасини топади. Илмий тадқиқот жараёни яхлит тизимга эга

бўлиб, асосан узлуксиз таълим жараёнида шакллантирилади ва амалга оширилади. Унинг дастлабки босқичи мактаб даврига тўғри келади. Бу даврда ўқувчиларда илмий тадқиқот олиб бориш бўйича бошланғич тушунчалар шаклланади. Кейинги босқичларда билим, қўникма ва малакалар ҳосил қилинади. Тизимнинг юқори босқичлари илмий тадқиқот ишларини олиб боришининг амалий татбиқини ифодалайди.

Илмий тадқиқот ишларини олиб боришда олий таълим асосий босқичлардан бири ҳисобланади ва унда талабалар тадқиқотчилик фаолиятларининг аниқ йўналишларига эга бўладилар.

Мафкуравий ҳаётни назарий таҳлил қилиб бўлмайди. Ҳали мактаб ёшига етмасданоқ бола доимо мураккаб ва қарама-қарши фикрлар қуршовида яшайди. Баъзида улар ғоявий таъсирлар кесишган чорраҳада қоладилар. Болаларни мактабгача ёшданоқ ҳаётий ҳодисалар ва вазиятларни мустақил таҳлил қилишга, синчковлик билан фикрлашга ўргатиш, чиниктириш узлуксиз таълим тизимининг долзарб педагогик муаммоларидан биридир. Шунинг учун болаларда мафкуравий иммунитетни шакллантириш самарадорлигини муҳим шарти-аввало, узлуксиз таълим тизимининг барча бўғинида фаолият юритаётган тарбиячи ва педагогларнинг миллий қадриятларга асосланган юксак маданиятли, ғоявий ва сиёсий билимдонлиги, уларнинг ижтимоий ҳаёт ҳодисаларини миллий қадриятлар, миллий истиқлол ғоялари нуқтаи назардан таҳлил қилиб, ёшларда пайдо бўлган мафкуравий саволларга тўғри ва ишонарли тарзда, ҳаққоний далиллар асосида жавоб беришдадир. Бунда эса болада боғча ёшиданоқ илмий дунёқарааш ҳамда ижодий фаолият элементларини тўғри шаклланиши муҳим аҳамият касб этади.

Ёшлар билан таълим–тарбиявий муносабатга киришишда боғча ёшида ги болаларга тарбиячининг, мактаб ўқувчисига ўқитувчининг, олий ва ўрта махсус касб-хунар таълимида педагогнинг бевосита касбларга боғлиқ бўлган билим ва илмий дунёқарааш хусусиятларининг изчиллиги, тизимли ва узлуксизлиги муҳим аҳамият касб этади. Бунда, албатта, мутахассисларнинг илмий-ижодий фаоллик даражаси уйғун бўлишлiği зарурияти ҳамда улар изчил бир–бирини тўлдириб, ривожланиб бориш қонунига эга эканлиги муҳим аҳамият касб этади. Узлуксиз таълим тизимида таълим-тарбия берувчи шахс фақат «субъект» вазифасини бажарадиган бўлса, сифат мувозанати таъмин этилмаслиги илмий исботини топган албатта. Ўқитувчи - билим оловчи муносабатида «субъект–субъект» мувозанати вужудга келиши учун ўқитувчи айни пайтда «объект» вазифасини ҳам бажариши лозим.

Баркамол шахсни шакллантириш жараёнида бундай мураккаб педагогик муаммонинг ечими сифатида болани боғча ёшидан илмий тадқиқотчилик фаолиятининг элементларини шаллантириш келажакда ёшларда бунёдкор ғояларни шаклланишига замин яратилади. Жумладан, боғча ёшидаги болалар билан “Менинг оилас”, “Мен севган тарбиячи”, “Она диёрим”, “Табиатни асройлик”, “Эртаклар яхшиликка етаклар” каби мавзуларда улар иштирокида турли шаклларда тадбирлар уюштиришда болаларнинг шахсий фаоллигини ошириш, уларни ижодий фаолиятга йўналтириш, тадбирлар мазмуни болаларни

тадқиқотчилик фаолияти элементларини шакллантиришга қаратилғанлиги мұхим ахамияттаға әга.

Мактаб ёшидаги болаларға фанларни ўқитилишида илмийлик принциптер билан биргаликда дарсларни муаммоли ташкил этилиши мактаб ўқувчиларида мустақил фикрлаш, мустақил муаммонинг ечимини топишта интилиши орқали тадқиқотчилик фаолияти йўналтиришга олиб келади.

Юқорида қайд этилганидек ҳар жиҳатдан етук мутахассисларни тайёрлаш давлат сиёсатининг устивор йўналишларидан бири ҳисобланиб, узлуксиз таълим тизимида таълим жараённи самарали амалга оширишнинг устивор йўналишидир.

Олий ва ўрта маҳсус таълим муассасаларида ҳам ёшларнинг илмий-ижодий фаолиятини ташкил этиш ишлари Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Конуни, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”, ҳамда “Ёшлар йили” давлат дастури, олий ва ўрта-маҳсус таълим муассасасининг Низоми ва мазкур намунавий Низом асосида мувофиқлаштирилмоқда. Жумладан, “Ёшлар йили” давлат дастурининг асосий мақсадиҳам ёшларни халқимизга хос хусусияти ва фазилатларини намоён этадиган, унинг азалий орзу-интилишларини рӯёбга чиқара оладиган, бугунги ва эртанги кунимизнинг ҳал қилувчи буюк кучига айлантиришдан иборат.

Дастурнинг олтинчи бўлими иқтидорли ёшлар билан ишлаш, болаларнинг ижодий қобилияtlари, иқтидорини барвақт аниқлаш учун шарт-шароитлар яратишга қаратилгани бежиз эмас.

Мамлакатимизда мустақиллик йилларида яратилган илмий тадқиқот ишларини ҳар томонлама ўрганиш бу даврдаги илмий изланишларда баркамол шахсни тарбиялаш устивор ахамият касб этганлигини кўрсатмоқда.

Маълум бир илмий муаммонинг ечимиға қаратилган тадқиқот ишларини бажаришда муайян методологияга таянилмаса, улар кутилган натижани бермайди. Шунинг учун ҳам боланинг боғча ёшидан бошлаб тадқиқотчилик фаолияти элементларини шакллантириш, ижодий фаолияттаға йўналтириш учун уларда мавжуд методологик асослар, ёндашувлар ҳақида тасаввур ҳосил қилиш керак.

Амалга оширган кузатишларимиз натижасида шу нарса аён бўлди, ҳалигача ёшларни илмий тадқиқот ишларига йўналтиришда бир қатор мулҳазали жиҳатлар мавжуд.

Хусусан, боланинг ёшлигидан иқтидори, истеъододини кўра билмаслик, уларга ишонч кўзи билан қарамаслик, уларнинг илмий-ижодий меҳнатлари маҳсулига бефарқлик, имкониятларини, интеллектини баҳолай олмаслик каби ҳолатлар шундай камчиликлар жумласидандир.

Булар қаторига узлуксиз таълим тизими бўғинида фаолият юритаётган айрим мутахассисларнинг ўзларида илмий тадқиқот ишларини ташкил этиш ва олиб бориш учун етарли қўйнумга ҳамда малака мавжуд эмаслигини, ёшларни тадқиқот ишларига қизиқтира олмасликлари, илмий дунёқарашни шакллантириш ва сингдиришга ожизлиги каби камчиликларни ҳам киритиш мүмкин.

Ёшлар билим даражасининг пастлиги ҳақиқатан ҳам илмий тадқиқот ишларини самарали ташкил этишга жиддий таъсир кўрсатувчи омил ҳисобланади. Чунки етарли билим даражасига эга бўлмаган бола қандай муаммо устида иш олиб борилаётганлигини англаб этиши мушкул бўлишини таъминлаш катта аҳамиятга эга ва бунга эришиш талабини шарт қилиб қўйиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Ёшларга билим беришда дарс мақсадини нотўғри белгиланиши, дарсларга жиддий ёндашмаганлигидан далолат беради. Чунки фанларни ўзлаштираётган ҳар бир ўқувчининг илмий дунёқарашларини шалланиши дарс самарадорлигига боғлиқдир.

Фойдаланилган адабиётлар

1.Каримов И.А. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори.
–Т.: Шарқ, 1997. 64 б.

2.«Ёшлар йили» Давлат дастури.Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 29 февралдаги ПҚ 805-сон Қарори билан тасдиқланган.

3.Ўзбек педагогик антологияси. -Т.: «Ўқитувчи», 1995. I жилд. Тузувчи муаллифлар: К.Хошимов, С.Очил.- Т.: Ўқитувчи. 464 б.

МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАРГА АСОСЛАНГАН ТАЪЛИМ ВА ТАРБИЯ - МАМЛАКАТ ВА МИЛЛАТ, ХАЛҚ УЧУН ТАЯНЧ, ПОЙДЕВОРДИР

*Турғунбоева Ойдин - Гулистан Давлат Университети
Таълим-тарбия назарияси ва методикаси (БТ)
1-курс магистранти*

Ўзбекистонимиз мустақилликка эришганлигига деярли 28 йил бўлишига қарамай, шу қисқа вақт ичиде юртимизда бутун дунёни хайратта қолдирадиган даражада ўзгаришар, ривожланишлар бўлганлиги хеч биримизга сир емас. Бундай ўзгаришлар турли соҳаларда ўз аксини топиб бормоқда. Жумладан, иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий хамда таълим соҳасида хам чукур ислохотлар олиб борилмоқда. Айниқса, таълим соҳасида сўнги йиллардаги катта ўзгагаришлар, Юрбошимиз Ш.М.Мирзиёев томонидан қаратилган эътибор барчамизни қувонтирум оладиганда. Таълим-тарбия соҳасида, миллий қадриятларни тиклаш, миллий урф-одатлар, анъаналардан фойдаланиш, уларни янада ривожлантириш, мактабгача таълим вазирлигини жорий қилиниши, бу соҳанинг тубдан ислох қилиниши, улкан ишлар амалга оширилиши бунинг яққол далилидир.

Мустақил давлатимизнинг жаҳондаги ривожланган мамлакатлар қаторидан ўрин олиши учун унинг иқтисодий қудратини янада ошириш, XXI аср фан-техника тараққиёти талабларига жавоб бера оладиган даражада қайта қуриш зарур эди. Бундай долзарб масалани амалга ошириш учун авлодларимизнинг бой маънавий меросини, жумладан, таълим-тарбияга оид қарашларини ўрганиш мухим аҳамият касб этади.

Бунинг учун ёшлар нафақат ҳозирги замон дунёвий илмларини, балки ўтмишда ўтган буюк аждодларимизнинг ҳаёти ва фаолиятини ҳам мукаммал

билишлари керак. Чунки биз ўтмиш тарихимизни чуқур билганимиздагина ҳозирги давримизнинг қадр-қимматини яхши тушунамиз ҳамда келажак учун тўғри йўналишга эга бўламиз.

Қадим-қадимдан халқимиз маданият ва зиё масканида, бой маданий меросига, юксак қадриятларига эга бўлган халқдир. Буюк бобомиз Амир Темур, жаҳонга машҳур мутафаккирларимиз Муҳаммад Мусо ал-Хоразмий, Абу Райхон Беруний, Абу Али ибн Сино, Абу Наср Форобий, Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий, Ал-Марғиноний, Аҳмад Яссавий, Нажмиддин Кубро, Абдухолик Фиждувоний, Баҳовуддин Нақшбанд, Аҳмад ал-Фарғоний, Муҳаммад Тарагай Улуғбек, Заҳириддин Муҳаммад Бобур, Паҳлавон Маҳмуд ва юртимизда яшаб ижод этган бошқа кўплаб сиймолар жаҳон фани, маданияти ва цивилизациясига улкан ҳисса қўшган бўлиб, иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий жиҳатдан мустақилликни қўлга киритган мамлакатимизда мактаб иши тўлалигича миллий асосда ташкил этилмоқда.

Мактаб келажак истиқболга юз тутган мамлакат ва миллат, халқ учун таянч, пойдевор, асос бўлиб келган ва шундай бўлиб қолади. Чунки мамлакат ва миллатнинг келажаги, тақдири, ҳаёт-мамоти мактабда таълим ва тарбия олаётган юксак маънавиятли, баркамол авлодга, улар эгаллаётган билим, тарбия, кўнишка ва малакаларга боғлиқ.

Аждодларимиз қолдирган маданий меросларда шундай фикрлар борки, улар бугунги кунда ҳам тараққиётимизнинг ўзига хос йўлини белгилашда ўз аҳамиятини йўқотган эмас. Халқимиз маданиятини, миллий истиқлол мағкурасини яратиш ва уни ривожлантиришида маданий меросимиз, ундаги илм-фан, ижтимоий-сиёсий, таълим-тарбияга оид фикрларни ўзлаштириш ва амалга татбиқ қилиш ҳам назарий, ҳам амалий аҳамиятга эга.

Шу боис ёш авлодни тарбиялашда, таълим ва тарбия бериб бориша, юқорида келтирилган буюк аждодларимиз қолдирган бой маданий мерос, урфодатлар, қадриятлар, анъаналар, ёзма ёдгорликлар, асрлар давомида ўз қийматини ёқотмаган буюк асарлар ёрдамида ёшларимизни миллий руҳда тарбиялаш, уларни ёт ғоялардан химоя қилиш, асрлаб авайлаш биз барча педагоглар учун ҳам қарз, ҳам фарз, ватан олдидағи юксак инсоний бурчимиздир. Зоро, ёшлар бизнинг келажагимиз, эртанги кунимиз!

MUOMALA-PEDAGOGIK MAXORAT SHAKLI

*K.B.Kenjebaeva - Ажиниёз номидаги НДПИ
“Umumiy pedagogika va psixologiya”
kafedrasi katta-o’qituvchisi*

Mamlakatimizda Kadrlar tayyorlash milliy dasturini hayotga tatbiq etish jarayonida o’qituvchining yosh avlodga ta’lim va tarbiya berishida jamiyat oldidagi javobgarligi yanada ortib boraveradi.

Pedagogik muloqot- pedagogik tasirning ajralmas sifatidir. Bu o’qituvchi va o’quvchining ta’lim tarbiya jarayonida professional muloqoti bo’lib, unda ma’lumot almashiladi va o’quvchilarga o’quv tarbiyaviy ta’sir o’tkaziladi.

Har bir pedagog pedagogik faoliyat yuritar ekan, berayotgan тálim-tarbiyasining yanada samarali бólishi учун óz ustida muttasil ishlashi, bilimini, mahoratini óstirishi,

talabalar bilan bóladigan munosabatlarni puxta óylab, ólarning kóngliga ozor yetkazmasdan ish olib borishi lozim. Muomala madaniyati. ozini tuta bilishini nazorat qilishi kerak.

Pedagogik faoliyatda muomala, birinchidan, o'quv faoliyatini yakkahol bajarishni vositasi; ikkinchidan, tarbiya jarayonini taminlashni ijtimoiy psixologik tizimi; uchinchidan, ta'lif va tarbiyani muvaffaqiyatni taminlovchi o'qituvchi bilan o'quvchi(talaba) larning munosabatining muoyyan tizimini tashkil qilishning usuli; to'rtinchidan, o'quvchi (talaba) individualligini takommillashtirish, istedodini qaror toptirish imkonini beruvchi jarayon ekanligi; beshinchidan, yakkahol faoliyatni "subyekt-subyekt" sifatida ro'yobga chiqarish asosi hisoblanadi.

Bunda ikki yoqlama muloqot yuzaga kelishi lozim. Uning asosi sifatida o'zaro hurmat va ishonch xizmat qiladi.

Pedagog o'quvchilar bilan muloqotga kirishishi jarayonida ulardan hurmat kutadi. O'quvchilar ham o'qituvchilardan hurmat va ishonch talab etiladilar. Bu pedagogik tasirlar samarali yo'l bo'lib, tajribali pedagoglar bolani o'z o'zini hurmatlashga asoslangan holda munosabatlarini tashkil etadilar va shu orqali mustahkam o'z aro munosabatlarini amalgamoshiradi.

Pedagogik muomalada psixologik aloqa o'rnatish alovida ahamiyatga ega, chunki o'quvchi(talaba) bilan shaxslar aro munosabat ikkita muhim omil, yani o'zaro hurmat ishonch negiziga quriladi. Bunda o'qituvchi, o'quvchi (talaba)ning huquqi majburiyati(statusi), uning maktabda, jamoat joylarida, oilada bajaradigan roli nimadan iborat ekanligini diqqat markazidan chetga chiqarmaslik lozim.

Kishilar o'rtasida muayyan munosabatlar o'rnatish uchun muomala madaniyati katta ahamiyatga ega. U fe'l atvorning hurmat, hayriihoqlik, sabr kabi belgilardan tashqari yana hushmuomalalik, nazokatlilik singari jihatlarini rivojlantirishni ham nazarda tutadi.

Oq'uvchilarning muomalasini tashkil etish pedagogik tasir ko'rsatishning alohida bir o'quvchiga yo'naltirmasdan, balki o'quvchilarning muayyan birligiga, mакtab jamoasidan tortib, birodarlar guruhiга ham mo'ljallanadi. Shu sababdi muomalani tashkil etish usullari tizimini o'z ichiga oladi, ular yordamida ta'lif-tarbiya jarayonining mazmuni o'quvchilar muomalasining mazmuni o'quvchilar muomalasining mazmuni asosiga aylanadi.

O'quvchilarga ijodiy fikrlash uchun iloji boricha ko'proq imkoniyat yaratib berish zarur, bu ularning muomala shakllari va usullarini ishlab chiqishga bo'lgan ehtiyojini faollashtirishning muhim omillaridan hisoblanadi. Fikrlashni bilish- bu insonning aqlidir.

Abdulla Avloniy "Turkiy Guliston yohud axloq" asarida kishilarning ilmiy tarbiyaviy bo'lishini, shuningdek, ularning bir-biriga nisbatan muomalalari yaxshi bo'lishini ta'kidlaydi.

Forobiyning "Baxt saodatga erishish yo'llari haqida" nomli asarida hamma yaxshi hususiyatlar inson tomonidan tug'ulishdan so'ng orttirilishi qayd etiladi. Alloma har bir hodia o'rtacha meyorida bo'lgani maql, deb hisoblaydi. Negaki, masalan, jasurlik yaxshi insoniy fazilatlarga mansub bo'lsada, meyor saqlanmasa aqlsizlik bilan barobar bo'lishi mumkun, deydi. Saxiylik, do'stlik, hushmuomalalik, muloyimlik va boshqa fazilatlar ham o'rtacha meyorda saqlanishi maql, degan fikrga keladi.

Muloyimlik sifati- bu himmat bilan muruvvat. Muloyim odam o'z himmati va muruvvati barobarida qadrlanadi. Muloyim kishining qalbida insof ham, diyonat ham e'tiqodga sodiqlik ham, vijdon ham sadoqat ham bo'ladi. Insوف suxbatdoshga yoqadi. Og'ir, bosiq muloyimlik bilan samimiy muomalada bo'lish axloq-odobnining yuksak korinishi hisoblanadi.

Muloyimlik- asoyishtalik, vazminlik hotirjamlik bilan ish tutish demakdir. Haqiqatdan ham, muloyim bo'lish har bir kishining insoniy fazilatidir. Bu fazilatni oilada, maktabda keng jamoatchilik orasida kamol toptirish har birimizning muqaddas burchimizdir.

O'qituvchining o'quvchi talabalarga ta'sir o'tkazish samaradorligi uning principialligi va talabchanligi fazilatlarida o'z aksini topadi. Bundan tashqari, u o'ziga ham o'ta talabchan bo'lmos'hish, shaxsiy namunasi bilan tabiiy ravishda nufuz, obro', e'tibor qozonmog'i lozim.

МАЗМУНЫ

Отемуратов БП. Билимлер бостаны - баслаўыш тәлим.....	3
Әлеуов Ә. Тоғыз қумалақ - қарақалпақ халқының математикалық ойыны.....	5
Утебаев Т. Қарақалпақстанда ғәрэзсизлик жыларында педагогика илиминиң раўажланыўы.....	8
Юзликаев Ф.Р. Гуманистическая педагогика двадцать первого века.....	10
Рахимов Б. Узлуксиз таълим тизимида илмий-ижодий фаолиятни самарал иташкіл этиш мазмуни.....	12
Собирова Д. Бошланғич таълим ўқитувчилари социал интеллектининг педагогик -психологик асослари	14
Бабаева К. Жоо-да интегративті-модульдік оқыту.....	17
Бейсембаева С.Б. Қатынастың бейвербалды компоненттері.....	20
Исмайлова Ш. Применение метода проектов в экологическом воспитании студентов.....	24
Allambergenov K., Tileumuratova G. Berdaq Garğabay ulinini ómiri hám dóretiwshiligin oqítıw metodikası.....	27
Seytmuratov Q., Sadullaeva F. O'quvchilarini estetik tarbiyalashda oilaning roli.....	31
Алланиязов И. Тәлим-тәрбияда оқыўшылар менен өз ара түснисиүгे педагогикалық басшылық.....	33
Тилегенов А., Темирбекова А. Қорақалпоғистонда педагогика фани муаммоларини тадқиқ этишда Т.Н.Қори-Ниёзий номидаги Ўзбекистон педагогика фанлари илмий тадқиқотинститутининг Қорақалпоғистон филиалининг ўрни ва аҳамияти (1967-2019 йй.).....	36
Каллибекова Г.А. К вопросу о воспитании педагогической культуры родителей.....	39
Айтымбетов М. Педагогик мониторинг - таълим сифатини юқорилатишнинг самарали механизми.....	41
Утебаев Т., Бекимбетова Г. Қарақалпақ халқының тәлим-тәрбиялық дәстүрлери.....	43
Абдухаиров Р. Ведущие факторы профессионального самовоспитания учителей трудового обучения.....	44
Ражапбаев Б., Үразалиева Д. Ўқувчининг миллий рухиятини шакллантиришда адабиёт фанининг аҳамияти.....	48
Каипов Н. Суўретлеў өнери тәлими мазмунында оқыў искерлигинин әҳмийети.....	50
Исмайлов А. Жасларға миллий тәрбия бериүде той мерекелердин, байрам кешелериниң педагогикалық әҳмийети.....	52
Ашикбаева Г.Д., Исқакова П.К. Модульный метод к управлению самостоятельной работой студентов.....	56
Норқулов Ш., Қамбаров Д., Тўрабаев Э. Узлуксиз таълим тизимида ўқувтарбия ишларини самарали ташкил этиш мазмуни.....	61
Хайдаралиев Х. Ёшларни ҳарбий-ватанпарварлик рухида тарбиялаш мазмуни.....	63
Абдумуминова О., Мамарахимов Ш. Формирование исследовательской компетентности у будущих учителей.....	66

Иномов Р., Маманазарова Х., Рахимова Д. Задачи в подготовке научно-педагогических кадров в системе высшего образования.....	67
Деконов Х. Развитие методологической культуры будущих учителей	69
Султанбек М.Ж. Использование организационного форм контекстного обучения в процессе профессиональной подготовки будущего учителя начальных классов...	71
Норкулов Ш, Қамбаров Д, Тұрабаев Э. Самостоятельная работа студентов в современной учебной деятельности.....	76
Жұраев Ю. Кучайтиргичлар мавзусини үқитишни такомиллаштириш йүллари....	78
Пурханов Ю. Профессор Өсербай Элеўов халық педагогикасы ҳақында.....	81
Абдалиева П. Машқалалы оқытың – заманагөй педагогикалық инновация ҳәм тәжирийбе сыйнында.....	83
Kurbanbaeva D., Davlatova O. Abu Nasr Farobiyning pedagogik g'oyalari.....	84
Kurbanbaeva D., Matmuratova G., Davletova M. Qiz bola tarbiyasida hadislarning tutgan o'rni.....	86
Esemuratova T., Kurbanbaeva D., Radjapova Sh. Abdulla Avloniy asarlarida pedagogik qarashlar.....	88
Курбанбаева Д., БекбагамбетоваР., Камалова Д. Шахс таълим-тарбиясида ахлоқийкатегориялар тушунчаси.....	89
Менлибаева А., Нуруллаева Н. Мустакил узбекистонда таълим ва тарбия масалалари.....	93
Менлибаева А., Генжебаева Г. Халық педагогикасында перзент тәрбиясында үрп- әдетлердин әхмийети.....	94
Байниязова Г. Ўқувчиларда ватанпарварлик ҳис-туйғуларни шакллантиришнинг асослари.....	96
Сабирова М., Даuletmuratova Э., Ильясова З. Замонавий бадий-маърифий асарларда оиласда фарзанд тарбияси масаласининг акс этиши.....	98
Ильясова З. Халық айтысларының тәрбиялыш әхмийети.....	100
Бекимбетова Г. Қарақалпақ халық педагогикасында қызлар тәрбиясы.....	101
Кудайназаров А. Инновацион педагогик фаолият мазмuni ва уни лойихалаш, амалга оширишга бўлган талаблар.....	103
Сейтмуратов Қ., Юсупова Н. Тәлим мазмунын жетилистириўдин гейпара мәселелер.....	105
Досходжаева А. Қорақалпоқ халқ эртаклари асосида оиласда болаларни маънавий-ахлоқий тарбиялашнинг аҳамияти.....	107
Маткаримова М. Нақыл-мақалларда миллий қәдириятлардың сёйлелениўи.....	111
Turanova I. O`quvchilar huquqiy tarbiyasida oila, maktab, mahalla hamkorligining o`rnı.....	110
Қурбаниязов М. Талабаларда педагогик билимларни шакллантиришнинг аҳамияти.....	112
Сапарова Л. Ўқитиш жараёнида педагогик технологияларнинг аҳамияти	114
Абдухаиров Р.А., Махкамова М.Р, Абдуллаева И. Педагогические культуры учителя трудового (технология) обучения.....	115
Bagbekova L., Turg'unov D. Ta'lím axborot texnologiyalarining o'rni.....	118
Бекбосынов Д., Ражапова А. Сөйлеў нұқсанларын сапластырыўда жаңылпашлардың әхмийети.....	119
Рұзиева Г. Таълимда таҳсил олувчи шахсига фаолиятли ёндашув таълимни модернизациялаштиришнинг муҳим омили сифатида.....	120

Исматуллаева Х., Даминова Р. Материалшунослик фанини ўқитишида узлуксиз таълимнинг аҳамияти.....	122
Tileumuratova G. Berdaq Garğabay uliní tariyxíy epikalíq shígarmalarín eñ aldíngí pedagogikaliq texnologiyalardan paydalaniw usíllarí	124
Моянов Й. Жаслар тәрбиясы шайыр шығармасында.....	127
Моянов Т. Музыкалық ҳәм педагогикалық тәрбия бирлиги.....	128
Рахимова С. Мактабгача таълим муассасалари раҳбар ходимларини малакасини оширишида касбий компетентлиликтин ривожлантириш тузилмаси.....	130
Халлокова М. Нодавлат таълим муассасаларида бошланғич синф таълим жараёнини ташкил этиш ва бошқаришга замонавий ёндашувлар.....	132
Нурумбетова Н. Бердақтың «Балам» қосығында әдеп-икрамлылық тәрбиясы мәселелери.....	134
Адашева М., Дадажонова Ф. Сўзлашув маданиятини ривожлантиришида ҳалқ оғзаки ижодининг ўрни ва аҳамияти.....	135
Байдуллаев А., Рахманова А. «Moodle lms» масофавий ўқитиши тизимидан талабалар мустақил таълимини ташкил этиш.....	138
Алланиязов И. Оқыўшылар менен өз ара түсинисип педагогикалық бирге ислемсий.....	141
Рахимов Б. Худайбердиев Г. Развитие профессиональной компетенции будущих учителей.....	144
Туронова И., Тўрабекова А., Насриддинова Н. Бошланғич синф ўқитувчилари касбга тайёрлаш мазмуни.....	145
Норкулов Ш., Қамбаров Д., Тўрабаев Э. Самостоятельная работа студентов в современной учебной деятельности.....	146
Сейтмуратов К., Баймуханова В. История и основные понятия проблемного обучения.....	148
Тўрабеков А. Узлуксиз таълим тизимида ўқув-тарбия ишларини самарали ташкил этиш мазмуни.....	150
Турғунбоева О. Миллий қадриятларга асосланган таълим ва тарбия - мамлакат ва миллат, ҳалқ учун таянч, пойдевордир.....	153
Kenjebaeva K.B. Muomala-pedagogik maxorat shakli.....	154

**«Баслаўыш тәлимди модернизациялаў процесслери: машқалалар ҳэм
шешимлер» атамасындағы
Республикалық илимий-теориялық
конференция**

МАТЕРИАЛЛАРЫ

**«Бошланғич таълимни модернизациялаш жараёнлари: муаммолар ва
ечимлар» мавзусидаги
Республика миқёсида илмий-назарий
анжуман**

МАТЕРИАЛЛАРИ

МАТЕРИАЛЫ

**Республиканской научно-теоретической конференций на тему
«Процессы модернизации начального образования: проблемы и
решения».**

Техникалық редактор:

Оператор:

Эжинияз атындағы НМПИ редакция-баспа бөлими

Эжинияз атындағы НМПИ баспаханасында басылған. 2019-ж.

**Бүйіртпа №_____. Нұсқасы –__дана. Форматы 60x84 Көлеми 14,8 б.т.
230105, Нөкис қаласы, Билимлилер гүзары, 20-үй. Реестр №11-3084.**